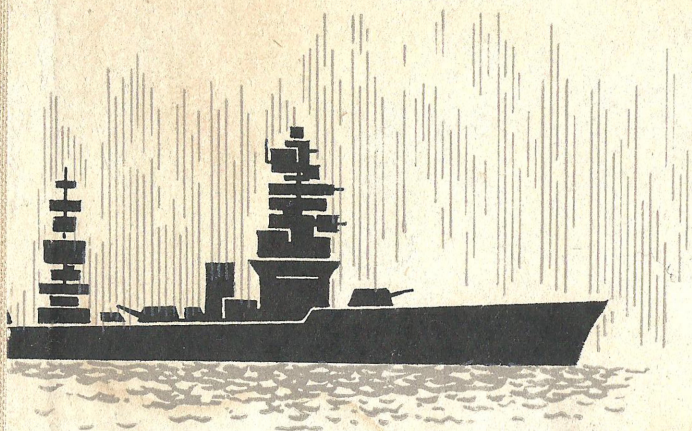

СТ 821(477)
ТЧБ

Дмитро Шкаді

СПОКІЙНЕ
МОРЕ

Дмитро Ткач

Спокійне море

Оповідання, повість, роман

«Спокійне море» — нова збірка творів Дмитра Ткача.

Так, сьогодні всі моря наші спокійні, але той спокій тримається на могутності Військово-Морського Флоту СРСР, на силі духу радянських людей, загартованих у жорстоких боях проти найлютішого ворога — фашизму.

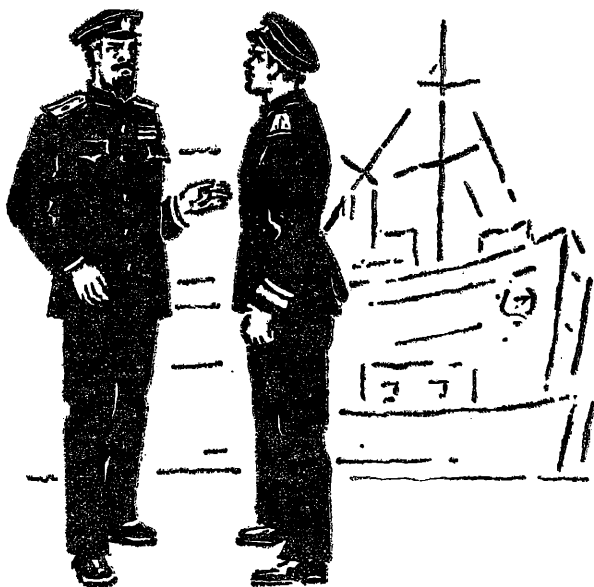
І в повісті, за якою названо книгу, і в оповіданнях, і в романі йдеться про мужність радянських моряків під час Великої Вітчизняної війни і в післявоєнні роки.

Всі твори в збірці позначені гострою сюжетністю, напруженими подіями, ліризмом, несуть у собі високе патріотичне звучання.

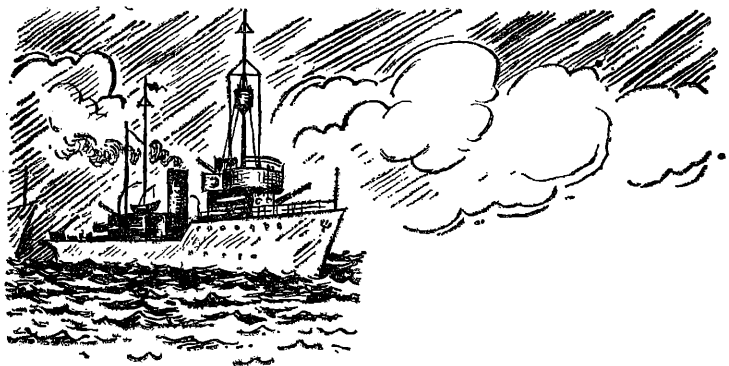
© Издательство «Радянський письменник», 1974 г.

Т ~~70303-083~~ БЗ-13-31-74
М223(04)-74

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА ім. М. В. ФРУНЗЕ

ОПОВІДАННЯ

ВОЄННЕ ЩАСТЯ

Начальник групи конвойних кораблів першим підвівся з-за круглого відполірованого стола й сказав:

— Прошу по кораблях.

За ним устали всі. А найшвидше — лейтенант Григорій Доценко, наймолодший серед офіцерів, що сиділи на інструктивній нараді. Тільки два тижні минуло, як Доценко залишив стіни морського училища, і лише кілька днів тому став командиром катера. Він ще не дозволяв собі й кашлянути в присутності вищого начальника, а розмовляючи із старшим, червонів, мов школяр під пильним поглядом учителя.

Йому, як і всім учасникам наради, начальник конвою дав завдання. Катер його мав прикривати лівий борт транспорту з моря.

Зійшовши з флагманського корабля на берег, офіцери поспішили до своїх суден.

Григорій Доценко зупинився на причалі. Чекав свого батька, який затримався в начальника конвойної групи. Перед Доценком лежала блискуча від сонця бухта. За довгою стіною молу вона ширшала, зливалася з синьою водою.

На морі спалахували білі бурунці й швидко гасли, наче скидалася риба.

За кілька хвилин на причал вийшов і його батько, високий, міцний, з довгою бородою, якою грався легкий вітерець. Вони пішли поруч. Перехожі зупиняли на них свої погляди, і серце Григорія щасливо завмирало. Завжди пишався своїм батьком — капітаном великого морського транспорту, людиною, яку добре знали і військові, і цивільні моряки.

— Ну ось, Гришо, ти й починаєш своє морське життя,— сказав батько низьким грудним голосом.— Справжнє, бойове. Як себе почуваш?

— Я завжди прагнув цього, тату, але ось зараз... наче страшно трохи. Уперше ж і на такій нараді, як сьогодні, і в такій ролі. Все ще здається, мовби я курсант морського училища.

Батько посміхнувся і сказав тоном, в якому прозвучали водночас жарт і наказ старшого:

— Сміливіше зіходьте на командирський місток, товаришу лейтенант! Вище голову назустріч боям і штормам!

Він витяг важкий срібний портсигар, не кваплячись, запалив цигарку і запропонував синові:

— Кури.

— Дякую,— почервонів Григорій. В кишені його новеньких флотських штанів лежала щойно куплена справжня морська люлька, але курити перед батьком ще соромився.

Батько заховав портсигар.

— То, кажеш, страшно трохи?.. Не бійся. А головне — ось що. Хай у тебе вже й офіцерські погони на плечах, а ти не соромся вчитися в бувалих моряків. На них опирайся. Читав, якими були Нахімов, Макаров? Бери їх собі за приклад... Скажу тобі широко — мені теж було часом страшно, коли починав плавати. Кожен свій крок контролював: чи так роблю? А тепер транспорт воджу. І начебто непогано виходить.

Він тепло посміхнувся до сина, легенько потис пальцями руку повище ліктя. Але посмішка одразу ж і змайнула з обличчя.

— Фашистські підводні човни удень і вночі полюють на цей транспорт. Дуже хочеться їм пустити його на дно. Одинадцять торпед не пошкодували, і всі — мимо. Ти розумієш, Гришо, мимо!

Тепер він засміявся задоволено, погладивши широкою долонею свою довгу випещену бороду.

— Мабуть, воєнне щастя маєте,— сказав Григорій.

— Може...— перемовчавши, погодився батько і пильно подивився синові в очі, повні молодого блиску.— Може, й воєнне щастя, як ти кажеш. А тільки ось що, Гришо. Щастя — це не випадок, не ласкава доля. Це — воля до перемоги над ворогом. Це — міцна флотська дружба, відданість своїм обов'язкам... Команда завжди вчасно помічала торпеду, і я встигав ухилитися від неї. Кілька разів було, що торпеда проходила за два-три метри від корабля...

Григорій навіть зупинився, вражений словами батька. Виразно уявив собі, як на темних хвилях з'являється довге залізне тіло і швидко мчить до корабля, лишаючи піннявий слід. Ось-ось торпеда вдарить у борт — і повітря струсонеться від важкого вибуху. Та корабель перетинає небезпечну лінію, і торпеда пробігає мимо.

— А може статися, що й на цей раз німці нападуть на транспорт?

— Про це я й хотів тебе попередити,— відповів батько.— Шлях перед нами—небезпечний. Найпильнішим будь у районі Чорного мису. Там майже завжди буває ворожа засідка. Ти розумієш, чому?

— Авжеж. Схрещення течій. Море завжди хвилюється. Місце й справді дуже зручне для засідки.

Біля коротенького цементового трапика на командира транспорту чекав блакитний катерок. Тут же була й Григорієва шлюпка.

— Будь здоровий, Гришо,— подав батько міцну руку.— Бажаю тобі щасливого плавання.

— Дякую, тату.

Прибувши на катер, Григорій Доценко не ліг відпочивати, хоч до виходу в море лишалось чимало часу. Він ще й ще раз перевірів прокладку майбутнього рейсу. Потім довго стояв на палубі, дивився, як працює команда. Відколи прийняв катер, природно, не міг вивчити всіх. Краще за інших знав боцмана Захарченка, веселого товстуна, який нічого не робив тільки тоді, коли спав.

...На флагманському судні під правим вусом реї з'явився прапорець. Григорій Доценко добре розумівся на морських сигналах, але для порядку покликав:

— Сигнальник! Що передають з флагмана?

— Кораблям вийти на зовнішній рейд і зайняти свої місця в конвої! — хвацько підкинув руку до безкозирки приземкуватий кремезний матрос.

— Пильно стежте й далі,— удавано суворим голосом наказав Доценко, хоч сигнальник йому сподобався.

Бухта ожила. Маленький тупоносий буксирчик, димлячи кудою трубою, відчинив бони. Утворився прохід, в який один по одному виходили кораблі. За кормою в кожного вирував збитий гвинтами бурун.

Доценко поставив ручку машинного телеграфу на «вперед». Катер дрібно затремтів, занурився носом у воду, вкриту лискучими масними плямами, і швидко вийшов на рейд.

Останнім важко вивоз із бухти транспорт. Він був навантажений так, що вода сягала майже до бортів. Серед багатьох, які стояли на капітанському містку, Григорій Доценко впізнав батька. Той раз у раз нахилився над переговорними трубами і давав накази то в машинне відділення, то в стернову рубку.

Караван кораблів вирушив.

Транспорт ішов по прямій лінії, конвойні ж кораблі з місця почали робити зигзаги — то наближалися до транспорту, то зненацька круто повертали в море.

Місто і порт танули за кормою в синювату мареві, згодом зовсім зникли з очей. Безмежна блакить облягла все довкола. Небо і море були однаково чистими, спокійними. І все це Григорій Доценко так любив, що не міг стримати щасливої усмішки

Але нараз спохмурнів, покликав на місток боцмана Захарченка:

— Чому так багато матросів на палубі? Вільним від вахти можна відпочивати.

— Єсть...— очі зіщулилися в лукаву посмішку.

— Чого ви посміхаєтесь, боцмане?— насторожився Доценко.

— Товаришу лейтенант, в кубрик відпочивати ніхто не піде.

— Не розумію...

— А чого ж тут?.. Все ясно. Такий у нас порядок на всю війну заведено: звільнився від стерна чи від машини, пильнуй за повітрям і морем. Там ти на вахті, а тут, на палубі,— наче підвахтовий. Ось і весь секрет.

— Хто ж це такий порядок завів?

— Та самі ж матроси... Війна, товаришу лейтенант. А ворог — він хитрий. От ми й вирішили, щоб нас не перехитрив.

Доценко промовчав. Він раптом пригадав батькові слова, що воєнне щастя — то не ласкава доля, а воля до перемоги і міцна дружба. Оце і є те, що він сказав.

Переговорна труба, яка з'єднувала командирський місток з радіорубкою, голосно свиснула.

— Слухаю.— Доценко притулив вухо.

— З флагмана передають: «Посилити спостереження»,— доповів радист.

— Ясно.— Доценко передав наказ на бойові пости.

Вдалині, трохи осторонь, затремтіла, ніби накреслена олівцем, смужечка землі. Караван наближався до Чорного мису.

Цей мис залишався в пам'яті кожного, хто хоч раз бачив його. На глухому і скелястому березі, вигнутому в море дугою, височів чорний ліс. Був він такий густий і непроглядний, що навіть за вітряної, штормової погоди стояв нерухомо, як мур. Ближче до води лежав жовтий окраєць піску, що мав би своїм лагідним виглядом радувати людське око, але загальна суворість ландшафту змушувала дивитись на мис насторожено і з упередженістю.

Вітер дужчав. Хвилі розросталися. Б'ючись об форштевень, вони розпорошувались на густі бризки і сягали містка.

Боцман Захарченко приніс Доценкові зюйдвестку і шкіряний реглан, але командир катера тільки відмахнувся, вся його увага була прикута до мису й до моря.

Кораблі набрали повного ходу — небезпечне місце треба було проминути якнайшвидше.

Ось транспорт вийшов уже на траверз мису. Вода кипіла й пінилась навколо його бортів, видно, машини працювали з останніх сил.

Доценко і всі матроси на палубі пильно оглядали море, спінені хвилі, які таїли в собі підступну небезпеку.

— Здається, проскочили, товаришу лейтенант,— почув Доценко біля себе схвильований голос боцмана Захарченка.— Кляте місце, цур йому!..

Але останні слова Захарченка потонули у вигуковий сигнальник:

— Торпеда зліва!

«Дванадцята!» — промайнуло в свідомості Доценка.

Очі його в одну мить помітили серед сірого смушку хвиль швидкий, тонкий, гострий, як жало, бурунець — він перетинав шлях транспортові.

Григорій Доценко прикинув відстань, яка відділяла корабель від торпеди, і зрозумів, що ця, дванадцята, вже не пройде повз транспорт, як перші одинадцять, що б там його батько на капітанському містку не робив.

Правда, транспорт почав повертатись носом до торпеди, щоб пропустити її повз борт (там теж побачили зловісний бурунець), та було вже пізно. Ще кілька секунд, і величезний транспорт, переповнений танками, гарматами, боеприпасами і — головне — людьми, злетить у повітря...

«Невже кінець? Невже мої очі побачать тільки вибух, а потім — високий стовп води і вогню замість корабля?.. А там же — батько... А на передовій чекають поповнення і зброю...»

Ці думки промайнули миттєво.

Далі — тільки діяти!..

Одним рухом поставив Григорій Доценко ручку машинного телеграфу на «найповніший вперед».

— Давайте все, що можете! — крикнув у переговорну трубу машинного відділення.

Маленький швидкісний катерок уже летів по морю, ледь торкаючись кормою води.

— Чи встигнемо?.. Чи встигнемо?..

Це запитував боцман Захарченко. Він раніше за всіх зрозумів намір командира. Корабель загине. Звісно ж, загине і він сам, і, мабуть, вся команда, а транспорт лиши-ть-ся.

Він уже не відривав очей від білого, швидкого, гострого бурунця. Нічого більше не бачив, окрім нього. Всім тілом нахилився вперед, наче хотів випередити катер, на містку якого стоїть, швидше за нього перетнути шлях торпеді.

Тільки тоді, коли переконався, що зловісний бурунець уже не втече від нього, швидко повернувся до боцмана, хотів щось йому наказати.

Але Захарченка біля нього не було. Він стояв правофланговим у шерензі моряків, що вишикувались по борту, обличчям до корабельного прапора. Тепер уже всі вони розуміли, що надумав зробити їхній командир, і готові були зустріти смерть як належить.

Зняли безкозирки і тримали в руках. Доценко теж зняв картуз. В очі йому било сонце, навколо гоїдалося море і плив ясний великий світ.

Вибуху він не почув...

* * *

Караван ішов своїм курсом до лінії фронту. На ходовому містку транспорту стояв капітан Доценко. Вітер куйовдив його довгу бороду. А він невідривно дивився туди, де тільки що вибухнув катер, підставивши свій борт під торпеду. По старечих щоках моряка скочувалися сльози.

— Тільки так ти і міг зробити, синку... Саме в цьому і є наше воєнне щастя.

Коли сигнальний невеликого однощоглового сейнера «Стріла» Володимир Гейко опритомнів, то побачив навколо себе воду. Він не злякався, бо за час війни йому не раз доводилося бувати в скруті. Насамперед очима пошукав «Стрілу». Але довкола були лише горбаті хвилі. Вони ворушилися, підстрибували, штовхались, скидаючись на спину якихось невідомих морських створінь.

Звичайно, «Стріла» не могла сховатися за обрієм так швидко. Це було моторно-парусне суденце, яке за найкращої погоди давало від сили чотири вузли.

Сейнер потонув.

А де ж ворожі торпедні катери, що напали на нього? Гейко згадав про долю одного з них. Від прямого влучення снаряда катер вибухнув і згорів яскраво й швидко, як горить гутаперчева лялька. Ця згадка ворухнула губи вдоволеною посмішкою: «Таки добре билися наші хлопці!»

Було десь, певне, опівночі. Круглий прозоро-синюватий місяць стояв високо в небі, забарвлюючи своїм світлом і поверхню моря, і саме небо. Здавалося, світ увесь поринув у легкий синюватий морок. Та Гейко пам'ятав — там, на південному сході, є тоненька темна смужечка. Сухопутній людині вона видалася б за далеку хмаринку. Але то — земля.

«Допливу», — прикинув.

Швидко зняв черевики, які вже відчутно тягли донизу, набрав у легені повітря, пірнув і стяг через голову фланельку.

— Авжеж, допливу, — промовив уже вголос і, наче весла, занурив у воду дужі, натренсовані руки.

«Скільки ж це мені треба відмахати? — міркував він. — Сейнер ішов за чотири милі від берега, б'ючись з катерами, маневруючи, міг і відійти ще на милю... Мабуть, до берега не менше п'яти миль».

П'ять миль!.. Одного разу на спортивних змаганнях Гейко проплив дванадцять миль. Але тоді вода була спокійна, гладенька, як дзеркало, а зараз — хвилі... То підіймають на своїх спинах, то кидають у водoverть.

Чимало пропливши, Гейко ліг горілиць, щоб перепочити.

Він міг довго лежати на воді. Навіть севастопольські хлопчакі, які спершу навчаються плавати, а тоді вже ходити,— і ті заздрили тому вмінню...

Раптом недалеко від себе побачив людину.

Не повірив своїм очам. Однак людина пливла, гребучи руками воду.

«А може, ще хтось із «Стріли» врятувався?» — радісно подумав Гейко і голосно гукнув:

— Ей, хто ти?

Плавець не озвався — певне, дуже був заклопотаний самим собою.

Гейко поплив до невідомого.

І коли вже зблизився на таку відстань, що той не міг його не почути, ще раз гукнув:

— Позакладало тобі, чи що? Хто ти?

Відповідь була незрозумілою, невідомий ніби щось прохарчав чи простогнав.

Гейко навіть розсердився:

— Ти що: людина чи фашист?.. Якщо людина, то й відповідай по-людському. Я—Володимир Гейко. А ти хто?

Замість відповіді — знову якийсь невиразний стогін.

«А може, німець з того торпедного катера, що згорів?» — подумав Гейко.

Він кілька разів з усієї сили махнув руками й опинився біля плавця. Та коли глянув в обличчя, вражено вигукнув:

— Мічман?.. Ти?..

Справді, то був боцман сейнера мічман Безбородько. Близько сорока років Безбородько рибалив. Знав море краще за власну хату, бо жив більше на воді, аніж на березі. Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Безбородько попросився на бойовий корабель. Йому запропонували піти боцманом на сейнер «Стріла», і він охоче згодився — на більше й не надіявся. Хоч і не молодий уже був чоловік, однак свої обов'язки виконував бездоганно. Команда сейнера з-поміж себе говорила:

— Наш старий уміє зв'язати з каната двадцять чотири морських вузли, а з матроса в'яже всі сорок вісім.

Кому тільки не перепало від нього: і сигнальникам, і комендорам, і навіть мотористам, які, здавалося б, йому й не підлеглі. Гейка він теж не раз, як то кажуть, «драїв

з пісочком». Але Безбородька любили. Любив його й Гейко.

— Мічмане! — вигукнув удруге, приглядаючись до обличчя боцмана. Воно було змертвіле, синювате. А може, то місяць клав на нього свої холодні тіні.— Ти поранений?

— До-по-мо-жи...— прохрипів старий моряк.— Не допливу сам. Землю бачу... Он вона... а — не допливу...

— Не дрейф, мічмане, удвох допливемо,— заспокоїв його сигнальник.— Ну, держись за мене, клади руку на плече. Ось так...

Вітер віяв в моря. Хвилі котилися до берега, допомагаючи плисти.

Проте через якийсь час Володимир Гейко відчув, що слабне. Сам — то одне, а з мічманом — інше. Безбородько чимдалі ставав усе важчим і важчим. З кожною хвилиною він млявіше ворушив ногами. Лице йому скам'яніло.

«Невже кінець старому? — подумав Володимир Гейко.— Невже в оцих глибоких водах і знайде собі могилу?..»

Але ще запитав:

— Тримаєшся, мічмане?

— Три-ма-аюсь...— заворушив боцман губами.— Тільки не кидай мене...

— А ти — ногами більше і руками... Море, воно ж своє... виручить.

— Та я ж...— зашепотів старий і змовк.

Але і Гейкові сили танули. Вода вже не остуджувала. З обличчя котився піт. Все тіло палало й тремтіло в нелюдському напруженні. Легені рвучко хапали повітря. Йому потрібний був хоч коротенький перепочинок.

— Мічмане! — покликав Володимир Гейко.— Ану попливи трохи сам... Чуєш? Сам спробуй... А я підтримуватиму. Я тебе не покину!

Безбородько, не відповідаючи, вдарив кілька разів руками по воді, безвольними й гнучкими, але застогнав і захлинувся водою.

Гейко підхопив його.

Тепер він знову мав силу і якийсь час плив швидко.

Та короткого перепочинку вистачило ненадовго. Безбородько тягнув донизу.

Ще за якийсь час Володимир Гейко відчув, що хвилі, які біжать до берега нестримною чередою, не допомагають йому, а навіть перешкоджають, беруть його на свої піняві спини і кидають назад. Він став вимірювати кожен свій

рух. Коли хвиля здіймалася — відпочивав, коли спадала — щосили гріб руками.

Земля була вже недалеко. Іноді Гейкові здавалося, що він навіть чує клекіт прибою.

Місяць пересунувся майже через усе небо, зупинився над виднокругом і зблід. Сріблястий шлях, прокладений ним, простягся до самого берега. Це був шлях до землі, до рятунку.

Але Володимир Гейко вже тонув. Кілька разів він ковтував гидкої, гірко-солонної води. Хвилі перед очима розпливались і чомусь набрали червоного кольору. І місяць став червоним, неначе закривавився.

— Мічмане! Мічмане!..— озвався Гейко.

Той мовчав. Очі йому були міцно сплющені.

Безбородько тягнув Гейка донизу. Його рука на Гейковому плечі зробилася наче залізною. Пальці в'їлися в тіло. Однак саме це й давало Гейкові силу, щоб триматися на воді. Коли б він відчув, що його плече звільнилося від тягаря, що мічмана немає біля нього, сила, певне, зрадила б йому...

Він не помічав, що з кожним порухом руки важко стогне. Бачив землю, але не міг зрозуміти, скільки до неї ще лишилось— кабельтов? півкабельтова? Зір йому заволокло рожевою мережкою. Дрібні кільця мережки ворушилися, тремтіли, змінювали форму.

І раптом бурхлива радість обійняла Гейкове серце. Він торкнувся ногами ґрунту. Пінявий водяний вал підхопив його, підняв, поніс на своїх хитких, але дужих плечах. Та Гейко вже знав, що ніяка сила не поверне його назад, у море.

Ще раз ударився ногами об гостре каміння, впав на коліна, поповз. Зникав під водою і з'являвся знов. Прибережні хвилі котили Гейка разом з камінням, разом з чорним корчем, занесеним сюди хто знає звідки.

Він обома руками вхопився за той корч і тільки тепер зрозумів, що тіло його надто легке, а плече не відчуває тягаря...

Де подівся мічман Безбородько? Коли його задубілі скарлючені пальці відірвалися від Гейкового плеча?

Ні, це не могло статися давно. Це — ось зараз. Бо Гейко ще чуває те місце на плечі, де лежала Безбородькова рука.

І Володимир Гейко забув про берег.

Стояв обличчям до моря, гойдався на слабких, тремтячих ногах. Хвилі котилися просто на нього, били його в груди, наче кулаками. Стояв не довго. Пішов назустріч тим хвилям, розставивши перевтомлені руки, розгрібаючи ними густе, як вовна, шумовиння,— шукав боцмана.

Знову гірка й солоня вода заливала йому очі, рот і вуха. Знову падав на коліна і різав їх об гостре, в черепашках, каміння, шукав, аж поки не впав просто на Безбородька. Тоді обхопив його руками, притиснув до себе і поніс.

Хвилі гналися за ним, стрибали йому на плечі, намагалися збити з ніг. Але Гейко йшов та йшов, почувуючи ледве чутні удари мічманового серця.

Остання хвиля накопилася на берег, але вона була вже безсилою. Під ногами у Володимира Гейка зарипів береговий пісок.

Хто такий боцман Смола

Зовні він аж ніяк не схожий на грізного, сотні разів описаного в книжках «володаря морів» або просолоного наскрізь «морського вовка». Його волосся не виполоскане морем і не обпалене сонцем. У нього не звисають руді вуса.

Боцман Смола — людина зовсім іншого крою. Він ще молодий, має чорне, коротко підстрижене волосся, міцні м'язи і стрункий стан — дівчата не одривають од нього своїх поглядів.

Та боцман Смола не зважає на ті погляди і рідко буває на березі. Відомо, що всі матроси не від того, щоб після довгого й важкого плавання відчутти під ногами тверду землю. Готуючись зійти з корабля, вони прасують штани так, щоб рубцями можна було, як-то кажуть, масло різати, і наводять золотий блиск на мідні флотські гудзики. Уміють хлопці й фашистів бити, і перед дівчатами у всій своїй флотській красі показатися.

Боцман Смола позирає на чепурунів невдоволеним оком.

— Сучі діти, — бубонить він, — поручні б так драїли, кноп фалрепний¹!

І поки матроси відпочивають на березі, нишпорить по всіх закутках корабля. А другого дня вранці можна спостерігати таку картину:

— Зенітник Попадайко! Вийти з строю!

Виходить міцний, широкоплечий матрос.

— Ви були вчора на березі?

— Так точно, був.

— Який же ви після цього хазяїн зенітки, коли залишили її брудною, а самі пішли лясати точити? Ось бачите — іржа!

— Єсть, іржа!

Та боцманові Смолі цього не досить. Він потроху розпалюється, входить у роль.

— Ото ж і воно, що «єсть». А під вертлюгом що у вас робиться? Бруд! Ганчірки якісь! Дивіться, що я там знайшов.

¹ Кноп фалрепний — вузол на льняному тросі, натягнутому на корабельному трапі.

Він витягає з кишені ниточку і показує її Попадайкові з таким виглядом, ніби знайшов під вертлюгом страшну гадюку.

Потім боцман переходить до іншого.

— Матрос Маслянко!

Із строю виходить маленький, чорний, як жук, морячина.

— До міста ходив?

— Ні.

Боцман на мить розгублюється. Така відповідь не входить в його програму. Але хто боцмана Смола зіб'є з пантелику!

— Отже я й кажу: і на березі не буває, і про службу не дбає. В рундуці що робиться? Смітник!

Після цього на кораблі починається аврал. Із шлангів б'є забортна вода, змиваючи й без того чисту палубу, вимахують довгими рясними хвостами швабри.

Боцман Смола ходить серед матросів і покрикує:

— Краще, краще порайтесь, кноп фалрепний!

— Ну, потрапили, як чортові в рукомийник,— говорять між собою матроси.

Але вони не гніваються, бо поважають боцмана. А що лається — нехай! Лається боцман Смола не образливо, морськими словами. Кожному морякові зрозуміло і до серця доходить.

Боцман Смола закохався

Людині, всі інтереси якої зводяться до того, щоб корабель від клотика до кіля блищав сонячним блиском, нелегко закохатись. Тому, щоб підготувати читача до цієї тонкої, інтимної історії, розповімо все по порядку.

Одного разу боцман Смола зібрався до міста.

Як і кожен моряк, у якого завжди все напоготові, одягся швидко й чепурно. Чорні сукняні штани були як слід випрасувані, на темно-синьому кітелі не можна було знайти жодної порохинки. Оглянувши себе в дзеркало, боцман Смола вийшов з каюти. Його зустрів командир корабля капітан третього рангу Журба.

— Чи не на берег зібралися, боцмане?

— Так точно, на берег,— відповів Смола.

— То я вас попрошу, зайдіть до мене додому, захопіть мій плащ. Знаєте, де живу?

— Не доводилось бувати.

— Ось вам адреса.

— Єсть, принести плащ! — І Смола зійшов з корабля.

А була саме весна. Скрізь хороша ця молода пора року, а в південному приморському місті вона така розкішна, що й передати не можна. Дерева звідусіль простягають зелені руки-віти, а під ногами пружко угинається килим трави, поряд ласкаво і лагідно хлюпоче море.

Адреса, записана на папірці, вивела з головної вулиці у тихі зелені провулки, де в нагрітому сонцем повітрі пливли пахощі квітів. Опинившись коло маленького будиночка свого командира, Смола постукав у двері. Відчинила дівчина, невеличка, білявенька і така гарна, що боцман від несподіванки аж очима закліпав.

— Тут живе капітан третього рангу Журба? — запитав, запинаючись.

— Тут.

— Він просив передати йому плащ.

— А, ви від тата! — радісно вигукнула дівчина. — Заходьте, будьте ласкаві, до хати.

— Пробачте, — розгубився боцман Смола, — у мене мало часу. Я завернув сюди тільки для того, щоб виконати прохання.

— Ні, ні, ні! — засміялася молода господиня. — Це буде нечемно: на порозі постояти, а в хату не зайти.

Вона вже тягла боцмана за рукав. Він незграбно йшов за нею і за якусь хвилинку з лицем червоним, як перець, сидів у широкому кріслі, куди його майже силоміць втиснула дівчина.

Хвилини через п'ять боцман Смола зробив ще одну спробу піти, закликавши на допомогу свій останній доказ, проти якого, як йому здавалося, жодна людина не встоїть: він сказав, що корабель не може довго лишатися без боцмана. Та цим тільки нашкодив собі. Дівчина аж підстрибнула від задоволення.

— То це ви і є боцман Смола, про якого тато так багато цікавого розказував? Рада з вами познайомитися. Зараз я вас смачним чаєм пригощу...

Так боцман Смола затримався в господі свого командира аж на півгодини. За цей час він дізнався, що матері в Олесі немає, що живе вона тільки з батьком, навчається в медичному технікумі, у неї дуже мало вільного часу, але

буває, що її охоплює смуток, хочеться, щоб хтось приходив, щоб було з ким поговорити.

— Ви будете приходити? Правда ж? Ну, дайте слово, що будете.

— Даю,— сказав Смола з таким виглядом, ніби цим коротким словом підписав собі довічну каторгу.

Розпрощавшись з Олесею і вийшовши на вулицю, боцман Смола трусонув головою, щоб переконатись, що він таки не спить і все, що відбулося,— правда. Після цього несподівано для самого себе засміявся і відчув, як серце його наливається дивним, досі не знаним теплом.

Команда не розуміє боцмана Смола

З якогось часу зенітник Попадайко, корабельний кок Крихта, моторист Маслянко та й уся команда почали примічати, що з боцманом Смолою щось діється. Що саме — ніхто не міг зрозуміти.

— Це він, братці, якусь каверзу для нас задумав,— сказав Попадайко.— Ой, нашивайте лубки на спини: уже на те він і Смолою зветься, що як прилипне, то й зубами не віддереш!

Це було схоже на правду. Але якби боцмана бачили сердитим, якби він драїв усіх підряд, а то ні: ходить собі та посміхається. Закурити часом попросить (а треба сказати, що боцман Смола некурящий!), іноді навіть за якусь дрібницю похвалить матроса, тоді як раніше на похвалу був дуже скупий.

— Боцман Смола закохався,— авторитетно заявив моторист Маслянко і викликав цілу бурю заперечень.

— Ти що? Медузу проковтнув? В кого б же він закохався? У швабру, чи що? Чи, може, в тебе, чорнопузого?

— До того вже мені нема діла, в «кого», а тільки кажу — закохався. По собі знаю. Минулого року одна молодичка закинула швартови у моє серце. Ой, братці! Довелося мені тоді на мертвий якір ставати. Скільки я нарядів позачергових схопив! Скільки раз у канатному ящику сидів! А все через що? Через любов, братці. Химерна штука — любов!.. От і боцман наш — хіба не бачите, що він у дрейф ліг?

Справді, боцман був як у воду опущений. Командир корабля Журба уже нагримав на нього кілька раз: приби-

рання, мовляв, стало гірше, мідяшка де-не-де позеленіла... Але не дуже лаяв: незручно йому такого досвідченого боцмана на міліну перед командою садовити.

А боцман Смола — тільки вечір — так і до міста. Команда спати ляже, на кораблі тихо стане, а Смола не спить, сидить і щось пише. Маслянко й це зумів пояснити.

— То він, браточки, вірші сочиняє. Завжди так: серце вогнем любові горить, а голова від романсів пухне. По собі знаю. Як ото пішли ми з тією молодичкою паралельним курсом, так і почав я в хлопців папір красти. Бага-а-ато віршів понаписував! Вони в мене ще й зараз є. Зберігаю: може, доведеться знову закохатись, то щоб готові були.

Для ясності скажемо: боцман Смола писав не вірші, а листи до Олесі. Ніхто б не сказав, що боцман Смола — цей відважний воїн, хоробрий моряк — такий тихий і не-сміливий з дівчиною. Але в листах він розповідав усе те, чого не набрався духу сказати у вічі.

Боцман Смола з'їв гарбуза

Капітан третього рангу сидів у своїй каюті і читав «Морський збірник». Настільна лампа кидала яскраве світло на стіл, де стояв портрет дочки Олесі, вправлений у гарну рамочку. Олесю він любив так, як тільки може любити батько свою єдину дочку.

В двері каюти постукали.

— Ввійдіть, — сказав Журба, не відриваючись від читання.

— Дозвольте звернутись в особистих справах, — почув Журба густий і, як йому здалося, схвильований голос Смоли.

— Слухаю вас, — командир корабля повернув настільну лампу так, що світло впало на обличчя боцманові. Воно справді було збентежене.

— Товаришу капітан третього рангу, дозвольте одружитись! — випалив боцман, ніби з гармати.

Обличчя командира корабля розпливлося в усмішку.

— З дорогою душею. Одружуйтесь на здоров'я. Запрошуйте й мене на весілля.

— Запрошую... — розгублено посміхнувся Смола й лизнув язиком пересохлі губи. — Але не в цьому справа...

— Не в цьому? — здивувався Журба. — А в чому ж?..
Таке весілля справимо — всім кораблям на заздність.

— ...Справа в тому, що я хочу одружитись з вашою дочкою, з Олесею, — тихо промовив боцман Смола й схилив голову.

Командир корабля Журба, який славився своєю хоробрістю в боях, розгубився й занімів. Він повернувся всім своїм важким тілом у кріслі так, що воно аж затріщало, і почав вдивлятися в боцманове обличчя, мов у книжку.

— Боцмане Смола, чи можете поручитися, що ви цілком тверезі?

— І не нюхав спиртного.

— А може, ви недоспали сьогодні?

— Спав за статутом — сім годин.

Тоді Журба схопився з крісла, і його важке тіло з дивовижною легкістю почало пересуватись по каюті.

— Як? Віддати мою втіху? І — кому? Боцманові, у якого брудний корабель, позеленіла мідяшка, чорні від сажі леєри і не вишкрябані склом банки у шлюпках? О, ні! Така людина і мій дім на смітник перетворить! А якщо у неї буде своя хата, то і з неї зробить стійло. Загляньте в банкету, боцмане, що там робиться! Сором!..

Смола стояв похнюпившись, з опущеними очима і не міг бачити обличчя свого командира. А воно не було сердитим. І очі не були грізними. Швидше строга доброзичливість спалахувала в них, коли вони на коротку мить зупинялися на боцманові. Тільки голос гримів так, що склянка у підвісному підстаканнику тонко співала.

Довго ще командир корабля перемивав боцманові кісточки, і довго ще Смола стояв, німий та покірний, і то червонів, то блід. Ніколи ще йому не дорікали за мідяшку та шлюпки. Сором, боцмане Смола! Що чують твої вуха і що бачать твої очі!..

Коли, нарешті, командир змовк і сів у крісло, боцман глухо запитав:

— Тепер уже можна йти, товаришу капітан третього рангу?

— Ідїть, боцмане! — і провів його спину аж до порога довгим, ледь усміхненим поглядом.

Була субота — день великої приборки. З п'ятої години ранку, тобто з побудки, команда корабля раптом побачила боцмана Смолу таким, яким він був раніше.

Гасом, потім гарячою водою з милом шмарували спардек, стара шарова фарба обновлювалась і ставала небесного кольору. Палубу швабрили соляркою, і вона жирно й чисто блищала. Але боцман Смола, як лихий демон, з'являвся у всіх закутках корабля, і густий голос, що не терпів будь-яких заперечень, гримів:

— Мляво працюєте, кноп фалрепний! Товаришу Маслянко, так тільки вальси танцюють, а не палубу швабріють!

— Та я ж тру, аж іскри з очей летять,— підіймав спітніле обличчя Маслянко.

— В таких випадках говорять «єсть!»

— Єсть,— відповів матрос і, поплювавши на долоні, брався терти палубу дужче.

Один тільки Крихта не боявся боцманового всевидящого ока. Він варив борщ і макарони по-флотськи і, підморгуючи до товаришів з відчинених дверей камбуза хитрою бровою, наспівував пісню про те, що «любив дівчину моряк, завжди був їй дуже радий, а вона йому ніяк».

До обіду корабель наче вдруге народився: блищав вититими бортами, сяяв палубою і мідяшкою.

Журба оглянув корабель. Йому більше нічого не лишалось робити, як похвалити боцмана Смолу.

— Так держати!

— Єсть так держати! — відповів боцман.

Потім так гучно кашлянув, що Маслянко, який стояв у цей час на протилежному борті корабля, став струнко, а кок Крихта зачинився в камбузі...

На те він і боцман Смола

Обід проходив весело. Кожна річ на кораблі наче говорила іншій: «Дивись, я краща за тебе, красивіша й охайніша». Та раптом над круглими люками, що ведуть в кубрики, немов розсипався срібний горох. То розсильний застистів у дудку й вигукнув:

— Корабель приготувати до походу!

Матроси, які мали намір увечері піти до міста, змушені були сховати вихідний одяг до своїх рундуків. Боцман Смола витяг з кишені папірець, на якому було написано: «Сьогодні чекаю. Олеся», і з жалем засунув його знову в кишеню.

Коли відшвартувалися, заступник командира корабля обійшов бойові пости. Він розповів, що наш підводний човен торпедував два фашистських транспорти. Ворожі катери скинули глибинні бомби і пошкодили його. Пізніше, коли катери пішли, човен випливав на поверхню, але йти своїм ходом не може.

— Наше завдання — знайти човен і привести його на базу.

Зустрілися з човном другого дня на світанку. Він лежав на воді, як велетенський дельфін. Боцман Смола стояв на юті з буксирним кінцем і пильно стежив за командирським містком, ждучи наказу.

— На човні! Приготуйтеся прийняти буксир! — крикнув Журба.

Але море зрадливе. Велетенська кипуча хвиля почала роздуватись, наче її розпирало зсередини, підіймаючи на своєму горбі корабель. Він ліз догори, тоді як човен опускався дедалі нижче. Зараз корабель почне провалюватись у водяну безодню, а човен, підкинутий хвилею, поповзе вгору, і... удар неминучий.

Дзенькнув телеграф, корабель застогнав усім своїм залізним тілом, стрибнув уперед. З ходового містка долинув голос:

— Подати буксир!

Боцман крутнув рукою. У повітрі майнув трос і, розмотуючись, упав на палубу підводного човна. Ще хвилину — і човен покірно пішов за кораблем.

О сімнадцятій годині, коли на обрії показала ся синя смужечка землі, у вахтовому журналі з'явився запис: «П'ять літаків Ю-88 ідуть в атаку. Приймаю бій. Журба».

Опісля, коли боцмана Смола просили розказати про подробиці бою, він відповідав:

— Що в ньому? Бій як бій. Не перший і не останній.

Навіть не згадав про те, як осколок бомби, що розірвалася біля борту, врізався йому в руку, як він стріляв однією рукою...

А вже після бою, коли лікар витягав осколок, боцман закрипів зубами і, непритомніючи, прошепотів:

— Ах... кноп фалрепний...

Оце тобі й «каверза»!

З вікна госпіталю видно море. А боцманові більше нічого й не треба. Лежить і весь день очей з нього не зводить.

Голос, що пролунав у коридорі, належав, безперечно, командирові корабля Журбі. Далі Смола змушений був схопитись рукою за серце. Він почув, як Олеся зауважила:

— Тату, не кричи, може, йому погано.

Обличчя боцмана, що, мабуть, уперше за його службу на флоті було непоголене, спалахнуло вогнем. Язык перестав підкорятися голові і мимоволі вимовив:

— Мені зовсім добре!

— Ти чуєш? — сказав Журба. — Йому зовсім добре! Я так і знав. Не такої ми, моряки, породи, щоб кінці віддавати. Крихта, Попадайко, Маслянко, підходьте, здоровкайтесь із своїм боцманом.

У двері один за одним просунулись матроси. В руках вони тримали пакунки. Журба почав розв'язувати їх перед боцманом.

— Оце вам ласощі всякі. Я в цьому погано розбираюсь. Це вона все, — кивнув головою на Олесю, — і того, й того йому понесемо.

— Тату. — заперечила дівчина. — Адже ти сам вибирав яблука й печиво.

— Куди це все мені? Чи я з'їм! — здивувався Смола.

— Є давня приказка: хай краще живіт лопне, ніж добру пропадати, — резонно вставив кок Крихта і запитливо глянув на товаришів — чи так сказав?

А Маслянко, поклавши перед боцманом пухнасті персики, додав:

— Швидше одужуйте, товаришу боцман, а то без вас сумно на кораблі. Попадайко зовсім занепав духом: нікому його, бідолашного, й виляяти як слід.

Коли наговорилися досчочу, Журба вислав усіх в коридор:

— Залиште нас удвох з боцманом. Про службові справи поговорити треба.

Олеся і матроси вийшли. Журба взяв боцмана за руку.

— Ну що ж... Будемо справляти весілля, боцмане.

— Єсть справляти весілля, товаришу капітан третього рангу!

Журба вийшов у коридор.

— Іди, Олеся, побудь з ним... А ви, хлопці, на корабель! Не слід втомляти хворого.

— Єсть! — в один голос відповіли матроси.

Потім Маслянко штовхнув Попадайка ліктем під бік і хитро підморгнув:

— Все ясно?.. А ти казав — каверза. Оце тобі й «каверза»!

Пам'яті брата Олександра

У мене зберігається старенька, пожовкла від давнини фотокартка брата Олександра. Я завжди носитиму її з собою, де б я не був і що б зі мною не сталося.

Я набагато старший від Олександра, але, скільки пам'ятаю, ми ніби змагалися один з одним: хто більшого досягне в своїй роботі, в житті.

Коли брат закінчував неповну середню школу, я міг уже називатися справжнім «морським вовком». Якось я приїхав додому у відпустку. Олександр мене запитав:

— Ти — хто?

— Матрос-зенітник, — відповів я.

Він сказав, мов дорослий:

— Добре діло. А я — керівник планерного гуртка в Палаці піонерів.

Вдруге ми зустрілися через кілька років. Йому було вісімнадцять.

— Зенітник? — спитав мене Олександр.

— Командир зенітної гармати, — уточнив я.

— Дуже добре! — похвалив він таким тоном, ніби не я, а він був між нами старший, і додав: — А я — учльот.

Востаннє ми зустрілися перед війною у Севастополі.

— Командир зенітної гармати? — як завжди поцікавився Олександр.

— Ні, старшина артгрупи.

— Старшина артгрупи? — він подивився на мене з пошаною і навіть з подивом. Але тут же, згадавши про себе, відрекомендувався з гордістю: — Льотчик-винищувач!

Широкі й несходжені шляхи війни. Навіть ми, рідні брати, загубили один одного в просторах і подіях. Я тільки знав, що він десь ширяє в небі на літаку, сам я — не розлучався з морем і кораблем. А море, як і небо, — безмежне: піди пошукай.

Але все-таки ми зустрілися. То була незабутня і неповторна зустріч.

День хилився до вечора. Сонце сідало за горизонтом, фарбуючи води моря в такий колір, що навіть золото перед ним поблякло б. Ми поверталися з добре проведеної бойо-

вої операції. До берега лишалося кілька годин ходу, і настрій у кожного був піднесений.

Сигнал бойової тривоги раптом порушив спокій. Ми одразу ж побачили зграю фашистських бомбардувальників. Кожному було ясно, що вони летять на нас. Ми, зенітники, кинулися до гармат, і зав'язався бій. Море застогло від розривів бомб, запломеніло небо. Наше становище було тяжке. Невідомо, чим би все це скінчилося, коли б на допомогу нам не підоспіли два наші винищувачі.

Вони одразу ж вривалися в гущавину ворожих бомбардувальників. Запекла сутичка, перестрілка — і два ворожі літаки впали у воду. Винищувачі ніби змагалися між собою, роблячи дивовижні фігури й поливаючи ворогів зливою куль.

Але що це? Довгий язик полум'я спалахнув під крилом одного нашого літака. Затамувавши подих, я з хвилюванням стежив за його польотом. Невже він падає? Ні, то він збиває полум'я. Але вогняний язик знову лизнув крило...

Потім літак вирівнявся і погнався за найближчим до нього бомбардувальником. Відстань між ними швидко скорочувалась.

Все вирішили секунди.

Винищувач, майже весь у вогні, вривався у ворожий бомбардувальник, і обидва вони, розпадаючись на шматки, полетіли у воду.

Коли ми повернулися до своєї бази, на корабель прийшов льотчик, який лишився живим. Він з боєм розповів нам про свого бойового друга, потім дістав з кишені фотокартку й показав:

— Ось який він був...

— Шура?! — вражений, скрикнув я.

Так, це був він, мій брат Олександр. Я тримав у руках копію фотокартки, подарованої колись мені братом.

Коли я вдивляюсь в його обличчя, мені здається, що воно зараз оживе, посміхнеться і брат скаже:

— Старшина артгрупи? Дуже добре! Живи і бий ворогів. Тільки нещадно бий. Бачив, як я?..

О, коли б він знав, що я справді бачив!

У палаті нас лежало шестеро. Всі моряки, чорноморці. Власне, не кожен ступав ногою на палубу корабля і боровся з штормами, але всі побували у морській піхоті, носили на плечах смугасту тільняшку і чорний бушлат з мідними гудзиками, на яких вибиті якорі, ходили в атаку з автоматом в руках і з гранатами за поясом. А це вже немало, бо морській піхоті було далєбі не легше, ніж нам на кораблях.

З одним із таких морських піхотинців мене і звела химерна та часто несподівана воєнна доля. Це — з Василем Кутовим.

На нашому катері «морський мисливець», де я був комендором, він у числі інших десантників висаджувався на ворожий берег. Катер підірвався на міні метрів за десять від стінки, до якої ми мали причалити. Мене кинуло у воду, а його на берег. Мене, тяжко пораненого, витягли з води. Його, напівживого, підібрали на сухопутті. Але обоє ми опинилися в одному госпіталі, в одній палаті, і навіть ліжка наші стояли поряд.

Коли йому ставало краще, ми розмовляли про десантну операцію, згадували деталі морського походу і висадки десантної групи. Він знав тих, кого я не знав, а я, навпаки, знав тих, кого не знав він. Але це не заважало нашим спогодам. Фронтowa розмова у нашому госпітальному становищі цілком нас задовольняла. Ми не просто лежали, а начебто продовжували бій.

Дедалі Василь Кутовий ставав усе скупіший на слова, коли йшлося про війну. І одного разу навіть сердито зауважив:

— Що ти все — про війну та про війну?.. Про мирне теж треба.

Тоді я подумав: «Що й казати, тобі тяжче... Мені тільки ногу перебило, і вона потроху зростається, а тебе знайшли з потрошеними ребрами, і ще не відомо, чим закінчиться твоє лікування...»

А то якось він заговорив про свого маленького сина:

— Синочок у мене, Толька... Ти знаєш, що це таке, коли у тебе є синочок?.. Уже й сили немає... уже бачиш, що смерть

над тобою стоїть, а тут — синок перед очима... І тоді відходить смерть...

Говорив він трохи нескладно, обривав нитку думок, потім знову хапався за неї. Але всі ми в палаті розуміли, що саме він хотів сказати.

Кривлячись від болю, він спробував повернутись до мене своїм понівеченим тілом, але тут же тяжко застогнав і голосно заскрипів зубами. Та коли гострий біль минув, тихо запитав:

— У тебе є син?

— Ні, ще немає...— я побачив по його обличчю, що він мучиться якимись думками, йому хочеться розповісти щось дуже важливе, але в нього не вистає сили.

— Немає...— кволо промовив він.— Немає... А у мене є... Таке маленьке дитятко, тільки п'ять годочків... Ручки б йому та ніжки цілувати. Таке воно було, як я йшов на війну... Ну, як тобі сказати? Як боженя... Сам я не набожний, ніколи ні уві сні, ні наяву бога не бачив... А воно — як боженя...

Він важко і чутно дихав. Я дивився на нього й думав: «А скільки ж тобі років? Можна дати двадцять, можна й — сорок. Війна так урівнює людей, що й віку їм не вгадаєш».

А він спитав:

— А верблюдика ти коли-небудь купував?..

Мені здалося, що він марить. Лице — воскове, губи посиніли. І я сказав йому лагідно:

— Спи, Василю, завтра вранці договоримо.

І він начебто заснув. Лежав із заплющеними очима, і тільки чулося його нерівне дихання.

Уже повимикали біле госпітальне світло. Над дверима заспокоїливо примружила сине око «чергова» лампочка, яка ніби й присипляє людину, але водночас навіває й смуток та думи. Думи — про що?.. Тому, хто залишив миру оселю та побував у воєнному пеклі, є про що думати...

Але поряд скрипнуло ліжко, і Василь Кутовий зашепотів:

— Я тобі чого — про верблюдика?.. Купив якимось йому, Тольці. Воно й цяцька така собі. Передні ноги окремо надуваються, задні теж окремо, і тулуб... Звісно, іграшковий, гумовий... А Толька полюбив верблюдика над усе на світі. Кажу йому: «У тебе ж он ще й тигрєня є, і собачка Тузик. А він мені: «Люблю верблюдика», і гойдає його,

ї у візку по хаті тягає, і спить з ним, і, ти знаєш, навіть щілує... От же яке дитя!..

Василь так сам до себе посміхнувся, що я звівся на лікоть і подумав: «А може, покликати чергову медсестру? Марить чоловік...»

Однак він замовк, заспокоївся, і я побачив, що тепер уже по-справжньому засинає. Мене теж почало хилити на сон.

Та вранці, коли ще й не розвиднилось як слід, він знову заговорив. Заговорив квапливо, силкуючись дати лад своїм думкам.

— Я ж до війни будівельником був. Знаєш?.. Виконробом на житлі... Мав квартиру гарну і телефон. Як хто подзвонить, а Толька до трубки: «Алло!.. Алло!..» От чудне дитя!.. І балакає з кимось... Яюсь я підслухав — з незнайомою дитиною. Мабуть, з такою ж, як і сам...

Він посміхнувся, зіронізував:

— І розмова у них була дуже серйозна: «У тебе верблюдик є?» — «Ні, немає», — це той незнайомий голосок. «А у мене є». — «А у мене автомашина є, щоб мавпочку катати». — «А в мене теж є автомашина, а мавпочки немає...»

Василь хотів і далі розказувати про цю нехитру розмову між дітьми, але голос у нього кволішав. Його покалічені ребра, які йому лікарі ще й повідрізали наполовину, не тримали легенів. Було дивно, де в нього ще та сила береється?..

До ранкового обходу у палату вбігла наша медична сестра, яку ми за її маленький зріст і за бджолину невтомність так і прозвали Бджілкою.

— Дядю Васю! — так вона зверталася до Кутового. — Ой, що я вам скажу!.. Там, у головного лікаря, про вас якийсь генерал розпитує!..

Василь коротко повів на неї очима:

— Генерал?.. Що це ти, Бджілко, вигадала? Немає у мене родичів серед генералів. То, мабуть, не про мене...

Але виявилось, що дівчина не вигадала. Справді, у супроводі госпітального начальства до палати зайшов генерал, щоб вручити Василю Кутовому урядову нагороду — орден Леніна.

З короткої генералової розповіді ми дізналися, що Кутовий люто бився з фашистами, взяв на себе роту, коли загинув її командир, і своїм тілом захистив від смерті зам-

політа. Це було ще раніше, до висадки десанту. Орден шукав його вже давно, а знайшов ось тут, у госпіталі.

Василь не міг звестися з ліжка, щоб стоячи одержати високу урядову нагороду. Він тільки лежав і дивився, як генерал прикріплює орден до його смугастої матроської тільняшки, губи його тремтіли, і здавалося, ось-ось зірвуться на плач.

Проте він чітко, як і належить воїнові, промовив:

— Служу Радянському Союзу.

До того я бачив ордени на кітелях, на гімнастерках, на флотських фланельках. Тепер же орден Леніна сяяв на матроській тільняшці, яка завжди нагадує мені хвилі Чорного моря...

Коли генерал пішов і в нашій палаті настала тиша, ще сповнена урочистої схвильованості, Василь Кутовий сказав нам, мабуть, те найзаповітніше, що йому хотілося сказати в останні хвилини:

— Оце разом з тільняшкою Тольці й передайте... Я не сам, разом з ним одержував цей орден... Мій Толька в усіх боях завжди біля мене був...

Він посміхнувся кволо, тільки пересохлими губами:

— А коли я йшов воювати, синок попросив: «Тату, привези мені ордена»... Звісно, дитя... Що воно тоді знало?..

* * *

Я вірю, що Толька десь є, і що він тепер уже все знає, і що батькову матроську тільняшку з орденем Леніна бере у свої долоні з сердечним трепетом.

Поїзд зупинився на тихій, загубленій серед степу станції Тарасівка. Крізь відчинене вікно вагона мені було видно напівзруйноване, мабуть колись красиве, приміщення вокзалу. Остеронь вузьенького перону старенькі бабусі та дівчата-підлітки жваво торгували молоком, помідорами та огірками.

Раптом на пероні з'явився моряк. Він, за звичкою, широко розставив ноги і, тримаючи в одній руці зелений речовий мішок, другою витирав з обличчя рясний піт.

— Ей, браток! — гукнув я до нього. — Давай сюди, є вільне місце!

Побачивши на мені флотську форму, він радісно посміхнувся, перекинув мішок через плече і побіг не до дверей вагона, а до мого вікна.

— На, держи, — кинув мені мішок, — а я ось куплю дещо.

Через кілька хвилин він увійшов у вагон, несучи в розчепіренних пальцях свіжі, ще скроплені рососою помідори.

— Дивна бабуся трапилась. Продавати вийшла, так бери ж гроші. А вона не хоче. У мене, каже, син теж моряком служить, то я тобі й без грошей дам. А як же, не заплативши, взяти?..

Він трохи заїкався. Ніби задумувався над кожним словом раніше, ніж його вимовити.

— Х-ху, втомився... — він сів навпроти мене. — До одного дружка тут заїжджав, та й затримався, думав, що й на поїзд не встигну... Дивись ти, — витер хустинкою обличчя, — і справді впарився. А раніше, бувало, двопудовими гириями грався...

Він посміхнувся, і очі йому засвітилися якоюсь легкою радістю чи веселою думкою.

— Дружина в мене, Маринка, — маленька така жіночка, так вона дивувалася з моєї сили. Як проводжала на війну, та й каже: «Не вірю я, щоб тебе, такого дужого, куля здолала. Повернешся ти до мене таким, як є». Ось і повертаюсь... — тепер уже сумовита посмішка сковзнула по його губах.

— А що, хіба не таким?

політа. Це було ще раніше, до висадки десанту. Орден шукав його вже давно, а знайшов ось тут, у госпіталі.

Василь не міг звестися з ліжка, щоб стоячи одержати високу урядову нагороду. Він тільки лежав і дивився, як генерал прикріплює орден до його смугастої матроської тільняшки, губи його тремтіли, і здавалося, ось-ось зірвуться на плач.

Проте він чітко, як і належить воїнові, промовив:

— Служу Радянському Союзу.

До того я бачив ордени на кітелях, на гімнастерках, на флотських фланельках. Тепер же орден Леніна сяяв на матроській тільняшці, яка завжди нагадує мені хвилі Чорного моря...

Коли генерал пішов і в нашій палаті настала тиша, ще сповнена урочистої схвильованості, Василь Кутовий сказав нам, мабуть, те найзаповітніше, що йому хотілося сказати в останні хвилини:

— Оце разом з тільняшкою Тольці й передайте... Я не сам, разом з ним одержував цей орден... Мій Толька в усіх боях завжди біля мене був...

Він посміхнувся кволо, тільки пересохлими губами:

— А коли я йшов воювати, синок попросив: «Тату, привези мені ордена»... Звісно, дитя... Що воно тоді знало?..

* * *

Я вірю, що Толька десь є, і що він тепер уже все знає, і що батькову матроську тільняшку з орденем Леніна бере у свої долоні з сердечним трепетом.

Поїзд зупинився на тихій, загубленій серед степу станції Тарасівка. Крізь відчинене вікно вагона мені було видно напівзруйноване, мабуть колись красиве, приміщення вокзалу. Остеронь вузьенького перону старенькі бабусі та дівчата-підлітки жваво торгували молоком, помідорами та огірками.

Раптом на пероні з'явився моряк. Він, за звичкою, широко розставив ноги і, тримаючи в одній руці зелений речовий мішок, другою витирав з обличчя рясний піт.

— Ей, браток! — гукнув я до нього. — Давай сюди, є вільне місце!

Побачивши на мені флотську форму, він радісно посміхнувся, перекинув мішок через плече і побіг не до дверей вагона, а до мого вікна.

— На, держи, — кинув мені мішок, — а я ось куплю дещо.

Через кілька хвилин він увійшов у вагон, несучи в розчепіренних пальцях свіжі, ще скроплені росою помідори.

— Дивна бабуся трапилась. Продавати вийшла, так бери ж гроші. А вона не хоче. У мене, каже, син теж моряком служить, то я тобі й без грошей дам. А як же, не заплативши, взяти?..

Він трохи заїкався. Ніби задумувався над кожним словом раніше, ніж його вимовити.

— Х-ху, втомився... — він сів навпроти мене. — До одного дружка тут заїжджав, та й затримався, думав, що й на поїзд не встигну... Дивись ти, — витер хустинкою обличчя, — і справді впарився. А раніше, бувало, двопудовими гириями грався...

Він посміхнувся, і очі йому засвітилися якоюсь легкою радістю чи веселою думкою.

— Дружина в мене, Маринка, — маленька така жіночка, так вона дивувалася з моєї сили. Як проводжала на війну, та й каже: «Не вірю я, щоб тебе, такого дужого, куля здолала. Повернешся ти до мене таким, як є». Ось і повертаюсь... — тепер уже сумовита посмішка сковзнула по його губах.

— А що, хіба не таким?

— Ні... гирями вже бавитись не можу. Бачиш?..

Рухом очей він показав на рукав фланельки, де була нашта золотиста смужечка — ознака тяжкого поранення.

Порізали його помідори, я витяг хліб і оселедці, і, з властивою морякам щедрістю, ми почастували один одного. Власне, не частували, а разом їли все, що у нас було.

З дальшої розмови я дізнався, що звать його Василь Голубенко, що після поранення і контузії він три місяці не розмовляв, тепер тільки заїкається трохи, але й це мить-хвилина... А з Маринкою він жив до війни, «як у казці».

— Ти, може, й не повіриш мені, але я скажу тобі чистісіньку правду — всю війну я жив своєю Маринкою... Бувало, після бою ляжу, щоб дух перевести, а вона йде до мене і йде... Прийде, стане близьенько і говорить: «Важко тобі, Васильку. Знаю, що важко», — а сама така змарніла, аж чорна з лиця... А я їй тоді й відповідаю в думці: «Люба моя Маринко, у мене ж тут друзів багато, і всі ми — плече в плече, — а ось тобі справді дуже важко». Отак, бувало, й порозмовляємо...

Всю ніч він не склепив очей. Коли я радив йому заснути хоч трохи, він тільки жартував:

— Дави й за мене комарика...

Свіжий рожевий ранок вийшов нам назустріч, коли ми під'їжджали до Голубенкового села. Він радів, як дитина. Я дивився на нього і радів, що війна не зіпсувала цього чудового серця.

— Ні-ні, і не думай, — наполягав він, — тільки — до мене! Як же так? Ми з тобою тепер друзі, а ти не побачиш моєї Маринки!..

Ми йшли степовим шляхом. Високі жита й пшениці гнулися колоссям до землі, неначе вітали нас з щасливим поверненням. Ми підходили до села. Ще оддала було видно хати в зелених садках. Та коли ми підійшли ближче, то побачили те, чого не могли розгледіти здалеку. То тут, то там маячили обгорілі димарі, на руїнах росла трава, ніби хотіла прикрити собою жахливі рани землі. Перед одним згарищем Голубенко зупинився, як перед мерцем. Довго стояв, схиливши голову, далі сказав:

— Мало ще я їх бив, гадів!

І побіг. Не пішов, а побіг. Я ледве встигав за ним. Речовий мішок незграбно підстрибував у нього за плечима.

Зупинилися ми біля нешироких, уже трухлявих воріт. Він шарпонував їх і в кілька кроків опинився біля ганку.

В темному квадраті дверей промайнула жіноча постать у білій кофтинці, і я почув вигук, більше схожий на стогін:

— Ма-ари-инко!..

Вслід за цим Василь Голубенко відхитнувся назад, не наче нашттовхнувся на невидиму перепону. Нічого не розуміючи, я глянув на нього, потім перевів очі на жінку і відчув, що все тіло моє сковує холод. Замість лівої руки у неї висів тільки порожній рукав, вона кинулась до нього, простягнувши лише одну, праву руку.

— Васильку!.. Любий ти мій!

Нестримна радість. І глибокий біль непоправного горя! Я відвернувся. Чув ридання, поцілунки.

— Це я... твоя Маринка... Я дждалась тебе... Ти не покинеш мене, каліку?.. Осколок від бомби мене так...

А навколо було так гарно. Чистий, дбайливо підметений дворик, чепурна хатинка з вишнями та барвистим бузком біля вікон...

Мене покликали.

В хаті так само було чисто, світло, пахло любистком. Маринка дуже вправно працювала однією рукою, лаштувала на стіл. Але видно було, що вона ще соромилась нас, бо ми вперше бачили її каліцтво. Голубенко сказав їй ласкаво:

— А ти не ховайся, Маринко, це — не соромно.

— Тільки звикнути треба,— тихо відповіла вона.— Я то вже звиклась, при звичайлась, а ось ти...

— Нічого, нічого... Я люблю тебе... кохана моя!

...Другого дня вранці Василь Голубенко проводжав мене на станцію.

— Нелегко воювати, сам знаєш,— говорив він мені,— але я завжди думав, що Маринці ще важче... Бачиш, що сталося?.. А — пережила, перегорювала. А чому?.. Ти знаєш чому?..— він посміхнувся так гарно і ясно, як там, у вагоні.— Бо любить... Любить і вірить мені... Вона ще милішою для мене стала!

Серед безмежного моря хлібів показався острівець станції.

Ми попрощались.

На верхній палубі було гамірно. Матроси і старшини зносили з кубриків на півбак розкладні стільці з парусиновим сидінням, тягли довгі важкі, оковані залізом, ослони і, штовхаючись, захоплювали на них місця. Ті, кому місць не вистачало, сідали просто на палубу, схрещували по-турецькому ноги і затівали веселі матроські розмови.

Іншим разом боцман Романько не стерпів би такого безладдя. Але тепер він і сам протиснувся наперед та влаштувався в низенькому плетену кріслі, яке йому шанобливо підставив молодий матросик з темним пушком на верхній губі.

Більше того, боцман Романько втратив свою постійну суворість і, розсунувши широкі, кущуваті брови, гарячково доводив старшині першої статті Козлову густим, трохи хрипливатим басом:

— Та ні, це не він!.. Хіба мало є на світі однофамільців? От давай візьмемо тебе, Козлов. Я зараз вийду на Матроський бульвар і скомандую: «Козлов, до мене!», і відгукнеться щонайменше з десятка Козлових. Або взяти мене...

Тут боцман на якусь хвилинку завагався, бо йому здалося, що він досі не зустрічав людей з таким прізвиськом, як у нього, але для ствердження своєї думки додав:

— І з таким, як у мене, прізвиськом можна знайти людину...

— А я тобі, боцмане, кажу, що це таки він,— твердо промовив Михайло Козлов і механічним рухом зсунув на потилицю безкозирку, відкривши великого засмаглого лоба. Давній моряк, який служив на цьому кораблі ще до війни і під час війни, а тепер надстроковик Михайло Козлов добре розумів, що тільки з ним дозволив собі сперечатися суворий боцман. Але Козлов був людиною прямого й твердого характеру і не вмів щадити навіть боцманового самолюбства, коли хотів довести своє.

— Адже ти, боцмане, колись сам розхвалював його голос, сам казав, що Сергій Буров знаменитістю стане.

Ось і вийшло на твоє: співак Ленінградського оперного театру!

— Та казали ж мені, що загинув Сергій Буров! — вже сердито пробасив Романько. — Як ото пішов з корабля на оборону Севастополя, так і не стало про нього чути. А в Севастополі сам знаєш, що було... Каміння горіло...

— Знаю... Чого ж не знати... — погодився Михайло Козлов, але зараз же знову вперся: — А афішу бачив?.. Своїм ж очима читав: Сергій Буров.

— Мало що написано... — пробурмотів боцман Романько, збитий з пантелику останніми словами Козлова, але тут же ухопився за ще одну ниточку: — А чому ж не сказано в афіші, що він — колишній чорноморець? Га?.. Сюди ж, на Чорноморський флот приїхав, от би й написати. І йому подвійна честь, і нам — гордість.

— Просто так... не написали і вже...

— Е, ні, «просто так» не буває. Коли б це був він, то й Буров, то написали б. Голови ж у них є...

Власне, боцманові Романьку й самому дуже хотілося, щоб співак Сергій Буров виявився саме тим Сергієм Буровим, який колись служив під його началом і пісні якого він так любив слухати. Але боцман сперечався. І сперечався він, може, тому, що не можна було звично полатись за безладдя, яке, як йому здавалося, творилось на палубі, може, тому, що й самому кортіло швидше побачити свого давнього бойового товариша, який став відомим співаком.

Михайло Козлов посидів трохи мовчки, а потім знову знайшов у своїй голові аргумент, який мусив вибити в боцмана палубу із-під ніг:

— А чого ж він на нашому кораблі згодився виступати та ще й безплатно? Ну, скажи, боцмане, чому б це раптом?

— Що ж у цьому дивного? Все ясно як день. Людина з Ленінграда, тамтешні кораблі він знає. Захотілося і на південному, чорноморському, побувати.

— І чого ви сперечаєтесь? — встряв у розмову молоденький офіцер штурман Кравченко, якому, здавалось, більше личив би матроський комірець з білими смужечками, аніж офіцерський кітель. — Прибуде, побачимо... Я його, звісно, не знаю, але якщо він добрий співак, то послухаю з задоволенням.

Боцман Романько хотів був зневажливо скривитися, як він умів це робити, але зважив на те, що з ним розмовляє

офіцер, а не матрос, і тільки здивовано підняв свої кушуваті брови.

— Чи добре він співає?.. Ви ще не чули такого співу, товаришу лейтенант!.. Може, вам і доводилось слухати видатних, може, в них і голоси були дужчі, але такого душевного співу ви ще не чули, це вже я вам точно кажу... Звичайно, якщо це той самий Сергій Буров... Ти пам'ятаєш, Козлов, як він заспівав у кубрику, коли ми одного разу з Севастополя йшли?..

— Ще б не пам'ятати! Таке не забувається...

Козлов обвів поглядом матросів і старшин, які, зацікавившись, підсунулися ближче, і сказав:

— Тут штормяга такий, що й світу білого не видно, а в нас у кубрику повно поранених — ми їх з Севастополя на Велику землю переправляли... Один на одному. Збожеволіти можна!.. Корабель кидає, кладе з боку на бік так, що аж шпангоути тріщать, поранені стогнуть, кричать, лаються — що тут робитимеш?.. Коли ось у кубрик заходить Сергій Буров, саме з сигнальної вахти змінився. Заходить... Дивлюсь, став біля трапа, наморщив лоба і щось думає... А далі взявся за трап рукою і заспівав. Спершу тихо так, ніби для себе. А потім голосніше й голосніше. Чуємо — про севастопольців, про те, які вони хоробрі та стійкі у жорсткій битві... Де він ті слова брав, не знаю, він часто нові пісні співав, а тільки в кубрику наче свіжим вітром війнуло. Не чути стало лайки і криків, затихли стогони, лише пісня пливе й пливе... І не помітив я, коли і як це сталося, а тільки чую — і я вже підспівую Сергієві. Голос у мене — так собі, як у всіх людей, але коли разом з Буровим, то, чую, і в мене щось путнє виходить...

— А так, — підтримав боцман. — Було, було... І в тебе голос, можна сказати, непоганий...

— Ат, не про мене мова, — відмахнувся рукою Михайло Козлов. — Я про Сергія Бурова розкажу... Так ото заспівали ми з ним удвох, а воно що вийшло? До нас ще голоси приєднались, а потім ще... І не повірите — увесь кубрик заспівав!.. Не чуємо ні ревіння вітру, ні стогону моря, ні того, як обшивка тріщить, — все потонуло в пісні... Подивився я тоді на всіх у кубрику, і здалося мені, що немає тут поранених. Сказав би командир: «Повертаймо до Севастополя і — в бій!» І всі пішли б, не вагаючись... Ось як співав Буров!..

— Та ото ж, мабуть, з ним і катер іде,— показав рукою лейтенант Кравченко.

Ці слова всіх підняли на ноги. Матроси і командири кинулися до борту. Корабель стояв на зовнішньому рейді, але з нього добре видно було Севастополь, який потопав у присмерковому рожевому мареві, а звідти наближався катерок. Ще важко було роздивитися, чи стоїть на його палубі той, кого так нетерпляче чекали.

— А може, він і не приїде? — висловив сумнів молоденький матросик з чорним пушком на губі.

Але боцман Романько обірвав його суворим голосом:

— А бакового із штоком хіба не бачиш?

— Бачу,— знітився матросик.

— То що ж він тобі даремно стоятиме?

Справді, на баку катера було видно нерухому постать матроса, над головою якого, немов спис, стримів високий тонкий шток. Це свідчило, що на катері, крім команди, є старший офіцер або ж інша людина, яка заслуговує, щоб до неї виявляли особливу морську гостинність і повагу.

Минуло ще кілька хвилин, і в маленькому суденці побачили високого чоловіка з непокритою головою — зустрічний вітер відкидав назад його довге волосся.

«Не він,— з гірким розчаруванням подумав Михайло Козлов, пригадавши, що Сергій Буров ніколи раніше не носив довгого чуба.— Правду сказав боцман — не він...»

Романько теж стояв розгублений і начебто пригнічений. Хоч він і сперечався з Козловим, але в душі вірив, що на корабель прибуде саме той Сергій Буров, якого він знав...

Катерок красиво підійшов до високого хисткого трапа, і гість у супроводі офіцера почав підійматись по критих лінолеумом і оббитих міддю східцях на верхню палубу...

І Михайло Козлов трохи не скрикнув. Він побачив знайомі очі, але обличчя Сергієвого не впізнав. У того Сергія Бурова лице було чисте, правильне. У цього ж Сергія Бурова воно було розмальоване шрамами, що лежали на лобі, на щоках і на підборідді — довге волосся трохи прикривало їх.

— Він, він!..— Козлов схопив боцмана Романька за рукав, і від радості йому стало душно.

— Авжеж,— хитнув головою Романько,— а тільки ж глянь, що з людиною...

Дехто гадав, що Буров виступатиме в особливому театральному одязі, з чорним «метеликом» на білосніжному

комірці. Але він вийшов на півбак у звичайних чорних штанах і білій сорочці, комірець якої відкривав його шию, що вже встигла трохи загоріти під щедрим промінням південного сонця. Поряд з ним стояв акомпаніатор, невисокий лисіючий чоловічок. Він легко торкався пальцями ладків баяна і посміхався до моряків такими захопленими очима, ніби весь час бачив перед собою щось незвичайне.

Сонце вже встигло сховатися за небосхилом, і легенький вітерець, що і вдень мляво ворухив кінчики прапорів на щоглах, зовсім стих, немовби й він разом із сонцем пішов на спочинок.

Небувала тиша залягла й на палубі.

Сергій Буров стояв спиною до заходу, тому обличчя його було трохи затемнене, шрамів на ньому майже не було видно, але все ж він мало скидався на того Сергія, якого колись добре знав Михайло Козлов.

— Хвилюється, — шепнув Козлову боцман Романько.

Та Козлов і без цього бачив, як неспокійно почував себе Сергій Буров. Він кидав очима по обличчях, ніби шукав когось. Іноді Михайлові Козлову здавалось, що Сергій Буров дивиться прямо на нього, тоді він пробував посміхнутися, але зараз же переконувався, що Сергій не бачить його, і ховав зніяковілу посмішку. Часом Буров сплітав пальці рук і нервово стискав їх.

Та ось він звів голову з довгим і густим волоссям, розправив плечі, вирівнявся, став ніби ще вищий, посміхнувся і чистим, лунким на спокійному рейді голосом сказав:

— Дорогі товариші, друзі, я невимовно радий, що приїхав до вас... Я дуже схвилований, бо співатиму саме на цьому кораблі...

Хтось несміливо заплодував, немов вагаючись, чи треба це робити, чи ні, потім оплески спалахнули в іншому кінці палуби і раптово злилися в нестримну овацію. Здивовані чайки шугонули в повітрі туди й сюди, злетіли високо вгору і почали неспокійно перегукуватись, ніби питаючи одна в одної, що мають визначати оті незнайомі звуки.

Сергій Буров підняв до чайок обличчя і, посміхнувшись, додав неголосно:

— Особливо гарно виступати під отакий акомпанемент.

Побіг по палубі короткий дружній смішок, і знову запала тиша. Тільки чайки ще перемовлялися у височині.

Буров зробив знак баяністові. Той, дивлячись на всіх тими самими захоплено-радісними очима, розтяг міхи свого інструмента, які переливалися веселковими барвами. Хвилюючі звуки попливли над кораблем, над морем і заповнили собою весь простір, скільки сягає око. Кілька акордів ударили прибоями, як бурхливі морські хвилі...

І тоді заспівав Сергій Буров.

Дивовижний був у нього голос. Він викочувався з грудей, наче з далеких глибин моря, дужими і чистими хвилями. Навіть не вірилось, що ті звуки ідуть від людини. І обличчя Сергієве стало іншим. Розгладилися, немов зовсім зникли, шрами на ньому, чи на них просто ніхто не звертав уваги.

«Як співає... як співає!..» — Михайло Козлов нахилився всім тілом вперед, сидів заворожений, часто дихав, навколо нього нікого не було, був тільки він та Сергій Буров.

Ні, не тільки їх двоє?

— Чайковський... — шепоче лейтенант Кравченко напіврозкритими губами, і в очах його блищать хороші сльози.

Дивно: і чайок зовсім не чути у ці хвилини, мабуть, вони притихли, теж зачаровані несподіваними для них звуками. Співак не шкодував таланту, а щедро ділився ним, розсівав його, як золоте зерно. Пісня була в кожному. Пісня була над усіма...

Нарешті Сергій Буров змовк. Витяг з кишені хусточку, витер спітніле чоло, зблідле обличчя, нахилив голову. Довге волосся упало йому на щоки, на очі, але губи були не закриті і нервово здригалися.

— Ще просимо!.. Ще!..

— Стомився він, — сказав Михайло Козлов до тих, що сиділи до нього ближче.

Але в цю хвилину Сергій Буров знову підняв голову:

— Дорогі мої... На закінчення я вам проспівую пісню, яку я вже колись співав на цьому кораблі...

Михайло Козлов увесь затремтів, схопив боцмана Романка за руку:

— Ти чуєш?.. Ти чуєш?.. Не забудь!

Він заспівав спершу тихо, навіть нерішуче, потім — голосніше, впевненіше...

І знеацька серед тих, що сиділи на палубі, пролунав голос Михайла Козлова. Не сильний, такий собі звичайний, але він переплівся з голосом Бурова, підкріпив його, і тепер уже два голоси попливли над морем.

Сергій Буров на якусь мить примовк, дослухаючись. І раптом все його обличчя ніби освітілося сонцем. Він ступив уперед, зійшов з підмостків і попрямував до Михайла Козлова.

Ті, що сиділи на палубі, посхоплювались, даючи йому дорогу, але йшли за ним, гуртувалися навколо нього... І вже не два голоси, а десятки голосів допомагали Сергію Бурову. Співали боцман Романько, лейтенант Кравченко, молоденький матросик з темним пушком на верхній губі, співала вся команда корабля.

А вдалині стояв невтомний вахтовий — Севастополь і тисячами яскравих мирних вогнів дивився на море.

Сталося так, що від Умані до Одеси мені довелося йти пішки. Була середина літа. Сонце пекло немилосердно.

До сонця я людина звикла, але дуже хотілося пити. Я знав, що попереду — Південний Буг, там можна напитися й відпочити. Та до річки було ще далеченько, кілометрів із двадцять, а спрага мучила.

Раптом я звернув увагу на вказівку обіч шляху. На синій, випаленій сонцем дощечці, що своїм гострим кінцем показувала праворуч, виднівся лаконічний напис: «с. Шамраївка — 2 км».

Отже, якщо завернути праворуч на ґрунтовий шлях і пройти лишень два кілометри, то я опинюсь у якомусь селі Шамраївці. А коли село — то й колодязь, а раз колодязь, то й — холодна вода!

У моїй уяві так яскраво вималювався отой колодязь з прозорою смачною водою, від якої аж зуби ломить, що я, довго не роздумуючи, повернув на Шамраївку.

Пройшов немало, а села не було видно, і я вже пошкодував, що так легко довірився дощечці-вказівці, згадав, що кілометри, як і верстви, бувають з «гаками», і подумав, чи не повернути назад? Але раптом путівець круто побіг униз, у величезну простору балку, а в тій балці лежало спокійне, розлоге село. Білі стіни, білі етернітові й червоні черепичні дахи визирали з густого зеленого шумовиння садів.

Гарне село!

Художник, глянувши на нього, одразу ж потягся б рукою до пензля. А я лиш кілька хвилин стояв нерухомо і жадібними очима вбирав у себе його чарівну красу.

Та спрага нагадала про себе, і я швидко спустився вниз.

Біля першого ж двору побачив колодязь із старим почорнілим журавлем, а біля колодязя — жінку, яка саме брала воду.

Підійшов, привітався:

— Добрий день, бабусю.

Це справді була вже стара жінка, низенька, сива, висушена літами і життям. Коричневе обличчя її померещило

глибокі й густі зморшки. Руки у неї були маленькі і чорні, з тонкими, майже нерухливими пальцями. А очі... очі мене просто-таки здивували — були вони, мов у дівчини, сині й чисті, без тієї старечої поволоки, за якою ховається згасання душі і байдужість до навколишнього світу. Була вона в сірій кофтині, в чорній спідниці, боса.

— Добрий день,— відповіла бабуся і знову здивувала мене — тепер уже своїм співучим, глибоко грудним голосом.

— Чи не можна у вас водички напитись? Геть зовсім у роті пересохло.

Вона глянула на мене синіми очима так, ніби хотіла розгадати, хто я, і очі ті засвітилися добрістю.

— Напийтесь на здоров'я, вода у мене солодка... Ось я хуленько по кухлик збігаю...

Я хотів сказати їй, що у мене в дорожній торбинці є термос, але чомусь посоромився при ній вжити це слово. Та й не встиг — бабуся вже перетинала босими ногами вкритий споришем чистенький дворик.

Поки вона ходила по кухлик, я звернув увагу, що чисто побілена хата її була під соломою, що біля хати зеленів невеличкий городик, а під вікнами в стрункий рядочок вилаштувались розквітлі рожі, які викликали у моєму серці спогад про далеке рожеве й сумне дитинство.

Напившись вдосталь, я не квапився прощатись. Хотілося трохи посидіти, відпочити в цій затишній оселі, і я запитав:

— Чому ж це у всіх хати під черепицею та етернітом, а у вас — під соломою?

— На мій вік і під соломою вистачить.

— А хіба ви самі живете? У вас більше нікого немає?

— Чому ж немає?.. Є. Син у мене вчителює, та він он там живе,— показала вона рукою,— ближче до школи. То воно й гаразд. Навідується... І я в нього буваю... Обое вони, і син, і невістка — вона теж вчительша, вічно в клопотах. То я ото як прийду до них, то хоч у хаті лад дам... Спасибі кажуть, дякують... А коли запече отут біля серця, то я в них довгенько живу. Найменшенького, Петруся, позгадуємо...

— А де ж Петрусь?

— Та в якомусь там катері згорів же. У морі...

Я аж кинувся:

— Як це?.. Коли?

— На війні ж отій бусурманській... Катер вогнем взяло, і він там... От і згорів живцем.

— А ви ж звідки знаєте, як це було?

— Чого ж не знати? Вже після війни товариш його прийшов, то й розказував... А мені папірець прислали, що погиб смертю героя.

Вона помовчала трохи, ледь похитуючи головою на злоду з якимись своїми думками.

— Герой він у мене був... Катер горить, і він горить, каже його товариш, а по фашистах стріляє... Я оце якось із печі вибирала, а мені візьми та й упади жаринка на руку — ой, як же пекло! І олією та смальцем мазала, і мокро ганчірочку прикладала, а вопо пече... Та це ж тільки жаринка, а Петрусь увесь згорів. Як же йому, моєму маленькому, боляче було!.. Дитинко моя, дитинко!

Я боявся поворухнутись і не зводив очей з обличчя бабусі. Може, про те, що вона розповідає, талановиті люди написали б поеми, оповідання, а вона — так просто...

— Той Петрусь товариш і каже: «Пенсія вам повинна вийти за сина», а хіба ж я можу її взяти?.. Як згадаю, як мій Петрусь горів, як йому боляче було... як згадаю... Це ж він і за мене, за всіх нас мученицьку смерть прийняв!

— І не взяли? — спитав я, не знаючи навіть, що сказати цій незвичайній жінці.

— Пенсію? Та не взяла ж... А потім якось Маруся до мене приходить, та, що пенсії розносить, та й каже: «Чудна ви, бабусю Насте. Коли б,— каже,— ваш Петрусь живий лишився, то не кинув же б вас напризволяще?» — «Ні,— кажу,— він у мене гарний синок був, нікуди мене, стару, не дів би...»

Вона раптово замовкла, дашком приклала руку до очей, глянула вздовж вулиці.

— Отож, либонь, і вона йде... Еге ж, Маруся.

Я мовчки ждав.

Ждала й бабуся, стоячи біля зруба.

Підійшла Маруся. Через плече — вичовгана поштова сумка. Кругловиде розпашіле від спеки обличчя. А сірі очі чомусь блищать радістю.

— Добридень вам, бабусю Насте. Хочете ви чи не хочете, а пенсію я все-таки принесла. Ось нате, одержуйте...

Жінка звела на дівчину сині очі, глянула здивовано й трохи злякано:

— Як ти сказала?.. Принесла?

— Авжеж,— вдоволено промовила Маруся.— А то чо-го ж?.. Он уже й люди про вас балакають, кажуть, чудна баба, хіба тільки в неї син загинув, а ніхто ж від державної пенсії не відмовляється.

Бабуся притулила сухий кулачок до сивої скроні, другою рукою підперла лікоть, помовчала, постояла так в скорботній позі.

— Ну, заходь до хати, погмонимо... У мене ж ще двійко осталось — син і невістка.

Я ще раз напився на дорогу, щиро подякував за справді солодку воду і пішов.

Відмірював неквапливими кроками довгу степову дорогу, а думав про бабуся Настю, про її велике людське серце...

Нещодавно я одержав листа, який дуже схвилював мене, навів спогоди про минуле...

Автора листа, матроса Павла Степового, я знав ще до Великої Вітчизняної війни, ми з ним служили на одному прикордонному кораблі. Це був невисокий на зріст, але міцно збитий хлопчина. Він любив усе те, що люблять у двадцять років: голосну пісню, зеленокосу весну, безжурні жарти і веселий сміх. Він вважався серед нас найкращим спортсменом, але віддавав перевагу агрономічним книжкам — мріяв після флоту стати агрономом і вирощувати нові високоврожайні сорти пшениці.

Зрозуміло, це — просто випадок, що його прізвище Степовий, але воно йому пасувало. Павло любив степ і так умів про нього розповідати, що ми слухали, мов заворожені. Перед нами оживали неозорі лани, нам вчувався сріблострунний спів жайворонка, і здавалось, що ми чуємо пахощі степових трав. Він ставав поетом, коли говорив про степ.

А ще Павло Степовий любив Катрусю.

Була вона тендітна, сміхотлива й принадна. Прийдемо, бувало, з моря надвечір, пришвартуємось до берега, зробимо генеральну приборку і кожен — до свого. А Павло Степовий виходить на корму й чекає. Мине якихось півгодини, і ми вже чуємо його голос:

— Здрастуй, Катрусю!

— З щасливим поверненням, Павлику! А я тебе жду й жду! — бринів її голос.

Дівчина стояла на березі, притискувала до грудей букетик квітів, сама схожа на степову квітку, в барвистому платтячку і білих кучериках, посміхалася. В ці хвилини вона була особливо гарна та приваблива. Ми всі любили її й раділи за нашого друга.

Потім Павло йшов з корабля. Його з Катрусєю бачили на Приморському бульварі, на Малаховому кургані, на динамівській водній станції. Скрізь вони були вдвох.

Може, їй не потрібно було б говорити, що того пам'ятного двадцять другого червня чорна зловісна тінь упала на їхнє щастя. Але як не говорити? Хто забуде той день — першу фашистську бомбу, перші ворожі кулі й перших убитих друзів!..

Катруся й далі приходила до причалу, коли траплялася нам нагода на якусь годинку повернутися з моря, щоб узяти боезапас, воду та їжу. Але вона вже не тримала в руках степових квітів. Вона стояла, притуливши руки до грудей, тиха, мовчазна, суворо зосереджена. В очах — туга. Губи міцно стиснуті. Кучерики ховалися під сірою хустиною. Ми знали, що Катруся залишила технікум і пішла працювати електрозварницею в портову майстерню.

Рідко їм щастило перекинутись словом. Але всі ми знали, що тепер для закоханих було найбільшою радістю — побачитись хоч на віддалі і переконатись, що ні з ким з них нічого не сталося.

Одного разу під час короткої стоянки Павлові вдалося на кілька хвилин вирватися на берег. Вони побігли одне одному назустріч, обнялися й поцілувалися у всіх на очах. І це було красиво. Недовго пробув Павло на березі з Катрусею, лише кілька хвилин, але повернувся на корабель такий, наче в його серці оселилося сонце...

Чотири роки гриміла війна. Та прийшов жаданий час миру. Пригадую, це було опівночі. Звідки прилетіла звістка про закінчення війни — невідомо, але в бухті, де, крім нашого, стояли і інші кораблі, скоїлось щось надзвичайне. Бухта враз ожила, засвітилася різнобарвними ракетами. Всі ми вибігли на верхню палубу. Навколо — видно як удень. Навіть краще: барвисте світло ракет було для нас в ті хвилини любіше за природне денне світло. Без картуза, з ракетницею в руці наш боцман виліз на ходовий місток і почав випускати одну ракету за другою.

— Перемога, товариші! — в нестримному захопленні вигукував він. — Перемога і мир!

Ракети злітали в повітря, мов фантастичні птахи — червоні, зелені, сині, жовті, білі, розсипалися високо в небі рясними іскрами, які, вигинаючись кольоровими дугами, так легко й довго падали на бухту і на берег, ніби то були не вогні, а барвисті пушинки. Вогні освітлювали бухту, увесь порт, небо. По небу пливли красиві хмаринки, схожі на шматочки райдуги, вода в бухті переливалася дивовижними блискітками, а вікна в будинках на березі то спалахували жарким вогнем, то ставали малахітовими, то відливали агатом.

Павло Степовий ходив серед матросів, немов захмелілий, а очі його весь час шукали рідну любиму постать на березі. Як потрібна була йому зараз Катруся!

Важко було впізнати дівчину далеко на березі, серед величезного натовпу людей, що нахлинули сюди з усіх кінців міста. Але Павло таки впізнав її. Він перехилився за борт, і його голос покотився по бухті чистою і ясною луною:

— Катру-у-усю! Вітаю тебе з перемо-о-огою!

І нам здалося, а може, це й справді було, що звідти, з берега, вітер приніс дзвінкий дівочий голос:

— Па-а-влик! Віта-а-аю!..

— Яке щастя! Отаким я собі і уявляв день перемоги,— сказав Павло, повернувшись до мене. Очі його блищали, а обличчя було бліде.

До ранку ми не лягали спати. А ранок прийшов надзвичайний: сонячний, прикрашений квітами, напоєний радісними людськими голосами. І, може, саме цього ранку ми найдужче зрозуміли, яке страхіття для людини — війна і яке щастя — мирне життя.

Нам ще не дозволяли сходити з корабля на увільнення. Але всі ми просили за Павла Степового — хай він піде, хай побуде з своєю Катрусею.

Командир відпустив Павла.

На кораблі було весело. Ми влаштували на палубі танці під баян, розповідали один одному веселі історії, мріяли про майбутнє життя.

Раптом пролунали дзвінки авралу. Командир одержав наказ негайно вийти в море.

Чи знайдеться такий моряк, якому б не хотілося вийти в море?! Чи є такий матрос і офіцер, який не любить тугого, насиченого бризками, солонуватого зустрічного вітру, грайливої, синьо-прозорої хвилі?! Якому морякові все це не любе?!

Але цей похід змусив знову здригнутися наші серця.

В одну хвилину команда стала по своїх місцях. Не встигли проскреготіти якірні ланцюги, як і Павло Степовий уже стояв біля своєї гармати і, задихаючись від хвилювання, доповідав:

— Бойовий пост до бою готовий!

Ну який може бути бій після війни! Який бій, коли світить уже не затьмарене порохом димом, а чисте сонце, коли мир, жаданий мир запанував на землі, коли люди у великій радості обнімають одне одного.

Але — ні! Вже у морі, як не стало видно берега, командир розповів нам про причину цього раптового походу. Під-

ступний ворог шукає лазівок, щоб знову ясне сонце миру загулити чорними хмарами. Коротше кажучи, стало відомо, що до нашого берега пробирається група диверсантів. Нам, охоронцям морських рубежів, треба знайти її й затримати.

Здається, не дуже важко знайти в морі великий корабель чи й маленьке суденце. Адже море — рівне і чисте, це не земля з густими лісами, крутими й химерними горами і темними, холодними ущелинами. Та це так тільки здається.

Днями й ночами доводиться ширяти по безмежних просторах, щоб знайти оте суденце чи навіть великий корабель. Особливо важко шукати ворога, коли він хитро ховається від твого ока. Тут йому в пригоді і крута хвиля, і раптовий туман, і попутний вітер.

Кілька діб бродили ми по морю. Декого з нас навіть сумнів узяв: чи не даремна ця тривога?.. Справді, чи наважиться хтось у ці дні пробиратися до наших берегів, знаючи, що ми перемогли найлютішого ворога і наснажені такою силою, що можемо піти на єдиноборство з ще дужчим противником.

Та рано ми почали сумніватися. Після кількох діб розшуків пролунав голосний і тривожний вигук сигнальника: — Бачу судно! Зліва по борту!

Сигнальник ще до війни був морським прикордонником, потім воював, тому й не дивно, що він першим помітив судно, яке так намагалося уникнути зустрічі з нами. Низенький моторний сейнер з короткою щоголю, пофарбований у колір води, швидше вгадувався, ніж виднівся.

Та ось — поворот на дев'яносто градусів, ще десять хвилин швидкого ходу, і всі ми виразно побачили чуже судно.

І нас там побачили. Сейнер зробив оверштаг, тобто поворот на сто вісімдесят градусів, і, лишаючи за собою піняву смужку, почав тікати в нейтральну морську зону.

Чого це судно блукало в наших водах? З якою метою сюди зайшло? Чому раптом кинулося тікати?

Мій кулемет стояв поряд з Павловою гарматою, і мені було добре видно обличчя друга. Зведені брови. Гостро зіщулені очі. Міцно стулені губи. Ми кидали запитливі погляди на свого командира. А він стояв на ходовому містку і зосереджено дивився вперед.

Ніхто з нас не був певен, що це — саме те судно, яке ми шукаємо, але якщо воно тікає від нас, то, мабуть, не даремно. Значить, це не гість, а ворог... Ми швидко пере-

тинали шлях сейнерові, бо не можна було випустити з рук того, хто порушив наші морські кордони.

Сейнер тікав. Корма його опустилася низько, а ніс, який закінчувався довгим і гострим, як спис, бушпритом, стояв майже вертикально.

Це було не військове судно. На ньому ми не бачили озброєння. Але дивно: на судні не було й прапора, який би вказував на державну приналежність. Та й без прапора кожен з нас зрозумів, чий це сейнер. Його борти були поцідьковані й облицьовані характерним для однієї сусідньої держави орнаментом. На форштевні під бушпритом виднілася велика дерев'яна потвора — напівриба, напівжінка, якість фантастичне морське чудовисько. Своїми оголеними грудьми це чудовисько розтинало хвилі, і створювалося враження, що воно, нестримно рвучись уперед, тягне за собою й сейнер.

На сейнері ніби не бачать сигнальних прапорів, піднятих на нашій щоглі. Командир підносить до губ мегафон:

— Наказую негайно заглушити мотори! Ви — на радянській території!

І раптом — що це? З сейнера пролунало кілька пострілів — одночасно, майже залпом. Боцман як стояв на палубі біля правого крила сигнального містка, так і впав, наче підкошений. На якусь мить ми зацікавилися від того, що сталося. Але ось командир різко і рішуче махнув рукою:

— Зупинити ворога! З кулемета — вогонь!

Я натиснув на гашетку, випустив чергу. Кулі прошили ніс сейнера, наче невидимим ножем відтяли гострий зуб бушприта і відірвали шматок дерев'яного обличчя жінки-потвори. Ми не хотіли стріляти в людей. Нам треба було захопити судно з усім його екіпажем.

Мабуть, там зрозуміли це. Знову сейнер загримів пострілами. Замасковані вороги стріляли звідусіль — з ілюмінаторів, із-за рубок і шляпок, що стояли на палубі.

У нас поки що лише один боцман був поранений. Але чим могла закінчитись така перестрілка? Чи можна дозволити, щоб недобитий ворог, зайшовши у наші води, калічив і убивав наших людей?

— З гармати — вогонь! — наказав командир.

Гармата послала перший снаряд. У Павла Степового око натреноване, а серце наболіле ненавистю до ворогів — снаряд вибухнув на борту сейнера. Ворожі кулі прошива-

ють повітря. А коли так, то ще постріл — по капітанській рубці. І ось, нарешті, на коротенькій щоглі виповзло біле полотнище. Вони здаються, капітулюють.

Але звідти ще один постріл, і — гоїднувся комендор Павло Степовий, не втримався на ногах, важко посунувся на палубу, хапаючись пальцями за свою гармату.

Диверсантів перевели на наш корабель, поставили біля них варту, а сейнер з потворою на форштевні і білим прапором на щоглі поволікся за нами на буксирі — ми йшли на базу. На борту у нас було двоє поранених. У Павла Степового відібрало мову. Він тільки важко стогнав.

Не встигли ми пришвартуватися, як на березі з'явилася Катруся. Вона знову, як колись, ще до війни, вийшла зустрічати свого коханого з букетиком квітів і сяючими очима шукала серед матросів рідне обличчя...

Я дивився на неї і думав: «Як сказати тобі, Катрусю?.. Як розповісти про те, що сталося?.. І чим утішити?..»

А вона, мабуть, швидко збагнула все чи серцем відчула — букетик вислизнув з її пальців і упав до ніг.

Коли ми несли Павла Степового в госпіталь, який був тут же недалеко, Катруся йшла поряд і трималася за мою руку, щоб не впасти від горя. В госпіталі біля Павла вона не була тільки тоді, коли працювала.

Нам не часто вдавалось відвідувати Степового, ми продовжували оберігати морські кордони. Але знали, що лікарі роблять усе можливе, щоб вилікувати його, щоб повернути йому мову...

Потім Павла в супроводі Катрусі відправили в якийсь спеціальний лікувальний заклад. Ми роз'їхались по домівках, і слід комендора Степового загубився.

І ось — лист. Від нього. Ніколи я не одержував такого радісного листа. З нього я дізнався, що Павла Степового вилікували. Катруся — тепер його дружина. Він, як виявилось, не став агрономом. У листі писалося:

«Той останній день війни — сутичка з ворожим сейнером — змусив мене по-іншому подумати про своє дальше життя. Я повернувся на флот. І — назавжди. Вороги думали, що ми, перемігши німецьких фашистів, послабимо пильність. Але переконалися, що навіть така перемога не запаморочила нам голову. Вони переконалися, що ми пильно стоїмо на варті завойованого миру. Стоїмо і будемо стояти!»

Павле й Катрусю, любі мої! Ви завоювали, вибороли своє щастя. Хай же воно супроводжує вас усе ваше життя!

Корабельний кок Федя Карпенко тільки що нагодував команду, помив та сховав посуд і порається на камбузі. Тре чистою ганчірочкою пофарбовані білилом стіни, хоч вони й так аж світло вбирають; вишкрябує великим ножем масні плями на столі; миє шваброю підлогу. Все це робить він хоч і ретельно, але мляво, поволі, ніби навмисне розтягує роботу якнайдовше.

Та воно так і є. Федя добре знає, що після того, як він упорається на камбузі, робити йому нічого.

У звичайний день він — другий номер кормового кулемета — оглядав би та перетирив патрони, разом з іншими вивчав би статут чи вимахував би семафорними прапорцями.

А сьогодні — вихідний. Ні роботи, ні занять.

Правда, можна піти на берег, побувати на Приморсько-бульварі, посидіти на лавці проти пам'ятника Слави, послухати, як море, цілий день пещене сонцем, цілує байдужі кам'яні береги... А ще можна, не кваплячись, обійти притемнені зеленою тінню вузькі алеї Історичного парку, де кожне дерево зберігає в собі ще й досі не до кінця розгадану таємницю минувшини... Гарно там...

Ось зараз Федя закінчить поратись на камбузі, переодягнеться і таки піде до міста.

Але, як повелося останнім часом, перед увільненням біля камбуза з'являється матрос боцманської команди Борис Усик. У кокетливо зсунутій на праву брову безкозирці, в добре напрасованих штанях і до блиску начищених черевиках, він затулив собою двері і посміхається до Феді красивим рожевим ротом.

— Федю, я вже сказав боцманові, що сьогодні за тебе піду на берег. Ти — не проти?

Цього разу Федя — проти. Йому хочеться сказати цьому самозакоханому красеню щось їдке, образливе, щоб він, нарешті, зрозумів, що не можна так безцеремонно користуватися з його, Фединої, доброти!.. Але Федя Карпенко, як і багато разів до цього, тихо говорить:

— Гарзд. Я лишусь.

Тепер йому хочеться, щоб Усик швидше пішов геть. Але той не поспішає. Його чорні з фіолетовим відтінком очі масно блищать, і він починає пояснювати:

— Розумієш?.. Діваха одна... Ну, я тобі скажу, всякі у мене були, а така ще не зустрічалась... Прин-це-са!.. Венера Мілоська!.. Шкода з рук випустити...

— Годі вже тобі...— не обертаючись, перебиває його Федя нетерпляче, але стримано. Йому гидко слухати Борисове базікання про дівчат. Гидко й боляче. Хоч він і не знає тієї дівчини, про яку йому оце, захлинаючись, розповідає Усик, але в його чутливому серці наростає злість на цього «серцеїда». А водночас закрадається образа й на саму дівчину. Хіба вона не розуміє, що в цього Усика тільки й принади, що лице, а душа порожня, зіпсована легкими перемогами над дівчатами?.. Чи, може, їм тільки й потрібна зовнішня краса?.. І невже він такий уже гарний, оцей Усик?..

Федю так і пориває ще раз глянути в Борисове обличчя. І він таки повертає голову. Але Усика вже немає біля нього, побіг одержувати записку на увільнення з корабля.

До камбуза долітає тугий боцманів бас. Боцман Волощук причіпливий. Може вивести з шеренги за кожну дрібницю...

Але Федя чує, як він командує: «Р-рівняйсь!.. Стр-рун-ко!.. На берег кр-роком р-руш!..» — І кілька пар ніг дружно та весело б'ють каблуками об залізну палубу. Біля трапа ритмічний звук кроків розсипається. На кораблі залягає тиша.

Федя закінчує роботу на камбузі і, поволі переставляючи ноги, йде вздовж борту. Кілька хвилин стоїть біля рульової рубки, задумано дивиться на берег. Там снують люди. Приглушені відстанню, долітають сплески сміху, жваві голоси.

Федя зітхає на повні груди, спускається в кубрик і за хвилину з'являється на протилежному борту з гітарою в руках. Тут він сідає на скручений у бухту товстий канат. Тепер перед його очима — тільки синювато-сизе море, відділене від такого самого сизувато-сизого неба блакитною стрічкою горизонту.

Тиха печаль відбивається в очах хлопця. Пальці торкаються струн. Мрійний акорд тремтить у насиченому запахом моря повітрі. Розбуджена цим звуком, прокидається хвилька, тонко сплескує в борт і розсипається в дрібному

стаккато. Федя схилиє голову, дослухається, ніби хоче запам'ятати цей звук. По його обличчю пробігає живий струмочок світла. Але вслід за цим на нього знову насувається хмаринка тихої печалі.

Знову — думки. Ті ж самі. Останнім часом вони часто переслідують його... Ось усі розійшлися, а він, Федя, сидить сам, наче нікому й не потрібний. Оця самотність! Здається, все життя почував її в грудях. Батьківської і материнської ласки не зазнав — ще коли був маленьким хлопчиком, рідних забрала війна. В дитячому будинку, де ріс, з нього завжди сміялися хлопці за те, що рудий, аж червоний. А коли підріс, то зрозумів, що він не тільки рудий, а ще й некрасивий з своїми смішними настобурченими вухами. Це завжди гнітило його, потроху робило мовчазним і несміливим. Там, де інший заперечував би, Федя був покірний і податливий. Навіть коком він став саме через це.

Якось, ще на початку його служби на флоті, захворів корабельний кок. Боцман наказав Феді Карпенку приготувати обід.

— Я ж не вмю,— спробував був несміливо відмовитись Федя.

— Тому й вари, що не вмєш,— суворо промовив боцман.— Матрос повинен усе вмєти.

І Федя надів білий ковпак та білий фартух. Так-сяк зварив він перловий суп та гречану кашу. Але забув посолити. Команда лаялась, викидаючи їжу за борт. А Федя вирішив, що після цього його знову повернуть у боцманську команду. Але боцман був неблаганний.

— Працюватимеш на камбузі, аж поки не навчишся добре варити їжу. А ще раз недосолиш чи пересолиш,— посаджу в канатний ящик.

Наслідки цієї розмови були разючі. Федя за одну ніч проковтнув усю кулінарну книжку, і вже наступного дня матроси тільки прищмокували:

— Оце так Федя!.. Оце так утер носа всім кокам флоту!

І запевняли його наперебій:

— Ти ж природжений кок!.. Та тобі сам бог велів працювати на камбузі!.. Та тебе й мати таким породила!..

І Федя заторохтів каструлями, кухлями та чумичками.

Нелегка служба на кораблі. Важко всім — машиністам, рульовим, радистам, акустикам. Але всі вони стоять вахту позмінно. А в кока на камбузі зміни немає. Чи тебе кидає

з боку на бік так, що й на ногах не встоїш, чи у тебе від лютості хитаючи каструлі ходором ходять, нікому до цього діла немає. Тричі на день команду годуй, хоч лусни.

Але Федя не тільки ніколи не скаржиться на труднощі, а й виконує свої обов'язки з жартом та піснею. Наче наново народилась людина. І матроси люблять його за це, а за гру на гітарі та за гарні пісні ще й Соловейком називають. І боцман уже не лається, як колись було. Навпаки, почав він до Феді ставитись з якоюсь особливою увагою та навіть ніжністю.

Добре Феді у морі. Але як тільки корабель пришвартується до берега, Федя стає не схожий сам на себе. Ходить по кораблю тихий, замислений. Жде, поки команда зійде на берег, а потім бере гітару, ховається десь у відлюдне місце і грає.

Ось і зараз: сидить Федя один-однісінький та перебирає звичними слухняними пальцями чутливі струни. Не сильні, але сповнені живого почуття звуки зливаються в дивовижну гармонію, ніби квітки влітаються у розмаїтій вінок. Цей вінок звуків м'яко тремтить у червонуватому надвечірньому повітрі і пливе широкими хвилями, такими ж, як на морі. Здається, що звук і рух зливаються в одне, і навіть коли Федина гітара затихає на якусь хвилинку, чарівні звуки не гаснуть, а живуть у рухливому гомоні моря.

Нараз Федя помічає недалеко від себе боцмана Волощука. Старий моряк стоїть нерухомо, як статуя, дивиться кудись у далечінь. Але кожен, хто глянув би на нього зараз, зрозумів би, що він слухає музику.

Гітара затихає. Юнак гладить її шорсткою, напрацьованою долонею, мов живу, незадоволено косить очима на боцмана: «І що йому треба? Дав би мені спокій...»

Але боцман підходить до Феді, сідає поряд.

— Ти грай, не соромся... В твоїй музиці, братику ти мій, велика сила захована. Та й співаєш ти так, що до серця дістає... Недарма тебе Соловейком називають.

Обличчя у боцмана лагідне, голос теплий, наче й не його, — мабуть, не одну думку розворушив Федя в його посивілій голові. А хлопець густо червоніє:

— Ну, що ви, товаришу боцман...

Волощук не помічає Фединою замішання, веде своєї:

— Бути б тобі артистом на сцені, щоб люди раділи... Та й дівчину треба полюбити в твої роки... Любов — воно, братику мій, велике діло, особливо для такого, як ти, для

співучого... А ти сидиш сиднем на кораблі, черепашкою обростаєш... Дівчина в тебе є?

Старий боцман розворушує найболючішу Федину рану. Ні, він зовсім не мав наміру завдати хлопцеві болю. Навпаки, йому здається, що цими своїми словами він зогріє серце Феді, висловить найбільшу приязнь до нього. І Федя добре розуміє це, тому й не сердиться на боцмана. Але разом з тим і не хоче, щоб заглядали йому в душу. Тому рішуче й твердо говорить:

— Є у мене дівчина.

— Є?..— Волошук недовірливо мружить ліве око, з-під брови позирає на Федю. Він бачить те, чого досі не помічав: твердий, вугластий злам губів, несподіваний спалах вогню в очах. Це робить його обличчя навіть гарним.

— А чого ж ти ніколи на берег не зійдеш? Навіщо своєю чергою тому гульвісі Усику поступаєшся?

— А вона не тут, моя дівчина...— відповідає Федя і никне головою.— Вона там, де я до флоту жив.

Боцман приглядається: чи то кров прилила до Фединою лиця, чи призахідне сонце, що лежить на воді у мережці хмаринок, пофарбувало його щоки в рожевий колір?..

— Он як!.. Я й не знав, що є дівчина... Ну, тоді пробач, братику мій, пробач... Мабуть, гарна дівчина, якщо полюбила тебе, бо погана таке серце не полюбить,— підсумовує боцман розмову і, йдучи собі геть, радить: — А ти грай, грай... Я не заважатиму.

Але Федя вже не може грати. Він обхопив руками зігнуті коліна і, погойдуючись з боку на бік, думає про розмову з боцманом.

* * *

Після літніх походів корабель став на ремонт. Команда дістала змогу частіше бувати на березі. Це найбільше радує Бориса Усика. Він щодня заводить нові знайомства, одержує листи від дівчат і хвалиться ними перед матросами:

— Ой дурна ж! Вона й не знає, що я вчора у її сусідки, у Катьки, був.

— Як же ти можеш так?..— гримаса внутрішнього болю перекошує Федине обличчя.— Може, ти хорошу людину ображаєш!

Борис Усик пригладжує долонею чорні кучері, в які закоханий до безтями, і самовдоволено посміхається:

— А вони самі до мене липнуть. Я їх очима — як удав кролика. Тільки глянув на неї, а вона вже і в пастці, як пташка. Мов загіпнотизована...

Він помічає боцмана Волощука, який іде по палубі з мідною дудкою на грудях, по-змовницьькому підморгує чорною, наче намальованою, бровою і прикушує язика. В присутності боцмана він не наслідуюється погано говорити про дівчат та хвалитися своїми перемогами над ними. Так обріже, що й на ногах не встоїш. А то ще й на берег не пустить.

Усик швидко відходить від Феді, але ще встигає шепнути:

— Ти ж віддаси свою чергу завтра? Тобі на березі — що? Аби походити. А мені — до зарізу...

— Гаразд, — погоджується Федя, хоч у думці сам себе клеє за ще раз виявлену слабкість. Скільки разів давав собі слово не слухати Борисових теревенів і не поступатися йому чергою на берег, а все ж не відважиться у вічі сказати про це Усику.

Боцман Волощук зупиняється біля дверей камбуза, суворо зиркає услід Борисові.

— Що, знову той песиголовець умовляв тебе?.. Нічого не вийде, так і знай. Завтра увечері сам іди до міста.

— А мені не треба, товаришу боцман.

— Не гуляти посилаю, а за ділом...— Волощук значуще і заховано-хитрувато перекосив дві кушуваті брови.

— Та яке ж там у мене діло, товаришу боцман?

— Казав начальник матроського клубу, щоб ти прийшов до нього. Та й не сам, а з гітарою.

Федя широко й здивовано ставить на боцмана очі:

— Звідки ж він мене знає?.. І хто йому сказав, що я граю на гітарі?..

— А це вже в нього спитай, братику мій, моє діло — відпустити тебе з корабля...— смішинка заіскрилася в боцманових очах і одразу ж погасла.

* * *

Тепер Федя Карпенко майже щодня йде до клубу. Повертається звідти веселий, гомінкий. Хлопцям не дає спати — розповідає, як йому там гарно. Каже: «На вечорі художньої самодіяльності гратиму та ще й співатиму...»

Вранці він, як і належить кокові, встає раніше за всіх, і коли матроси вибігають на палубу на фіззарядку, зустрічає їх веселою співанкою чи хорошим жартом.

— Розтѣохкався наш Соловейко,— радо сміються матроси, і кожен з них хоч чим-небудь намагається допомогти Феді. Один, якщо має вільну хвилинку, начистить картоплі, другий подраїть каструлі, третій помие посуд. Все ж легше Феді, більше у нього часу лишається, щоб пограти та поспівати. Кожному хочеться, щоб корабель у представництві Феді завоював перше місце в самодіяльності.

Боцман Волощук ставиться до Феді з дивовижною турботливістю. Коли надворі холодно, ніби мимохідь кине, проходячи повз камбуз:

— А ти, Карпенко, голі груди не виставляй. Це, чого доброго, голос захрипне. Як співатимеш?..

Один тільки Борис Усик ходить по кораблю, як темна ніч. Його гризе заздрість. Як це так, що кок Федя, якого у порівнянні з собою Усик вважає за ніщо, опинився в центрі уваги всієї команди?.. Подумаєш, артист знайшовся!..

Матроси сміються з Бориса Усика:

— Що ж тепер бідолашечки дівчата роблять без тебе на березі? — хитро запитує один і до того ж ще й підморгує іншим.

— Даремно ти, Борисе, свої кучері викохуєш,— піддає жару другий,— нікому ними милуватися, так і посивієш, сидячи на кораблі.

Матроси такий народ, що їм тільки попади на зуби: перетруть з кісточками.

У Бориса аж у грудях клекоче від злості. «Ну, нічого, ще на кутні засмієтеся з своїм «артистом» Федею!» — погрожує він у думці, хоч і сам не знає, що він може зробити, щоб ущемити чи принизити чимось Карпенка.

А Федя увесь віддався своїй гітарі та своїм пісням. Тільки випадє вільна хвилинка, сідає десь у тихому куточку і підбирає на струнах якийсь новий мотив.

— Це там, у клубі, навчився? — питає боцман Волощук, намагаючись надати своєму голосові якнайбільше ласкавості.

— Ні, сам склав,— говорить Федя.

— Невже сам? — широко дивується боцман.— Та ти, братику мій, може, справді артистом станеш?.. І як же воно в тебе виходить? З чого ти береш оту пісню?

— Й сам не знаю... Отак, буває, щось роблю чи просто лежу, а мені всякі мотиви вчуваються. І тоді, як хвиля у борт плеше, і тоді, як вітер у корабельних снастях заплується... Наче хто на вухо нашіптує...

Боцман зачудовано крутить головою.

— Дивна ти людина, Карпенко. Якийсь не такий, як усі...

А одного разу Федя, червоніючи на виду, звернувся до боцмана:

— Можна мені сьогодні трохи довше на березі побути?

— А що там у тебе?

Федя переступає з ноги на ногу, хоче щось сказати, але ніяк не наважиться.

— Та кажи вже. Чого ж мовчиш?

Але Федя ще збирається з силою, груди його схвильовано дихають, він опускає голову й тихо говорить:

— Я... одну дівчину додому проведу... Маринка... Вона у нас у хорі співає.

Боцман здивовано округляє очі.

— Маринка?.. А ти ж казав, що в тебе є дівчина.

— Нікого в мене немає.

— Як-то немає? Сам же розказував!

Федя заперечливо крутить рудою головою.

— То я вигадав ту дівчину.

— Навіщо ж вигадав?! Таки дивна ти людина, ось що я тобі скажу, братику мій... А може, ти й цю вигадав? Може, ніякої Маринки і немає?

— Ця є... Така привітна, ласкава... за руку мене бере...

Обличчя Федине вже не здається боцманові таким некрасивим, як раніше. Воно осяяне якимось внутрішнім вогнем, може, вперше знайденого щастя, схвильоване новими, ще ніколи не переживаними почуттями. Всі закохані люди красиві... Боцман у душі страшенно радий за Федю, йому хочеться притиснути оцю руду голову до своїх грудей. Але він стримано і роблено суворо говорить:

— Гаразд, проведи Маринку. Тільки дивись мені. На кораблі бути вчасно.

* * *

Закінчено ремонт. Корабель погойдується на синюватозеленій воді бухти. Красується свіжопофарбованими бортами. Виліскує чистою палубою. На кормі полощеться прапор з блакитною смужечкою.

Після ремонту знову почнуться морські походи. Вітри, шторми, ходова вахта. Але все це приносить тільки радість справжньому морякові. Є на чому показати свою силу й відвагу!

Федю хвилюють дві події.

День закінчення ремонту збігся з днем його виступу в клубі. Виступ відбудеться увечері, але Федя з самого ранку не знаходить собі місця. Увесь він — неспокій. Для своїх товаришів на кораблі уже звик грати й співати, але ніколи ще йому не доводилось виступати зі сцени перед сотнями глядачів.

А разом ще одна тривога ятрить серце. Вчора на співанці чомусь не було Маринки, і Федя не посмів ні в кого запитати, що з нею трапилось. Може, захворіла?.. Може, вона й сьогодні не прийде?.. Тільки тепер зрозумів Федя з усією силою: з того часу, як познайомився з Маринкою, вона увійшла в його життя назавжди. Саме для неї нечуваними ще звуками забриніла його гітара. Саме для неї по-новому зазвучав його голос. Він ще ні слова не сказав Маринці про свої почуття, але вона й сама все бачить...

Та й не тільки вона. Кому на кораблі не видно, як змінився Федя з тих пір, як у його життя увійшла Маринка! Майже з усіма її познайомив і кожного дня розповідає про неї своїм друзям з по-дитячому довірливою, неприхованою радістю. Ім'я Маринки стали вимовляти на кораблі з такою ж шанобою, як і Федине.

Тільки з Борисом Усиком не познайомив Федя Маринки. Навіть думка про те, що вони можуть знати одне одного, викликала у Феді якусь неясну тривогу. Але одного разу, коли Федя з Маринкою йшли сонячною вулицею міста, Борис Усик сам підійшов до них. Власне, він вдав, що підходить до Феді, як до близького товариша, але Федя знав, що то був лише привід. Усик перший простягнув руку дівчині, посміхаючись своїм рожевим ротом.

— Будьмо знайомі,— і назвав себе.

Вона відповіла. Цього вимагала звичайна чемність.

Феді дуже хотілося, щоб Усик пішов собі геть, але він не відставав і сипав, як з мішка, заялженими жартами. Нарешті він відстав. Але Федю ще довго не залишало таке відчуття, нібито Борис Усик незримо стоїть між ним і Маринкою.

Того ж вечора, вже на кораблі, Усик, масно поблискуючи очима, сказав Феді:

— Гарну діваху ти собі відчикрижив... Аж не віриться...

Федя зблід. Зробив рішучий крок уперед.

— Не смій так про неї!.. Чуєш?

Борис злякано відсахнувся, не чекав такого від Феді. Але зараз же опанував себе, негарно засміявся:

— Ха-ха!.. Боїшся, щоб не відбив?.. — і пішов геть хитлявою дорогою.

Кілька днів після того Федя носив у серці гіркий намул. Потім усе забулося, стерлося з пам'яті, як поганий сон.

Зараз інше тривожить його: чому вчора не прийшла Маринка? Мабуть, сталося щось несподіване, бо якби вона знала, що не зможе прийти, то сказала б йому.

«А що, як і сьогодні її не буде?..» — думає Федя, і серце його холодне.

Вечір наближається повільно.

А тривога зростає.

Думки про Маринку, про виступ сплелися в тугий клубок...

Він бачить велику залу, битком набиту людьми, чує притишений гомін... Але ось голоси завмирають, навіть шепоту не чути. Бо вони вдвох з Маринкою — на сцені. Співають пісню... Такої пісні ще ніколи й ніхто не чув. Вони дивляться одне одному у вічі... Їм гарно... І всім стає гарно від тієї пісні, бо вона розповідає про їхнє кохання...

Федя ніби прокидається зі сну. І посміхається сам до себе. Та вже ж, це була тільки мрія, бажана й нестерпна. Але так воно й буде. Він домовиться з Маринкою, і вони співатимуть удвох. І як це раніше не прийшла до нього така щаслива думка?

Феді дуже хочеться поділитися з ким-небудь своїми мріями, адже це дуже гарно — щедро ділитися радістю!..

Але всі — при ділі. Тільки Борис Усик сидить на кормі і щіткою начищає гудзики на бушлаті. Блисне ними на сонці і тре. Але йому Федя нічого не скаже. Хто-хто, а Усик хай навіть і не здогадується, про що він зараз думає!..

* * *

Вечір розпочнеться виступом хору.

Хористи метушаться, нервують. Решта учасників художньої самодіяльності поки що вільна. Хто переодягається,

хто налагоджує свій інструмент, а хто і в залі сидить, чекає на свою чергу.

Федя кидається з кімнати в кімнату, шукає Маринку...

Ага, ось і вона. У дверях зіткнувся з нею. Вона в темно-синій спідничці, у білій сорочці з широкими гаптованими рукавами, на шиї намисто, на голові вінок, плечі у барвистих стрічках. Як пишна квітка. Такою ще ні разу її не бачив... І інші дівчата так само одягнуті, але куди їм до Маринки, до його любої дівчини!..

— Маринко, чому тебе вчора не було? Я так злякався за тебе.

Вони зустрічаються поглядами. В його очах — невимовна радість, вони сонячно сяють, голублять її. Вона дивиться йому в обличчя так, ніби вивчає його уважно, і губи її дивно здригаються, немов хоче щось сказати і не може.

— Що з тобою, Маринко? — в голосі Феді стільки тривоги й турботи, що всю її проймає дрож.

Вона коротко кидає:

— Ніколи зараз. Потім усе розкажу,— і зливається з гуртом дівчат-співачок. Керівник квапить їх на сцену.

Виступи йдуть один за одним. Співи, танці, музика, декламація... Зала раз у раз гримить оплесками. Але Федя все сприймає якимсь куточком свідомості. В голові, ніби цвях, засіли слова: «Потім розкажу...» Що вона розкаже потім?.. І чому так дивно затремтіли її губи?..

Раптом чує:

— Карпенко, твій вихід. Швидше!

Федя виходить на сцену. Море людей в напівзатемненій залі. Їх так багато, що кожного окремо навіть побачити неможливо. Але потроху очі звикають. Він уже помічає своїх з корабля. Командир залишив тільки змінну вахту, а решту відпустив на концерт. Он він і сам сидить серед матросів... А он і боцман Волощук. Посміхається до Феді, киває йому головою, підбадьорює.

Федя бере перший акорд, і зала затихає, завмирає в напруженому чеканні. Тільки цікаві очі світяться йому з приртемненої глибини. Озвалось піаніно... І полилася пісня... Федя співає про героя-моряка, який не пошкодував свого життя за велике народне щастя. Пісня лине у величезній залі вільно й широко. Звуки гітари то невидимими дзвіночками перекликаються між собою тихо й печально, то рокочуть, здіймаючи справжню бурю. Федя навіть сам не розуміє, що з ним коїться. Чи та коротка розмова з Маринкою

так загострила в ньому всі почуття, напружила кожен нерв у тілі, чи оця маса людей розбудила в ньому не знані досі творчі сили... Федя співає ще й ще — про славу чорноморську столицю Севастополь, про молодого моряка, який у далекому плаванні сумує за рідною землею, про незрадливу матроську дружбу.

І поки в залі від ряду до ряду хвилями перекочуються оплески та лунають вигуки, Федя ніяково посміхається, кланяючись ще невміло, незграбно і викликаючи цим ще більшу симпатію у глядачів. Нові думки і нова радість оволодівають ним. Даремно він колись соромився самого себе, не потрібні були думки про самотність. Ось він з людьми, серед людей, які раді бачити його, слухати його й вітати.

З усіх кінців летять вигуки. Його просять, щоб він ще співав, хоч піаніст зібрав ноти, лагодиться йти за куліси і лиш вичікує, поки Федя піде першим.

Але що з Федею?..

Обличчя його посіріло. Очі нерухомо дивляться в одну точку, наче скляні... Там, в середніх рядах, окремо від інших матросів його корабля, але поряд з Маринкою сидить Борис Усик.

Федя не вірить своїм очам. Він робить кілька кроків уперед, на авансцену. Але очі не обдурюють його. Він і вона сидять поряд. Правда, не розмовляють між собою. Маринка ніби навіть відвернулася від нього. Але вони вкупі. «Так ось про що ти хотіла сказати мені потім, Маринко!..»

Але тепер уже нічого розказувати не треба. Він сам усе бачить і розуміє... Ну, що ж, може, цього й слід було чекати... Може, так воно й мало статися. Якщо не тепер, то потім... І Федя знову бачить своє некрасиве обличчя, свої смішні вуха, що стирчать у боки, чує глузливий сміх Усика і його голос: «Що, боїшся, щоб не відбив?..»

А глядачі невгамовно плещуть у долоні, вимагають, щоб він грав і співав.

Гаразд, він співатиме. Тільки вже не для них, а для Маринки. Нехай вона почує цю його останню пісню. А потім уже тільки морю розповідатиме він про свою тугу. Море не зрадить.

Федя піднімає руку. Хай замовкне зала, він співатиме. Цієї пісні ще ніхто не чув. Досі Федя грав і співав її лише собі.

Спершу лише струни розмовляють між собою, розповідають одна одній щось таємне, скорботне. Але ось тихо,

так тихо, що не можна було й помітити, коли це сталося, народився Федін голос і злився із зворушливими звуками гітари. В ньому немає тієї сили, яка чулася перед цим, але є щось інше, не менш вразливе й хвилююче. Пісня розповідає про кохання, яке буває тільки раз у житті, про незрадливість і вірність, які роблять людину по-справжньому красивою... Гучні акорди підіймають Федін голос на міцних, сміливих крилах і потім самі тонуть у цьому голосі, як струмочки в бурхливому прибої.

— Де він узяв цю пісню? — звертаються до боцмана Волощука матроси, які сидять навколо нього.

— У серці своєму взяв, — з боєм відповідає боцман. — Гляньте он туди...

І він показує очима на Бориса Усика та Маринку.

Пісня й музика обриваються несподівано, разом: на очах у всієї зали Маринка біжить поміж рядами, затуливши руками обличчя. А Федя стоїть нерухомо, і знову боцман бачить, як губи хлопця зімкнулися в твердому, ніби з граніту висіченому, зламі.

Швидко падає завіса. Федя повертається за куліси. Тепер йому хочеться тільки одного: щоб його ніхто не чіпав, щоб ніхто нічого не казав йому і ні про що не розпитував. Йому треба побути на самоті...

Але за кулісами вже боцман Волощук, матроси. То все— його друзі. І як же їх, виявляється, багато! І від них нікуди сховатись. Вони обіймають Федю, говорять йому якісь хороші слова.

І раптом наче з-під землі вириває Маринка.

— Федю, ти не вір... не вір... — говорить вона, захлинаючись і ковтаючи рясні сльози.

Федя нічого не розуміє. Чому Маринка знову біля нього?.. Байдушним і якимсь мертвим голосом запитує:

— У що не вірити?.. Про що це ти?..

— В те, що я з ним... Він зовсім, зовсім тобі не товариш. Він погано про тебе говорить. І вчора, й сьогодні я жону його від себе, а він... він...

Маринка безсило сідає на стілець, здригається від плачу.

Федя кладе руку дівчині на плече.

— Нічого, Маринко, нічого... Все буде добре...

А за якийсь час вони йдуть з клубу разом, оточені вірними друзями. Десь позаду них, ховаючись у темній тіні дерев, крадькома йде Борис Усик.

* * *

Корабель відходить від причалу. За кормою бушує і піниться зеленкувата вода.

На кормі серед матросів стоїть Федя. Невідривно дивиться на берег. Там — Маринка. Вона щось гукає, махаючи над головою білою хустинкою. Її майже не чути. Але вітер доносить ще двоє слів:

— Федю... чайки...

Федя підіймає очі вгору. Там, у прозорому повітрі, шугають і перегукуються білі птахи, вилискують проти сонця срібними крилами. Федя розуміє зміст почутих слів: Маринка приходитиме сюди, на берег, дивитиметься на чайок, згадуватиме про нього і ждатиме.

Жди, люба дівчино. Моряк повернеться до тебе.

Смуток вливається в груди, як холодний, слизький туман.

Смуток заліг у хаті, виглядає з усіх закутків, шелестить драним поруділним папірцем, яким заліплене маленьке, в чотири шибки, вікно. Ользі здається, що він придавив її до цього старого ослінчика, і вона сидить, не може знайти в собі сили, щоб звестися і зробити кілька кроків по давно не метеній глиняній долівці.

Правду люди кажуть: як одна біда йде, то й другу за собою веде. Тільки одержала звістку про загибель на війні чоловіка, як помер синок, Гриша. Яка людина здатна витримати таке подвійне горе...

Сталося це, коли вона була на останньому курсі інституту. Близькі люди, друзі думали, що не переживе молода жінка, теж ляже на смертному одрі.

Але перемогла себе, пережила. Тільки густе розкішне волосся геть посріблило те тяжке горе. Хто гляне — дивується: молода, вродлива, майже ще зовсім дівчина, а голова біла як сніг.

По закінченні інституту її спитали: «Куди хочете їхати? Самі вибирайте». Всі розуміли, що в такому горі треба зробити все можливе для неї, аби хоч трохи полегшити її життя. Може, в неї є десь рідня, може, добрі знайомі, які зігріватимуть її теплим словом розради, коли безмірна скорбота холодними руками вхопить серце.

Але вона байдуже сказала: «Посилайте туди, куди треба. Мені однаково...» Її послали головним агрономом садівницького радгоспу. Їхала туди поїздом, вантажною машиною, кіньми. А як увійшла в оцю хатину та як лишилася сама, то знову серце наче обценьками схопило. Занила, запекла жива ще рана, гарячою кров'ю запломеніла.

Одна!.. Зовсім одна серед незнайомих людей. Вони здоровкаються стримано й допитливо, і жоден з них не знає про її непоправне горе. Хіба їм до неї? Кожному довелося гіркого полину ковтнути.

Недовго сиділа в хаті. Злякалася своєї самотності. Підвелася і, навіть не поївши, пішла оглядати господарство. Оглядини не принесли їй радості. Величезний радгоспівський сад міг би викликати смуток в найбільшого оптиміста.

Тут ще недавно проходила ворожа лінія оборони. Лісів поблизу немає, і гітлерівці рубали для окопів та бліндажів фруктові дерева. Тільки чорне щурпалля стирчить, немовби дерева підняли вгору руки з розчепіреними пальцями і благають, щоб люди не дали їм зовсім померти.

Ще більше засмучена повернулася Ольга в свою хатину. І ось тепер сидить, придавлена власним горем і гнітючою картиною саду, і не знає, що їй робити. Може, дарма погодилася їхати, куди пошлють? Адже в неї в Херсонській області справді є родичі, може, треба було б туди поїхати, щоб хоч серед своїх бути?..

Хтось постукав з сіней у двері. Ольга немов прокинулася, здригнулася від несподіванки.

— Увійдіть.

Поріг переступила жінка, закутана у велику сіру хустку. В неї і очі, і брови сірі — вицвілі. Але погляд швидкий, хода і рухи енергійні. Жінка коротко, по-діловому привіталася, поклала на нічим не прикритий стіл згорток якихось паперів, перев'язаний шпагатиною.

— Оце, прошу, візьміть... Всю війну від тих гаспидів фашистів ховала.

— Що це? — звела очі Ольга.

— Це план розвитку нашого радгоспу...— І, перехопивши вкрай здивований погляд Ольги, швидко пояснила: — Чоловік мій до війни тут головним агрономом був, як оце ви... ці папери в нього й зберігались. А потім пішов на війну, та й не повернувся... Я втекла з радгоспу, бо вбили б за чоловіка. А втікаючи, й ці папери з собою прихопила — а що, як пригодяться? Подивіться, будь ласка, може, справді... Важко ж починати все наново, ой, як важко! У нас же й директор новий, тільки оце приїхав.

Якось тепла хвиля хлюпнула Ользі в змучені груди. Вона схопила жінку за руку.

— Спасибі вам...

Жінка, ніяковіючи і разом із тим приховуючи цю ніяковість, по хвилині запитала:

— Збори будуть, чи як?.. Люди ждуть. Бо вже й весна в двері стукає.

Ольга відчинила квартиру, яка жалібно заскрипіла на старих іржавих петлях.

— Так, весна...— Вона зупинилася перед жінкою і кивнула головою.— Авжеж, збори... Ідіть скажіть людям, щоб сходились.

В кінці великого радгоспівського дворища до війни був клуб. Тікаючи від Радянської Армії, фашисти висадили його в повітря, і тепер серед хаотично нагромадженого каміння ледве вимальовується лише чотирикутник фундаменту. Але робітники радгоспу за давньою звичкою зібралися саме тут, а не десь в іншому місці. Вони розташувалися на камінні, на залишках стін, просто на землі.

Попереду всіх сидить хлопчик років десяти, в довгих штаних з дірками на колінах, у зовсім розбитих черевиках, з яких виглядають червоні брудні пальці. З-під недбало накинутого на плечі піджака, такого ж порваного, як і штани, видніється флотська тільняшка. Він — простоволосий, на голові — стіжок давно не чесаного, розкуйовдженого волосся.

— А ти чий такий? — питає Ольга, з цікавістю розглядаючи цю колоритну постать.

— Я тут гість, — з гідністю відповідає хлопчик, блискаючи білими, маленькими, як у мишеняти, зубами. — А звать мене Мишко.

Очі Ольги мимоволі мружаться в посмішці.

— В кого ж ти тут гостюєш?

— А так... у всіх. Я ненадовго. Поживу ще день-два, підгодуюсь трохи і майну далі. До моря.

— А чого б то до моря? Там у тебе хтось із рідні є?

— Ні, в мене нікого немає. Хочу в моряки поступити.

Ольга замислюється. Її погляд блукає десь за понівеченим садом, вираз обличчя у неї такий, ніби вона щось там бачить.

— В моряки... — задумано й тихо говорить вона. — А може, ти в нас залишишся?

— Ні, я — на море!

Присутні слухають цю розмову. Але чекають цікавого: що скаже їм новий головний агроном про долю зруйнованого господарства, що порадить їм робити з садом і, зокрема, з абрикосами, яких у радгоспі аж дев'яносто гектарів.

Ольга стає на камінь, мов на трибуну. Так їй видно всіх. Її невисока постать освітлена ще холодним сонцем. Зовсім біле волосся викликає приглушений і здивований шепіт. Ольга це бачить. Думає: «Нічого, звикнуть...»

— То що ж робитимемо з садом, товариші? — питає вона.

Ці слова, сказані звичайним, домашнім голосом, викликають в юрбі неясний гомін. Люди хотіли послухати її, а виходить, що самим треба відповідати.

З гурту зводиться на ноги високий і дуже худий чоловік у сірій шинелі без погон. Це — агроном першої дільниці, Федір Черевичний. Він стоїть струнко, немов на рапорті перед начальством.

— Тут... Ми хочемо знати, як вас зовуть, пробачте...

— Ольга. Просто Ольгою зовіть.

— Незручно якось...— мнеться Федір Черевичний, зиркаючи то на її пишні біле волосся, то на зовсім молоде, хоч уже й не дівчаче обличчя.

— Ну, тоді Ольга Матвіївна, коли хочете,— ледь посміхається молода агрономша. Їй таки ніяково, що ці літні люди називатимуть її ще й по батькові. Не звикла ще.

— Так отож, Ольго Матвіївно,— не змінюючи виструнченої пози, веде Федір Черевичний,— я тут теж недавно, але вже встиг роздвитися, що й до чого. Серце крається від жалю: як покалічили клятї вороги цей бідолашний сад! А особливо абрикоси «Цукровий голуб». Ви питаєте, що робити? Абрикоси, мабуть, доведеться повикорчовувати та посадити нові. Що тут придумаш?..

— Але ж ви самі кажете, що дерева покалічені,— зауважує Ольга.— Не вбиті, а тільки покалічені.

— Авжеж,— погоджується Черевичний, ще не второпавши, до чого вона веде.

— То навіщо ж їх викорчовувати? Нащо вбивати зовсім? Може, ми їх вилікуємо і вони знову родитимуть?

Федір Черевичний розгублено зиркає довкола. Йому відповідають такими ж розгубленими поглядами. Мишкоморяк — і той націлив на Ольгу двоє чорних оченят-тернин, та так і застиг в запитливій напруженій позі.

— Я не розумію, про що ви говорите, Ольго Матвіївно,— нарешті видушує з себе Федір Черевичний.— Погляньте, тільки чорне цурпалля стоїть — і більше нічого.

— А ми в те цурпалля повинні нове життя вдихнути...— Ольга хвилюється. Вона пригадує, як вони, колишні студенти, під керівництвом професора робили цікаві досліди над деревами, що вже відживали свій вік. Обрізали їх, лишаячи тільки основні відгалуження, добре підживлювали землю, і дерева оживали. Але то були досліди над окремими деревами, а тут — великий сад! Ольга боїться власного сміливого рішення. Але що сказане, те сказане, і вона

не відступиться від своєї думки. Навпаки, говорить дедалі голосніше, переконує не тільки цих людей, а й саму себе:— Викорчувати і посадити новий сад—це легше. Тільки, коли ж ми з нього плоди одержимо? Не скоро... Давайте зробимо інше: повернемо молодість нашому садуві, доб'ємося, щоб він уже на той рік дав урожай. Кожному деревцю, як живій людині, операцію зробимо. Еге ж, доведеться багато попрацювати. Цю роботу повинні виконувати вмілі люди, які по-справжньому люблять сад. А мені здається, що тут такі й зібралися...

— Правильно, Ольго Матвіївно! — озвалася дружина колишнього головного агронома Олена Костянтинівна і ствердно захитала головою.— Якби був живий мій чоловік, то й він би...— і вона не договорила, зігнулася, сидючи на камені, і стала маленька-маленька, як сіра пташка.

* * *

Після зборів Мишко-моряк злився з людьми, і Ольга загубила його з очей, навіть забула про нього.

Але коли ввечері поверталася у свою самотню хатину, знов зустрілася з ним. Він тримав руки в кишенях драних довгих штанів, підв'язаних мотузочками біля кісточок, і чимчикував кудись широким кроком із незалежним виглядом. Піджак знову ж таки тільки накинуто на плечі. Може, тому, що дуже довгі рукава і Мишко не хоче бути смішним. А може, щоб видніше було смугасту тільняшку.

— Це ж куди, Мишко? — зупинила його Ольга.

— Так...— кинув він слово, яке ні про що не говорило.

— Ночуватимеш де?

Мишко мовчить. Мабуть, йому легше буде потім знайти ночівлю, ніж зараз відповісти на це запитання.

— Якщо ти у нашому радгоспі гість, то ходімо у мене переночуєш. Щоб потім не говорив, що головний агроном—людина нечемна й негостинна. Зустріла, мовляв, і не запросила.

— Брудний я,— просто говорить Мишко, оглядаючи себе.

— Ну, це не біда,— заспокоює його Ольга.— Помиєшся і поспиш по-людському.

В хаті Ольга гріє на плиті воду, а Мишко-моряк розглядає книжки, не доторкуючись до них руками. Раптом він говорить:

— А все-таки у вас не вийде з садом.

Ольга навіть зупиняється на півділі, здивована такою категоричністю в його судженні. Але перед нею не доросла людина, з якою можна затіяти суперечку, а хлопчик. І вона сміється.

— А ти поживи в нас, то й переконаєшся, вийде чи ні. Ото бачиш, які товсті книжки лежать у блакитній палітурці? Їх написав великий вчений Мічурін. Він теж за мене.

— І тьотя Олена, і дядя Федір кажуть, що вийде, а я думаю, що ні.

— Це ж який дядя Федір?

— А отой, що в шинелі виступав. Черевичний. Як ви пішли, а він — все за вас, все за вас...

— Ну, добре, Мишко,— перебиває його Ольга.— Купайся — і в ліжку. Миттю.

Після купання Мишко, ще гарячий, з рожевими щічками і вогким чубом, простує до ліжка, яке йому ледве знайшла чим заслати Ольга. Він трохи соромиться, але його долає приємна втома, яка ніжить кожен м'яз тіла, туманить голову.

— Давай я тебе розчешу,— говорить Ольга і виймає з свого волосся зігнутий коричневий гребінець.

Вона розчісує хлоп'ячу голову. На якусь мить їй здається, що розчісує голову власного сина. Від того, що торкається хлоп'ячого вогкого і теплого волосся, його щік, по всьому її тілу пробігає якась млість. А Мишко, вкритий чистою простинею, приголублений доброю рукою, кліпає сонними очима і не знати чому посміхається...

* * *

Колгоспники навколишніх артілей побачили дивовижну річ: радгоспівці ходять з ножівками по саду і обпилюють дерева. Не просто підчищають, як це роблять садівники по весні, а лишують тільки стовбури та основні відгалуження від них. Кожна деревина після цього стає такою, неначе її громовиця спалила.

Дехто з радгоспівців, глянувши на те, що зроблене їхніми руками, висловлює сумнів:

— Ой, мабуть, марна це робота!..

Але тут немов із землі виростає Олена Костянтинівна — швидка, рухлива й невтомна.

— Ну сиди й жди, поки тобі стиглих абрикосів у рот накидають! Чи ти, може, в науку не віриш? То геть звідси!

Вона таки грубувата, ця жінка. Але їй прощають. Бо хто ж, як не вона, і днює, й ночує в саду! Хто, як не вона, підбадьорить теплим словом, коли важко! Хто, як не вона, затягне пісню вже не молодим, але ще сильним і проникливим голосом!

Мишко-моряк живе незалежно. Часом зникає на кілька днів. Але несподівано з'являється саме тоді, коли всі думають, що він уже на Чорному морі. Ольга сумує за ним, коли довго не бачить. Але, незважаючи на це, зустрівши, питає:

— Ну, чого ж ти не їдеш на море? Загостювався щось у нас.

— Та вже подивлюсь, що у вас вийде,— поблажливо відповідає.

— Він подивиться! — глузує з нього Ольга.— Подумаєш, який інспектор знайшовся! На ось краще гроші та піди в перукарню підстрижись трохи. А то он яку кучму на голові носиш. Чому такий брудний ходиш? А ще моряком хочеш бути. Тільки ганьбиш нас своїм виглядом.

Мишко бере гроші, підстигатись іде, але до Ольги Матвіївни не повертається, щоб показатись, яким став. Він уже крутиться навколо дяді Федора і просить, щоб той поставив його до якоїсь роботи.

— Це тебе, мабуть, Ольга Матвіївна прислала, щоб не вештався без діла? — допитується Федір Черевичний.

Мишко ображено накопилує губу.

— Ніхто мене не посилав... Сам прийшов.

— А гроші де взяв для перукарні? — звертає увагу Черевичний на його акуратно підстрижену хлоп'ячу голівку.

— Ольга Матвіївна дала.

— Гм... гм... — розуміюче мугиче Черевичний і дає Мишкові в руки лопату.— На ось гній розкидай. Тільки гарненько роби, щоб не довелось після тебе переробляти.

Тим часом надійшла справжня весна. Сонце вже не тільки гріє, а іноді й припікає. Небо стає з кожним днем усе ясніше й глибше. Над зеленими килимами посівів відзвонюють жайворонки, їх не видно, і здається, що то дзвонить червоне золото сонця. В далекому мареві степу пливе димок тракторів. Масна земля розбухла, налилася живими соками і дихає розкритими широкими грудьми.

Дивне сталося з абрикосами. Те саме чорне й голе цурпалля, яке лякало людей своїм виглядом, пустило густу зелену парость. Федір Черевичний і Олена Костянтинівна не вилазять із саду. Черевичний, здається, закоханий у кожну галузку, в кожний листочок. Рано з'являється в саду Ольга, але кожного разу вона вже застає там Черевичного, і він захоплено гукає:

— Ольга Матвіївно! А йдїть-но сюди, гляньте, і тут зазеленїло!..

І обоє вони, забувши про все на світі, вщерть виповненї радїстю, довго розглядають свіжу багатообіцяючу зелень.

А пізнїми вечорами Ольга сидить над планом розвитку радгоспу, який зберегла Олена Костянтинівна, вивчає його, вдумується, що вже віджило, а що можна використати. В план, звісно, доведеться внести істотні зміни. Те, що могло задовольнити раніше, не задовольняє тепер.

Мишко, схилившись до світла, читає. Але читає він не уважно. Час від часу кидає короткі погляди на Ольгу Матвіївну і думає про те, що, мабуть, він уже не скоро піде в моряки. Ольга Матвіївна засадила його за книжки, щодня задає уроки і питає, що він вивчив. Можна було б і не сидіти над книжками, а — ноги на плечі і гайда!.. Але Мишко вже не уявляє собі, як це він може покинути Ольгу Матвіївну. Якщо попроситись, то не пустить, а якщо не питаючись піти, то... Ні, Мишко не може піти не питаючись. Щось тримає його біля Ольги Матвіївни. А що, він і сам не знає...

— Ну, що, Мишко, відбудуємо в цьому році клуб? — одривається від паперів Ольга. — Обсадимо його тополями й дубами?

Хлопець посміхається до неї довірливо й рідно.

— Та обсадимо... Гарно буде, красиво.

— Буде гарно. Буде, мій хлопчику... Ось і школа своя нам потрібна. Діти за сім кілометрів ходять. Це нікуди не годиться. Тут, при місці, треба школу мати... Мишко, ти ким будеш, як виростеш? Агрономом? Садівником?..

— Не-е, я в моряки...— веде свою лінію Мишко.

— Ну, нехай буде і в моряки,— погоджується Ольга. — В нашій країні, як у чудовому саду: яке дерево захочемо, таке й виростимо... І тебе виростимо, Мишко. Правда ж?

— Правда...— хлопець довго дивиться на Ольгу. — Гарна ви...

* * *

Минув рік.

У радгоспі зацвіли абрикоси.

Буйне рожево-біле шумовиння. До нього припадають золоті бджілки. Його торкаються натруджені теплі руки радгоспівців. Вони викохують кожную квіточку.

Потім зазеленіли плоди.

І ось одного дня в кімнату до Ольги посунула юрба людей. Збуджені обличчя. Безладний гомін. Радісний сміх. Серед усіх чути голоси Олени Костянтинівни і Федора Черевичного. В нього — на простягнутих руках зо два десятки майже стиглих абрикос.

— Ось вони, Ольго Матвіївно! Перші... Куштуйте, за вами право.

Ольга відчуває, як її очі наливаються хорошими радісними сльозми. Вона обводить поглядом усіх присутніх, кімнату, сповнену сонячного світла і людського тепла, і пригадує перші години, проведені тут. Та кімната й не та. І люди — ті й не ті. І сама вона себе не впізнає.

Простягає абрикоси Мишкові:

— Бери, їж... і не забудь цього дня...— А потім і до всіх: — Пригощайтесь, друзі.

З жартами та примовками абрикоси з'їдені. Радгоспівці розійшлись. У кімнаті знову тільки Ольга та Мишко. Вона повертається до роботи, але швидко полишає її. Підходить до Мишка, обіймає його за плечі і міцно пригортає до себе.

Сьогодні працювати вона вже не зможе...

Матроси, які одержали дозвіл зійти на берег, стояли на лівому шкафуті рівною шеренгою. На кожному — старанно випрасуваний одяг. Всі чисті, свіжі, охайні. І все ж ще й ще раз оглянути самого себе не зашкодить. Угадай боцмана, до чого він прискіпається! А око в нього гостре, натреноване. Як гляне на тебе — наскрізь бачить, навіть знає, що ти думаєш.

У шерензі третім справа стояв матрос боцманської команди Олександр Федотов, вродливий юнак з тонким станом, чорним буйним чубом і на диво синіми очима, завжди гарно усміхненими. Він поведився особливо неспокійно. А що, як боцман накаже вийти з шеренги і залишитись на кораблі?.. Сьогодні ж йому будь-що треба зійти на берег!..

«От біда! — думав Олександр Федотов, кидаючи погляди на корму, де на товстому манільському канаті, скрученому в бухту, сидів окремо від усіх матрос цієї ж боцманської команди Сава Бутенко... — Як все негарно вийшло!.. І треба ж було мені лишити його з нею... Та й вона хороша, нічого сказати: тримала хлопця, поки на корабель запізнився. А тепер і розплачується за свій вчинок. Сам старший помічник командира корабля залишив його без берега... А може, краще було б вийти з шеренги та й собі залишитися на кораблі? — думав далі Олександр Федотов. — Може, не з нею, а з Бутенком поговорити? Бо це ж він, певне, думає, що я до неї на побачення йду... Але ні, він і говорити зі мною не захоче. Сердиться. А чого сердиться?..»

— Рівняйсь!.. Струнко!.. — скомандував боцман і урвав думки Олександра Федотова.

До шеренги, яка враз завмерла, підійшов старший помічник, або, як коротко кажуть на флоті, старпом. Він спершу пробіг поглядом по черевиках, чи у всіх вони як слід начищені, потім наказав скинути безкозирки, перевірів, чи не запустив хто чуба довшого, ніж належить за корабельним статутом, і несподівано для всіх скомандував:

— Показати кишенькові хусточки!

В одного матроса хусточка виявилась не досить чистою.

— Вийдіть, — сказав йому старпом і, коли матрос стояв уже окремо, схиливши голову, додав: — Ганьба!.. Надалі будете акуратнішим!

Ці слова були виразом. Всі зрозуміли, що сьогодні матросові треба забути про берег до чергового увільнення...

Такі картини Сава Бутенко бачив не раз за два роки служби на кораблі. І сам стояв у шерензі, схвильовано ждучи, поки йому дадуть увільнювальну записку та скомандують: «На берег — кроком руш!»

Але цього разу він лише здаля стежив за тим, що відбувається на шкафуті. І стежив з особливою увагою. Йому дуже хотілося, щоб старпом вивів за що-небудь Олександра Федотова.

«До Галі піде...—палив себе думкою Сава Бутенко, майже з ненавистю поглядаючи на Федотова.— І чого ти встряєш, куди тебе не просять? Що тобі треба від мене і від Галі?.. Адже, якщо добре розібратися, то це через тебе мене сьогодні не пустили на берег. Це ти винен, що я одержав стягнення!..»

У глибині душі Сава Бутенко відчуває, що не все так, як він оце зараз думає. І сам винен. Однак на поверхню випливають лише ті думки, якими можна звинуватити Олександра Федотова... Он бач, уже й з корабля зіходить... сідає в катер... скоро буде на березі...

До двадцяти трьох годин!

Часу багато!

Мабуть, поведе Галя в кіно. Потім вони сидітимуть на Приморському бульварі, розмовлятимуть, сміятимуться, раді, що зустрілися...

І в грудях Сави Бутенка здійснюється хвиля туги та злоби на Олександра Федотова.

Він сидить на бухті манільського канату й пригадує, як це все було...

Спершу — гарно, наче в казці. Вони вдвох із Галею по волі йшли до Історичного бульвару. Він тримав дівчину під руку так обережно й ніжно, немовби вона була зроблена з найтоншого кришталю. А Галя розповідала про свою роботу в портових майстернях, про подруг. Сава слухав, слухав, і нікого, крім Галі, для нього не існувало.

Але тут де не взявся Олександр Федотов. Він легко познайомився з Галею, почав розповідати веселі анекдоти, дотепно жартував, і швидко Сава, мовчазний вдачею, відчув, що він став начебто зайвий серед них трьох. Галя стала немов чужою для нього, а сам він почував себе неоконкретним, нікчемним і ображеним.

Дівчина проводжала хлопців до причалу. Від корабля по темній воді бухти з рухливими світлячками вогнів уже

мчав катер, який мав забрати Саву і Олександра... І ось в цю останню хвилину Сава відчув, що не може залишити Галю, поки не побуде з нею хоч кілька хвилин. Тільки з нею, без Олександра! Йому невимовно захотілося, щоб вона знову посміхалася тільки йому, говорила тільки з ним. Бажання було таким сильним, що Сава Бутенко, трохи заїкаючись від хвилювання, сказав:

— Ти, Сашко, давай на корабель, а я ще трохи залишусь.

На превелике здивування Сави, Олександр легко погодився, тільки попередив:

— Гляди ж, не запізнися. Передостанній катер.

— Не запізнюсь,— кинув навздогін Олександрові Сава Бутенко радий, що нарешті знову лишився тільки з Галею.

Він провів дівчину додому, а потім, домовившись про наступну зустріч, щодуху побіг до причалу. Та виявилось, що останній катер уже відійшов, і він таки запізнився. Лише через півгодини його доставила на корабель випадкова шлюпка. А потім він стояв перед строем, слухав болючі й справедливі докори старпома і на кінець одержав стягнення.

Сава Бутенко зітхнув на повні груди, згадавши все це, і поплентав у кубрик. Він знав, що цього теплого літнього вечора там нікого немає, але йому ніхто й не потрібний. Хотілося побути наодинці, бо думалося все про одне: про Галю, про Олександра, про своє вимушене сидіння на кораблі.

Повернув умикач. Низеньке приміщення кубрика налилося електричним світлом. Хлопець побачив себе в дзеркалі. Підійшов до нього й почав з особливою ретельністю розглядати своє лице.

«Ну, ясно,— гірко подумав він,— кому ж і віддати перевагу, як не Олександрові? Чорночубий, синьоокий... А що в мені?.. Звичайний собі... Та хіба лише за обличчя люблять?.. Ех, Галю, Галю! Ти в душу мою заглянь!..»

На східцях пролунали кроки. Сава відскочив від дзеркала до свого рундука, вдаючи, ніби щось шукає в ньому. До кубрика ввійшов боцман, зовсім немолодий уже, тому часом дуже сердитий, а часом і надто добрий.

— Ага,— сказав він таким тоном, наче ввіймав Саву Бутенка на чомусь негарному.— Ти що зараз робиш?

— Та...— знітився Сава.— Ось гудзика до штанів хотів пришити... відривається...

— Відставити гудзик. Іди на бак і гарненько витри брашпиль. Палубу забортною водою мили, а механізм не протерли. Ще іржу заведете мені на кораблі!

— Але ж брашпиль — завідування Олександра Федотова, а не моє! — обурився Сава Бутенко.— Моє завідування в порядку.

— З Федотова я ще спитаю. Це йому так не минеться. А ти іди й роби, що наказую.

Сава зачинив свій рундук, неохоче вийшов на верхню палубу і повільно почвалав на бак до брашпиля. Він, хоч і мало ще прослужив на кораблі, але в ділі був зразковий і знаючий матрос. Тепер же ішов до брашпиля без будь-якого бажання прикласти до роботи руки.

«Бач,— мучили його думки,— Федотов десь там на березі з Галею, а я змушений біля його брашпиля на колінах повзати... Де ж правда? Наче змовилися всі, щоб мене ображати. І боцман теж. Та я на його місці змусив би Федотова щоранку й щовечора драїти цей брашпиль до блиску. Хай знає, як за своїм механізмом дивитись! Це йому не зуби шкірити перед Галею та анекдотами її потішати!..»

Сава міг би нашвидкуруч витерти брашпиль клоччям і доповісти боцманові, що його завдання виконане, але, побачивши непорядок, він уже не міг зробити діло абияк. Сходив у шкіперську, узяв цинкове білило, бензин і заходився запекло терти мідні частини механізму. Працював, зціпивши зуби, важко дихаючи лютими грудьми.

Мідь під його вправними руками немов ожила: спершу зажовтіла тьмяним полиском, потім спалахнула, заяскрілася, мов золото. Сава відхилився трохи назад, з задоволенням подивився на свою роботу й почав витирати важкий залізний барабан, на який намотується якірний ланцюг. Корабель стояв на рейді, майже весь ланцюг був витравлений у воду, і барабан був порожній. Де-не-де він взявся іржею.

Сава почистив його наждачним папером, але цього йому здалося замало. «Треба пофарбувати,— вирішив він,— до ранку й висохне». І пішов у шкіперську по фарбу та щіточку.

— А це навіщо? — підійшов до нього боцман.

— Підновити хочу, товаришу боцман. Заодно вже...

— Ну, давай, давай,— теплим голосом промовив боцман і навіть похвалив: — Добре придумав.

Ці слова зогріли Саву Бутенка. І хоч думка про Галю весь час ятрила серце, а злоба на Олександра Федотова не

зникала, він ще з більшим завзяттям взявся до роботи. Щіточка залишала за собою свіжі сліди фарби, яка приємно радувала око.

«Тепер буде порядочок,— думав Сава,— і якщо я один раз запізнівся з берега, то це ще не означає, що я якийсь розхлябаний матрос...»

Вечоріло. Небо й море темніли, набираючи однакового кольору, і Сава квапився, щоб устигнути з роботою. І саме тоді, як він клав останні мазки щіточкою, над його головою пролунав знайомий і здивований голос:

— Саво! Що ти робиш?

Бутенко здригнувся від несподіванки і мало не впустив щіточку на чисту, вимиту палубу — біля нього стояв Олександр Федотов.

— Хіба не бачиш що?.. Твій механізм у порядок приводжу. Глянь, який брашпиль став!.. А ти чому так рано з берега?

«Мабуть, не вдалося йому зустрітися з Галею, ось і повернувся»,— радісно подумав Сава. Але Олександр загадково посміхнувся і сів на кнехт.

— Рано?.. А що мені там робити? Я ж тільки заради тебе й зіходив на берег.

— Заради мене?.. Хм... Не розумію...

— Авжеж. Хотів сказати Галі, чому ти сьогодні до неї не прийшов.

— Ти бачив її?.. Ну й що ж, що вона?..

— А те, що вилаяв я її добряче. Щоб більше не тримала тебе до останнього катера... А це ось записочку вона тобі передала. Чесно, по-дружньому скажу: перечитав, бо при мені й писала...

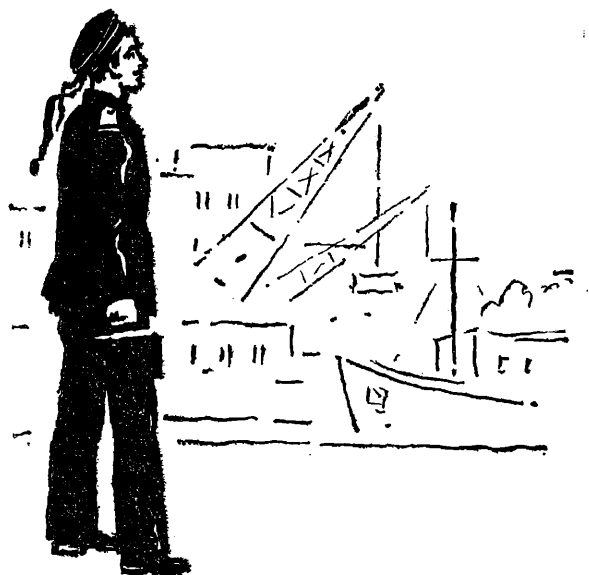
Сава вихопив папірець з рук Олександра, швидко прочитав: «Саво! Я тепер все знаю. Як жаль, що так сталося! Більше це не повториться. Приходь, жду тебе. Галя».

Тепер уже щіточка таки випала з Савиних рук і покотилася по чистій гладенькій палубі, лишаючи сліди. Обоє — Олександр і Сава — кинулися витирати палубу. Разом закінчували й брашпиль фарбувати.

А потім, затискуючи в руці дорогий папірець, Сава пішов палубою вздовж корабля, сам не знаючи, куди й навіщо йде.

Над морем гускли сутінки, надходила темна південна ніч.

А Саві здавалось, що сходить веселе і яскраве сонце.

СПОКІЙНЕ МОРЕ

ПОВІСТЬ

1

Над південним портовим містом густими низькими хвилями гойдався туман.

Туман плів з моря і був тугий, як вода. Можна було подумати, що море вийшло з своїх берегів і широко розлилося. Люди, яких зустрічав і наздоганяв Вакуленко, здавалось, не йшли, а пливли в цьому неосяжному тумані, не торкаючись ногами до землі.

Дихання і гомін моря долинали досить виразно, відчутно, але його самого ще не було видно. Тільки портові будівлі, горбаті ребристі крани, елеватори та інші споруди й механізми, що несподівано, мов у казці, виринали перед очима, свідчили про те, що море близько, майже біля самих ніг.

Біля причалу Вакуленко побачив кораблі: вони стояли лагом, бортом до борту, облутані фалами, перехрещені реями на щоглах, і губилися в тумані.

На вичовганому матроськими ногами сірому причалі, навколо куцого крана матроси прали тільняшки, фланельки, простирадла і матраци. Один з них щось веселе розповідав, і, мабуть, таки справді веселе, бо вибухи гуртового сміху раз у раз заглушували його слова.

Вакуленко підійшов ближче. Зупинився, прислухався. Цікаво ж знати, а про що матроси говорять так весело?..

Виявилось, один із них розповідав про свою поїздку у відпустку і пересипав розповідь смішними, може, справж-

німи, може, вигаданими, а може, й просто анекдотичними історіями.

«Бач,— подумав Вакуленко,— уже й про відпустки говорять. А чи давно було, що про таке навіть і на думку не спадало... Яка відпустка під час війни? Та й куди можна було їхати, коли вся земля, і море, і небо стогнуть у лютих громовицях!»

Вакуленко й собі посміхнувся, хоч і не брав участі в розмові матросів на причалі. Просто йому було радісно. Радісно тому, що він знову повертається, як додому, до своєї матроської сім'ї, до таких, як і сам, моряків, знову чує їхній сміх, жарти, без яких неможливо уявити собі життя на кораблі.

Радісно тому, що він має лише двадцять п'ять років, міцне здоров'я, що перед ним стелиться ясний шлях до роботи, до творчих дерзаних, які роблять життя людини наповненим і прекрасним.

Шість місяців пролежав Григорій Вакуленко в госпіталі на осоружному ліжку. Шість місяців міряв температуру, дихав нудотним повітрям, насиченим солодкуватим, кислуватим і гіркуватим запахом ліків, покірно мирився з тим, що його називали «хворим», а не «товаришем старшиною». І ось тепер він знову повертається на свій корабель.

Свій корабель!

Чи знайдеться моряк, справжній моряк, який би без гордощів і хвилювання вимовив ці двоє слів!..

Вакуленкові дихається легко й радісно. Оці залізні тумби на причалі, за які швартуються кораблі; перекинута догори дном шлюпка-«шестірка», один борт якої червоніє суриком, а другий уже блищить, мов дзеркало, свіжою шаровою фарбою; шматок каната, складений чиєюсь дбайливою рукою у бухту,— все це сповнює його радістю, знайомою всім, хто після довгої розлуки нарешті повертається до свого порога.

Моряки, які полощуть білизну, зараз здаються Вакуленкові особливо рідними й близькими. Він ладен і сам взяти мокру роботу з товстої грубої парусини і, сміючись та жартуючи, викрутити її, випробувати свою поновлену в госпіталі силу, відчувати приємне напруження м'язів.

Вакуленко підійшов до гурту матросів.

— Хлопці, а хто скаже, де стоїть тральщик «Пильний»?

— «Пильний»? — охоче відгукнувся літній матрос з коричневим горбоносим обличчям, який, мабуть, не раз і не двічі скуштував, яка на смак вода в морі.— А он там, по кормі в «Хороброго». А ти що — служити туди?

— Та не в гості ж,— посміхнувся Вакуленко. Йому хотілося сказати цьому бувалому матросові, що з «Пильним» — вони давні друзі, але тільки й відповів: — З госпіталю повертаюся. Півроку мене на ліжковій гоїдало, думав, що й без боків залишуся.

Літній матрос виявився обізнаним і догадливим.

— А-а-а, це, мабуть, відтоді, як вас фашисти торпедою почастували? Знаю, знаю. Що ж вони тобі на згадку залишили? Куди ж тебе?

Тут би й почалася довга та цікава розмова, на яку моряки дуже охочі. Знайшлися б, як водиться, і спільні знайомі, виявилось б, що десь колись вони з одним командиром служили. Але на кораблі в цей час засвистіла боцманська дудка, попереджуючи, щоб кінчали прати білизну.

Горбоносий матрос нахилився над своєю тільняшкою, і міцні жилаві руки його завертілися, неначе жорна, збиваючи білі густі клубки мильної піни. А Вакуленкові він ще раз пояснив:

— Он туди, за «Хороброго», як вийдеш, там і свого «Пильного» побачиш. Його вже відремонтували. Там такий красень, що хоч картину з нього малюй.

Далеко в морі сідало сонце. З-за небокраю виглядала велика вогняна півкуля. Позолочені довгі хвилі перекочувалися поволі й безшумно.

Чистий захід обіцяв хорошу погоду.

Григорій Вакуленко йшов і наперед переживав радість зустрічі з товаришами. Вони не забували про нього, навідували, а коли скінчилась війна, надіслали колективного листа, в якому знаків оклику було майже стільки, як і урочистих слів. Ну і звісно ж, бажали, щоб він швидше видужав та повернувся на корабель.

Чутніше застукало серце у Вакуленка, коли він наблизився до вузького дерев'яного трапика, покладеного з борту на причал. Ставши ногами на ці знайомі сходи, човгані колись і його підшвами, він весь підтягся і відкозиряв вахтовому, молодому й незнайомому матросові, на якому ще незграбно пузирилася новенька форма. Вахтовий теж випростався, обсмикнув на собі одяг та хвацько підкинув руку до безкозирки.

Вакуленка оточили товариші. Десятки рук обіймали його, багато очей всміхалося йому. Кожен намагався протиснутися до нього поближче.

Був тут і бодман Сіроок — старий моряк з розмальованим зморшками обличчям, але ще плечистий і дужий. Про нього розповідали, що під час революції він з одного маху поклав на палубу своїм пудовим кулачищем товстого, як кабан, офіцера за те, що той необачно захотів дізнатись, чи міцні в Сіроока зуби. Завжди спокійний, неквапливий, як і всі фізично дужі люди, зараз він, неначе юнак, підкидав свої кремезні плечі і, червоніючи всім лицем, як дівчина, зовсім не по-дівочому басив, наслідуючи відомого героя з відомого роману:

— Прибув, значить?.. А повернись-но, синку, подивлюся на тебе, який ти став.

Він безцеремонно обмацав Вакуленкові м'язи, далі широкою, як лопата, зашкарублюю долонею ляснув його по шні з такою люб'язністю, що Вакуленко не впав лише тому, що й сам був не з кволого десятка.

— Ого-го! Не доконав тебе фашистюга!.. Ну, зблід, зблід трохи, це — є, там же, у госпіталі, тобі флотських харчів не давали. Та й вітерця морського не було. А тепер все піде по-нашому, по-корабельному. Радий, радий!..

Був тут котельний машиніст Савінов, русявий, тонколиций красень, незмінний комсорг корабля. Цей зараз же — чи то в жарт, чи серйозно — перейшов до діла:

— А я тобі, Гришо, вже й комсомольське доручення приготував. Будеш членом редколегії радіогазети, а якщо виправдаєш себе, то й редактором зробимо. Задоволений? Чи ти, може, проти? Спробуй заперечувати — на зборах обговоримо...

— Гаразд, гаразд, виправдаю, — засміявся Вакуленко і тут же повернувся до старшини сигнальників Лисенка:

— І ти ще тут? Не демобілізувався? Ще підіймаєш на щоглу свої «аз», «буки», «веді»?

— На три роки доповідну подав. А там видно буде..

— Йому тепер служити, як мідному котелку, — підступив до Вакуленка кок Біленький, один з найстаріших матросів на кораблі, товстенький і повновидий веселун, — пришвартувався наш старшина Лисенко до однієї портовички, ну, я вам скажу, не дівчина, а кренделик, вона його й за-якорила... Та ви ж, товаришу старшина, взагалі ще нічого не знаєте про наші останні новини...

— Та вже ж не знаю. Звідки ж мені знати?

— Я тут джаз організував.

Матроси вибухнули сміхом. Історію з «джазом» всі добре знають. Якось під час відпочинку зібралися корабельні музиканти, щоб розважитись. До них приєднався і кок Біленький. Він дістав із своїх старих схованок дірявий чайник, що був уже не вартий і стертої копійки, і почав гамселити по ньому важенною чумичкою, удаючи з себе барабанщика. Чайник гримів у нього в руках, витанцьовував, і саме тоді до імпровізованого джазу несподівано підійшов командир корабля.

— То це ви в себе на камбузі, товаришу Біленький, зберігаєте такий мотлох?— показав він на чайник.

Біленький анітрохи не розгубився, бо це було не в його натурі. Не довго думаючи, відповів:

— А я, товаришу капітан третього рангу, нагар з нього збиваю, драїти буду.

— Ясно,— лукаво посміхнувся командир,— за добре діло взялися... То ось що: нагар оббити, чайник подраїти і викинути геть оцю стару, діряву посудину.

— Оце так влип, братці!— сказав Біленький скрушно, коли командир пішов.— Я ж цей стоклятий чайник сам хотів за борт списати, тому й гатив по ньому, як навіжений.

Біленькому таки довелося драїти чайник, і це викликало серед команди багато жартів та дотепів, які, до речі, сам Біленький, маючи веселу вдачу, охоче підтримував і розповсюджував.

Вакуленко побачив і кілька незнайомих облич. «Молоденькі»,— подумав він і не помилився. Молодого матроса серед «стариків» легко вгадати. На ньому і безкозирка ще не приляглася до голови, і роба висить незграбно, і по палубі він ступає, як по слизькому льоду, наче ось-ось беркицьнеться... Впав у око високий ставний юнак зі смуглястим обличчям, що так і пашіло силою та здоров'ям. Та одразу ж забув про нього. На палубі довго не барився. Треба було ще доповісти командирові про повернення на корабель для продовження служби.

Командир зустрів Вакуленка в своїй каюті більше, ніж радісно. Потиснув міцно руку, запросив сісти.

— Доповідайте, доповідайте, як здоров'я... Отже, будемо плавати? А з ногою що?.. Покажіть, я теж колись, грішним ділом, медициною бавився.

— Все добре, товаришу капітан третього рангу. Рана загоїлась. Сказали лікарі, що тепер для мене кращих ліків немає, як сонце, повітря і морська вода.

— Може, у відпустку поїдете?

— Ні, скучив я за кораблем. Тут, серед друзів, швидше у силу вберуся.

— Ну, то й гаразд, — погодився командир. Видно було, що й він зрадив від того, що Вакуленко відмовився від його пропозиції. — Робити зараз є що... Дехто гадав, що закінчиться війна — відпочивати будемо. Але війна для тральщиків триває. Немає фашистів на морі, та лишилися під водою їхні міни. Нам треба їх знайти і знешкодити... І молоді прибули. Хто ж їх навчатиме, як не ми з вами.

Командир корабля не говорив, а ніби жбурляв словами. Помовчить, помовчить — скаже і воднораз кине на Вакуленка швидкий вивчаючий погляд. Очі в нього сірі, аж сині, неначе в них віддзеркалюється море. На скронях вінчиками лежать зморшки. Коли він посміхається, вони стають глибшими, а лице старішим.

«Скільки йому? Мабуть, уже під п'ятдесят, — думав Вакуленко, — а міцний, як щогла. Далеко не кожний і молодий поміряється з ним силою».

— Відпочинете день-два — та й до діла. До вас на радіо теж молодий прибув. Здається мені, свавільна натура. І прізвище в нього таке — Бучний. Познайоміться — Володимир Бучний. А про свій передавач ще не забули?

Вакуленко не сподівався на таке запитання. Серце застукотіло швидше. Командир корабля не забув про його передавач! Виходить, що вірить і чекає наслідків.

І Вакуленко схвильовано розповів, що, маючи в госпіталі багато вільного часу, він перечитав стоси спеціальної літератури, креслив схеми, робив розрахунки.

— Може, я запізнився, товаришу капітан третього рангу, мій передавач не зміг прислужитися нашим кораблям у минулій війні, але я все ж зроблю його, може, ще здасться...

— Ні, ви не запізнились, — відказав той, — флот треба зміцнювати щодня, і ваш передавач завжди буде потрібний. Працюйте і вірте в свою роботу. Якщо я зможу в чомусь вам допомогти, прошу, звертайтеся просто до мене.

— Дякую, — тихо сказав Вакуленко. — Я вірю в те, що роблю.

Вночі Григорій Вакуленко довго не спав. Він ще не міг збагнути і обдумати всього того, що сталося за короткий час. Ще вчора він був «хворий», міряв температуру в госпіталі, а сьогодні — знову старшина радистів тральщика «Пильний». У нього вже обов'язки, робота, все те, до чого прагнув.

2

«Свавільна натура», — сказав командир корабля про молодого радиста Володимира Бучного. І не далі як наступного дня вранці Вакуленко мав нагоду в цьому переконатися.

Бучний з шумом увійшов до радіорубки, неначе разом з собою привів знадвору море і штормовий вітер. Від його присутності в невеличкому приміщенні радіорубки стало тісно.

Це був саме той чорнявий юнак, на якого звернув увагу Вакуленко, прибувши на корабель.

— Здоров, старшина! — привітався він так, ніби вони з Вакуленком були давні приятелі, і посміхнувся великими чорними очима та заграв густими темно-блискучими бровами.

— Здрастуйте, товаришу... Бучний, здається? — стримано відповів Вакуленко, навмисне підкресливши слово «здрастуйте».

— Так і є: Бучний, — невимушено й навіть недбало ствердив молодий матрос.

Замість звичайної смугастої тільняшки на ньому був вовняний сірий светр, який дозволяється носити тільки в походах, коли буває дуже холодно. Синього форменого комірця — «гюйса» на плечах не було зовсім. В холодні штанив вшити клинці, які робили їх набагато ширшими.

— Як служитесь? — запитав Вакуленко.

— Як по компасу. Все в нормі.

Розв'язна мова, навмисне розхристаний, розвіяний, розрахований на зовнішній ефект вигляд створювали неприємне враження.

— Чи справді «все в нормі»? — в тон йому запитав Вакуленко і недвозначно глянув на його светр та плечі без комірця.

Бучний зрозумів той прозорий погляд, трохи знітився, але з робленою сміливістю і незалежністю відповів:

— Ви дивитесь, що я не по формі одягнутий? Комірець і тільняшку виправ. Сохнуть.

— А кльош навіщо?

— Кльош?..

— Авжеж, кльош.

— А-а-а, кльош, значить...—протяг Бучний, немов драгуючись, і посміхнувся з відтінком глузування та виклику.

Вакуленко вже чимало прослужив на флоті і зустрічався з подібними до Бучного. Після першого знайомства з кораблем, ці «салажонки» насамперед починають порушувати встановлену статутом форму одягу, мовляв, мені, морякові, все дозволено. Бажаючи якнайшвидше стати схожими на «старичків», вони намагаються ходити перевалуючись. Вживають тільки морські слова до діла й без діла. Аякже, я вже справжній «морський вовк»!

— От що,— тихо, але твердо сказав Вакуленко, сталевоблянувши Бучному в очі,— комірець і тільняшку надіти. Клинци з штанів випороти! І щоб кльошу я більше не бачив.

Лише на одну мить схрестилися їхні погляди. Та цього було досить для того, щоб Вакуленко зрозумів, що має справу з характером твердим і впертим. Найдрібніші жилочки в очах Бучного налилися темною кров'ю й одразу зблідли. Очі ніби спалахнули холодним вогнем і згасли.

— Єсть, надіти... Клинци випороти.

Далі до самого обіду все йшло як слід. Вакуленко перевіряв, як зберігається радіоапаратура, робив зауваження, на які Бучний відповідав лаконічним «єсть», і лише один раз, коли Вакуленко побачив на радіолампах пил, Бучний спробував усе звести до жарту:

— Це ж морська пилючка, товаришу старшина, вона чиста.

Але Вакуленко так зиркнув на нього, що той пошкодував за свій жарт.

Під час вечірньої приборки, коли Бучний тер важкою шваброю правий шкафут, до нього підійшов кок Біленький.

— Ну, як? Подобається тобі наш старшина?

— Без огню зварить,— зиркнув спідлоба Бучний.

Біленький засміявся:

— Що, гайку підгвинчує? Ти, брат, дивись, бо він тебе сім разів занурить у воду, а раз витягне... Справедливий старшина.

Бачкові роздали густий, добре заправлений салом пахучий борщ. Бучний узяв свою металеву миску, хитнувся несподівано і хлюпнув борщем на палубу.

Матроси засміялися: от «салага» незграбний! Корабель і не ворухнеться біля причалу, а він миски в руках не може втримати. Та справжній моряк і в шторм їстиме, балансуючи на ногах.

— Я зараз підітру,— сказав Бучний, поставивши миску на стіл.

Справді, він швидко приніс швабру, ретельно витер палубу і сів до столу. Однак, сьорбаючи борщ, поводити себе якось дивно: то зачепить когось, потягнись рукою за шматком хліба, то ложка в нього з пальців у борщ упаде. І очі блищать підозріло.

Коли вже обід запивали компотом, Вакуленко раптом запитав при всіх:

— Де це ви хильнули, товаришу Бучний?

— Хильнув?..— криво посміхнувся матрос.— Було трохи... Сто грамів вина для гігієни. Ходив по клоччя на склад, а там близько ларьок...

— Далі все ясно,— перебив його Вакуленко,— в ларку вино, а в кишені гроші... Ось і маємо п'яного матроса на кораблі.

— Не п'яний я, товаришу старшина, від ста грамів не сп'янієш, тільки апетит кращій. Дивіться, стою і не точусь, не падаю.

— Ще б цього не вистачало! Ну що ж, для першого разу на гауптвахту! Завтра ж зранку і— кроком руш.

Вакуленко пішов. А навколо столу залягла тиша.

Раптом озвався кок Біленький:

— Це веселіше, ніж у мене з чайником вийшло...

Гримнув сміх, раптовий і дружний, наче тільки й ждали на ці слова.

— Кому, хлопці, сміх, а кому, може, й сльози,— хтось підхопив з присутніх.— І чого б ото я дратував людину?

Бучний блиснув спідлоба очима, намагаючись зрозуміти, кепкують з нього чи співчують йому? Але про всяк випадок, щоб не бути зовсім смішним, сказав:

— Та помовчіть ви! Вас це не стосується...

— Та вже ж, що не стосується,— охоче погодився кок Біленький,— не нам голову стригтимуць, а тобі. А жаль

чуба. Кохав, кохав, і раптом ножичками тільки клац — і зачіску наче корова язиком злизала, наче голомозим і народився.

Біленький уже входив у роль.

— А що, братці, ви справді не смійтесь. Смішного в цьому дуже мало. Коли б я вам розповів пригоду, що сталася зі мною...— він помовчав, наперед знаючи, що його слухатимуть, і повів далі: — Вам, мабуть, нікому і в голову не збреше, що кок Біленький носив колись розкішні вуса. Ну, не такі, як у Тараса Бульби, але щось схоже було...

— Що?..

— Чули? Біленький носив вуса!

— Го-го-го!..

— Де ж вони в тебе росли? На потилиці, чи що?

Від реготу хлопці аж захлиналися, бо справді важко було увявити його пухле, майже дитяче обличчя з вусами та ще й розкішними.

— Носив! — уперто наполягав Біленький.— Це було тоді, як я на «Мисливцеві» плавав. А з чого все почалося?.. Яюсь боцман дивився-дивився на мене та й каже: «Всім ти, Біленький, удався на славу, тільки вусів тобі не вистачає. Ото, каже, як дівчині з вусами погано, так тобі без вусів. Давай разом будемо вуса відрощувати, за кумпанію». А я саме у відпустку лагодився. Думаю, а чому б і справді не приїхати в свій колгосп таким, знаєте, вусачем, щоб дівчата за мною аж тини ламали? Словом, почав я запускати вуса. Раніше, бувало, тільки раз у день на себе в дзеркало гляну, коли вранці причісуюсь, а то купив собі люстерко кругленьке і, як тільки поблизу нікого немає, так і заглядаю в нього, як сорока в кістку, та вуса долонею пригладжую. Яюсь хлопці піймали мене на цьому, підняли на сміх: «Чи не в артисти готуєшся, Біленький? То ти вже й так клоун під перший номер, Паташон — та й годі!» А мені байдуже, я собі, знай, викохую свої вуса. А тут яюсь командир «Мисливця» на камбуз заходить. «Що, — питає, — товаришу Біленький, вуса заводите?» Похолов я весь, але браво відповідаю: «Так точно, вуса! Всі кажуть, що вони мені личать!» — «Молодець, — похвалив мене командир, — люблю моряка, в якого груди колесом, око — соколом, а вуса — стрілкою». Я аж наче підріс трохи. Навіть гордий став від цієї похвали. Іду і ні на кого не дивлюся, тільки у вуса дму, щоб пухнастішими були. Та ось одного разу вийшли ми в море. Погода розігралася — ех ти!

Так тебе й кидає на всі боки, так і кидає. Вода в морі аж кипить. І признатися вам, морячки мої ненаситні, закачався я... Приходимо до берега, ну, ясно: обід у мене не зварений. Боцман викликає до себе в каюту: «Чому обід не готовий?» — «Закачався, товаришу боцман». Дивлюся, а боцман міниться-міниться в обличчі, очі його круглішають-круглішають... і таким, знаєте, зловісним шепотом каже: «Так-так, значить, закачався? І всю команду без обіду залишив? А хто тобі дозволив закачуватись? Де в корабельному статуті записано, що матрос повинен закачуватись під час шторму?..» — «Та я ж не винен, — кажу, — воно само...» — «Як само?!» Чую я, годованці мої, від його голосу таким десятибальним штормом повіяло, неначе на північному полюсі в січні місяці. Але все ж надій не втрачаю, хочу викрутитись. «Можна, — кажу, — товаришу боцман, сухим пайком видати». — «Що-о? — заревів він і навіть кулаком по столу гримнув. — Сухим пайком матроса годувати? А кок навіщо на кораблі? Щоб пасажиром плавав?» Перетирав-перетирав він мене з пісочком, а далі й каже: «А ще туди ж, вуса відростив! Ні, недостойний ти вуса носити. Збрий!» Як почув я таке, то мені аж у п'ятах закололо. «Як же так, товаришу боцман, ви ж самі порадили...» — «Порадив, — каже, — а тепер бачу, що помилився. Збрий, збрий! — перебив він мене. — Порадив тоді, коли ти матросом був, коком, а зараз ти звичайний сухопутний кухар. Гірше того — куховарка. А навіщо куховарці вуса? Збрий!» І що б же ви думали? Мусив я поголитися. Думаю, почну далі сперечатися, то ще й голову примусить постригти, як оце з Бучним може статися...

— Ну, й що ж ти, Біленький, більше не закачуєшся?

— Диво, гризунчики мої, сталося. Неначе рукою зняло. Шторм не шторм, а я тепер тільки посвистую та кашу мішаю. Й досі того боцмана з подякою згадую. Добрий чоловік був. Назавжди вилікував мене від морської хвороби.

— Оце ж і наш Бучний вилікується, не захоче більше горла прополіскувати для гігієни, — резюмували з гурту.

4

Важкі двері радіорубки тихо відчинилися. Увійшов Володимир Бучний. Зупинився біля порога і, притулившись плечем до косяка дверей, байдужим поглядом обвів маленьке приміщення. Та ж сама картина, яку йому доводиться

ся бачити щодня після того, як на корабель повернувся Вакуленко.

Наче павутинням, обсновано дротами всю радіорубку. На столі розкидані радіолампи, конденсатори, паяльники, папірці з схемами і цифрами. За столом, низько звисивши голову, сидить Вакуленко. Бучному видно тільки його плечі під синім комірцем з трьома смужечками і потилицю з коротко підстриженим волоссям.

Вакуленко, мабуть, дуже захопився роботою, бо навіть не чув, як увійшов Бучний. Повернувся тільки на голос за спиною:

— Ну, як? Виходить що-небудь, товаришу старшина?

Запитання звичайне. Але в тоні, яким воно було задане, звучало неприховане глузування. Після того, як Бучний повернувся з гауптвахти, минуло вже тижнів зо три, але він усе ще не міг урівноважитись, кожним своїм вчинком і словом показував, що носить у серці образу. Ну, хай би догана чи «без берега» — і цього було б досить, а то одразу — гауптвахта! Щоб стрижена голова не так мозолила очі команді, він майже не скидав безкозирки чи берета.

Григорій Вакуленко навіть не звернув уваги на іронічний тон запитання. За кілька хвилин до приходу Володимира Бучного йому пощастило доповнити новими даними свої попередні спостереження над мікрорадіохвилями, і це стверджувало його віру в свій передавач.

— Вийде. Хоч лусну, а вийде! — відповів Вакуленко, не відриваючи погляду від креслень.

Кисла посмішка скривила губи Бучного. Він сів до столу й підпер щоку долонею.

— Невже справді вірите, старшина?

— А як же без віри? Тоді й жити треба.

— Давайте на чистоту, якщо дозволите...— Бучний скрестив пальці рук на коліні, нахилився до Вакуленка.— Мабуть, не один великий учений розбивав лоба об оці радіохвилі. Та ясно ж, що розбивав. Є, мабуть, такі, що й зараз семи потоми вмиваються. А наслідки? Ті ж самі — довгі, короткі, ультракороткі. Виходить, що інших у природі не існує. Немає їх навколо нас.

Вакуленко кинув на Бучного допитливий погляд.

— Чому так говорите? Ви вже шукали коротші хвилі? Щось знаєте про це? То допоможіть і мені, бо в мене вже теж лоб тріщить,— і він таки постукав себе кулаком по

лобі.— От щось ніби ворушиться тут, а за хвіст не впіймаю... Власне, не зовсім так. Щось уже впіймав, он воно,— кивнув головою на креслення і таблиці.— Тільки ще не в руках...

— Щасливий ви.

Ні, не щиро це сказав Бучний, а з домішкою глузування. Вакуленко вдав, що не помітив цього.

— Чим же щасливий?

— Ну, пробачте, забаву собі знайшли, є на що час витратити... А мені нудно. Не знаю, до чого руки прикласти.

Вакуленко відсунув рукою папери, повернувся до Бучного.

— Ну-ну, цікаво. Чому ж вам нудно?

— Не пощастило мені, товаришу старшина, в житті. Ще війна йшла, як мене мобілізували. Хм, мобілізували... Сам на флот попросився. Думав: покажу, який я є, повоюю, як усі. А мене не в бій послали, а у флотський екіпаж запроторили. Поки там проходив «лягати», «встати», «кроком руш», а тут і війна закінчилась. А тепер тільки й того, що вахта та статуту на оцій залізній коробці. Та ще безкозирка на голові, щоб перед дівчатами було чим похизуватись.

На щоках у нього запалахкотіли червоні плями. Уже не контролював себе, забув, що розмовляє з старшиною.

— Побудка, вахта, відбій, сон — усе по дудці. А якщо мені по отій самій дудці спати не хочеться! А може, в мене організм такий, що не може спати по дудці? Що ви скажете?

— Ви ким були до флоту, Бучний?

— Я? Трактористом був...— у голосі його нараз забрили теплі, задушевні струни.— Знаєте, старшина, яким я трактористом був? Про мене вся область знала. Газети писали і фотографії печатали. Бувало, приїде кореспондент: «Мені — Бучного!» Я — тут. Ще б пак, по три норми давав. Потім уже й кореспондентів бачити не хотів. Нудно стало. «Розкажіть... Які ваші дальші плани?» Та які ж у мене плани! По три норми давати! А тут, на кораблі, Володимир Бучний — порушник дисципліни, його на гауптвахту без флотського комірця й без стрічки на безкозирці посеред вулиці ведуть. Будь здоровий, товаришу Бучний! Сиди, мов на цепурі, в чотирьох стінках!..— Очі його звузились, погляд став гострим і лютим, а лице зблідло.— Я не відомий

тракторист, арештант у вас! Скажи, старшина, за віщо я в тебе гауптвахту одержав? Га? За що?

Вакуленко зовні був спокійний, але все в ньому обурювалось, заперечувало: цей, мабуть-таки, непоганий хлопець не знайшов себе тут, на кораблі, не прижився. Розбалуваний прийшов на флот. Бач, уже й кореспонденти для нього були ніщо! Не хвастайся, Бучний, минулим, не хвастайся! Якщо ти такий, як розказуєш, то й тут себе покажи!

— От ви кажете: по три норми... кореспонденти... Ви й там випивали та порушували дисципліну?

— Що ви, товаришу старшина! А хто б же за мене орав, косив?

— А тут, на кораблі, хто буде за вас?.. Що ви були добрим трактористом — цього у вас ніхто не відбирає. Честь і хвала, як кажуть. Але хіба ж можна жити тільки тим, що було? Ну, було, було! А що сьогодні є?

Йому хотілося сказати про себе, що він за війну аж два ордени одержав, та не хизується ними, не говорить, що, мовляв, дивіться, який я герой, але сказав не про себе, а про боцмана Сіроока:

— Про нашого боцмана кореспонденти писали, мабуть, не менше, ніж про вас. Було про що писати. Все життя віддав флотові. Йому б тільки сидіти та згадувати бувальщину та свої ордени й медалі роздивлятися... Але самі бачите, який він. Невтомний батько для всієї команди. Бо війна багато чого навчила.

— Хм, боцман!.. — іронічно покосився на Вакуленка Бучний. — Боцманові все життя палубу топтати, в нього іншої стежки немає.

— А я теж, як і ви, не думаю назавжди лишатися моряком, — не стерпів Григорій Вакуленко, — а ось бачите — над передавачем голову ламаю. Якщо й демобілізуюсь, то з гордістю, що допоміг чимось своєму флотові... Сказати вам?.. Я ж на війну пішов з останнього курсу. Такий теоретик був — куди там! Професор Гусев було каже: «Я зайнятий, а ви, товаришу Вакуленко, ведіть лекцію». І — вів. Мене, як професора, слухали. А прийшов на корабель, — стій! — все по-іншому. Так що ж мені, починати пиячити та косими очима на всіх дивитись? Ні, не вийде, товаришу Бучний. Якщо тобі сказали: «Ось твоє місце», то треба розуміти, що воно твоє, а не чиесь. Так чи ні?

— Та... начебто так. Хіба я — проти?

Мабуть, уперше так уважно дивився на старшину Вакуленка. Широкий кутастий лоб, запалі щоки, тверді сухі губи. І в очах — упертість. Десь в самій глибині зниць.

5

Вакуленко вчив боцмана Сіроока грати в шахи. Учень не належав до категорії пристрасних шахістів, йому було зовсім байдуже, хто буде переможцем, цікавило тільки — як переставляються фігури.

А Вакуленко нервував:

— Та хіба ж вам не ясно, що тура ходить ось так? Дивіться... Загрожую конем, захищайтесь.

— Стопори! — заперечував Сіроок. — Ти що, захищатися мене вчиш? Ні, браток, так далі не піде... Він нападає, а ти, Сіроок, захищайся! Я ще в дев'ятнадцятому!..

— Та це ж — гра! Ні, кину вчити, а там, що хочете, те й робіть.

Ті слова Вакуленко вимовив з такою силою, наче від нього залежатиме доля Сіроока: жити йому, бідолошному, на світі чи ні.

Але Сіроок тільки посміхнувся:

— Не надувайся, як жаба, бо луснеш... Про твою туру я вже все знаю, ти краще про коня давай, щось він дуже химерно стрибає, кочергою якоюсь... Видать, норовиста тварина.

— Вам не з коня, а з пішака починати треба, — уже зовсім розсердився Вакуленко. — І де тільки ви росли, боцмане?

— З пішака, то й з пішака, — лагідно погодився Сіроок і хитро закліпав очима. — Це теж фігура. Маленька наче, а живе красиво. Це, як у тій пісні співається: «И пешки сбили короля».

Навколо них юрмилися матроси, реготалися, радили Сіроокові, куди яку фігуру ставити, а він відмахувався:

— Та хіба ж я сам не знаю, чи що?..

І саме тоді, коли гра була в розпалі, до кубрика ввійшов старшина сигнальників.

— Граєш? А подивись, що твій Бучний робить...

— А що? — відсунув шахову дошку Вакуленко.

— Кравцює. Бушлат свій перешиває.

Вакуленко залишив гру, подався до кормового кубрика. Там — просто-таки циркова картина. Бучний стоїть перед матросами в куцому, підшитому бушлаті і вигинається:

— Ну, що — гарно?

— Ой гарно ж! — крутиться навколо нього кок Біленький. — Тобі б ще тільки шляпу з індичою пір'їною, і будеш дамочка за моє почитеніє!

— Багато ти розумієш, чумичка. Твоє діло — макарони варити та плов з бараниною...

І тільки зараз побачив Вакуленка. Зів'яв. Хотілося б і зняти з себе цей підрізаний, підтиканий бушлат, та вже пізно.

— Ти хто такий? — підійшов до нього Вакуленко.

Той мовчить, тільки в очах подив і розгубленість: як, мовляв, хто, хіба не знаєте?

— Хто ти, питаю? — підняв голос Вакуленко.

— Матрос тральщика «Пильний», Володимир Бучний!

— Матрос, кажеш? На клоуна схожий, а на матроса — ні... Що це на тобі за фрак?

— Бушлат, товаришу старшина.

Навколо засміялися. Вакуленко повів очима:

— Недарма сміються. Бушлат!.. Носили колись таке. Куркульські синки, що пробралися до флоту. І кльош з перламутровими гудзиками біля колін носили. І стрічки на безкозирках нижче пояса. Так то — куркульські синки. А ти ж — комсомолец!

— Що, знову на гауптвахту? — виклично запитав Бучний.

Вакуленко з жалем глянув на нього.

— Ех, ти!.. Сказав би я тобі зараз, та людей тут багато. Але, звісно, твій бушлат до пупа так тобі не минеться. Доведеться ще раз покарати.

6

Тривожно стало жити Володимирі Бучному. Тільки він у всіх на устах — від кока Біленького до командира корабля. З нього глузували в кубриках і на верхній палубі. В стінній газеті з'явилась карикатура. Якийсь корабельний поет склав до неї дотепні вірші. Негарна, лиха слава.

Навіть боцман Сіроок, якого Бучний над усіх поважав, і той, хитро мружачи око, говорив:

— Що, взяли хлопці в роботу? Отож-то й воно. На кораблі, брат, треба тримати правильний курс. Інакше потрапиш у такий штормягу, що кісточки, як шпангоути, тріщатимуть. І ніякого тобі помилювання. Що зварив, те й їж...

А потім одного ранку — оголошення. Загальні комсомольські збори. Обговорення особистої справи Володимира Бучного.

З тяжким серцем спускався Бучний у червоний куток — що буде?..

За столом — незмінний комсорг Савинов. Поки обирали президію, Бучний думав про те, що в Савинова тихий і лагідний голос, спокійний, хороший погляд синіх очей. І якийсь не повірилося: «Чому саме він керуватиме сьогодні, коли розглядається моя особиста справа?»

Бучний насмівся звести очі, зустрівся поглядом з Вакуленком. От би з ним зараз поговорити! Наодинці! Але зрозумів, що на цих зборах Вакуленко — тільки комсомолец. І не з старшиною Вакуленком йому доведеться говорити, а з усією комсомольською організацією. Стало душно. Змокрило все лице. Хотілося крикнути: «Не треба! Краще — гауптвахта! Там я — сам із собою, а тут перед всіма!..»

Тим часом говорив Савинов своїм тихим і спокійним голосом:

— Наш корабель добре воював. Як справжній солдат. І тяжко поранений був, і лікували його, рани зашивали, а вижив. Бо це ж ми на ньому, ті, що прапор його берегли... А ось — комсомолец, Володимир Бучний... Не скажу, що поганий матрос. Вправний, умілий. А честі флотської не береже. Все йому щось не так, все йому щось муляє... Дивлюсь я, Бучний, як ти голову схилив, і шкода мені тебе. Комсомольського стягнення ждеш? Може, й одержиш, ще не знаю, як тут буде вирішено. Та не про стягнення мова, сам про себе подумай. Наперекір усім ідеш... Хто хоче висловитись?

Вставали один за одним, перетирали Бучного. А він водив очима на всі боки то здивовано, то запитливо: «Невже це про мене так?..»

Вакуленко почав незвичайно. Повернувся до портрета на стінці. З рамки дивився юнак у матроській формі, років двадцяти. Щовечора на перевірці його прізвище називали за списком, наче він був у шерензі, і кожного разу правофланговий відповідав: «Загинув смертю героя!»

— Ось людина, пам'ять про яку ніколи не зітреться,— показав на портрет Вакуленко.— Тут серед нас немало таких, що плавали з ним на цьому кораблі і воювали. Знаєте його — Сергій Самородний. І хто він такий — знаєте, і як загинув. Та я ще раз розкажу. А ти, Бучний, послухай і подумай... Батько його був наглядачем маяка. Розказував Сергій, що не виховував його в теплі та в пестошах. Навпаки, давав волю самому до всього доходити. Тому й ріс хлопець дужий тілом, хоробрий серцем та допитливий розумом.

А найбільше за все він любив море. Воно чарувало й вабило його своєю незміримою силою. Бувало, забереться Сергій на маяк, на найвищу площадку, і сидить там цілими годинами, дивиться, як хвилі котяться одна за одною, як потопає і виринає далекий корабель... А то запливе в море, що берег тільки мріє, і грається у воді, як молодий дельфін.

Настала пора йти Сергієві до флоту. Так уже заведено в моряків: плаває дід, плаває батько, плавають сини і внуки. Із покоління в покоління, з рук у руки морська справа передається.

Стали батько з сином на палубі військового корабля, а старий і каже при всій команді:

— Ось воно, море, синку. Тепер ти його знатимеш не тільки з маяка чи з берега, а й на різних широтах. Шануйся на кораблі, вірно служи своїй Батьківщині і завжди пам'ятай, що море дружить з чесними й хоробрими людьми.

Добре запам'ятав Сергій батькові слова і заслужив загальну пошану на кораблі. А як почалася народна війна проти німецьких фашистів, то ім'я Сергія Самородного стало відоме на весь флот. Люто біла його гармата по ворогах, без промаху. Бо і в своєму серці Сергій носив велику ненависть до фашистів. Про нього писали в газетах, друкували його портрети. Звісно ж, дізналися про все те й фашисти. Почали полювати наш корабель. Дуже вже їм хотілося знищити його разом з комендором Самородним! Чули ми не раз по їхньому радіо: немає вже «Пильного», пішов, мовляв, на дно... А ми — живі, ходимо по морю і б'ємо ворога. І на гарматі Самородного нові й нові зірочки з'являються.

А то одного разу кличе Сергія командир корабля до себе в каюту:

— Шкода відпускати такого комендора, як ви, але хочу вас на велике діло послати. Дістали ми завдання викурити фашистів з того півострова, де маяк стоїть. Треба запалити вогонь на маяку, щоб наші корабельні артилеристи бачили, куди саме свої снаряди класти. Ви добре знаєте цей маяк.

— Ще б пак! — відповів Самородний. — Я виріс на ньому.

— В цьому ж і річ. Інший хтось не зуміє зробити того, що ви... Звісно, самі знаєте, який ви тут потрібний, а там, на півострові, на маяку, ще потрібніший.

Опівночі Самородний спустився в маленький підводний човен і вийшов у море. Вітер чимдалі свіжішав, наближався шторм. Але підводному човнові байдуже, що робиться на поверхні: сяє сонце чи стоїть глуха ніч, котяться важкі хвилі чи лежить мертвий штиль. Він іде собі заздалегідь визначеним курсом, орієнтується по картах і вимірювальних приладах, відраховує милі...

В наміченому квадраті підводний човен виринув на поверхню. Сергій поклав у гумову шлюпку ацетиленовий ліхтар, взяв про всяк випадок бляшанку з бензином, зійшов з підводного човна і відчалив...

На березі ніч видалася ще чорнішою. Віддалік ледь помітною тінню вимальовувалися гори — скільки разів Сергій вилазив їх своїми ногами! Ліворуч тягся ліс, теж уночі схожий на гори. Це той ліс, у якому Сергій часто лежав на шовкових травах і слухав, як шумить верховіття дерев та співають різноголосі пташки. А ближче до моря, на краєчку півострова, самотньо височів велетень маяк, оточений низенькими будівлями, то житловими, то службовими.

У маяку було темно.

Самородний якийсь час дослухався — чи не зашарудить камінчик під ногами зачаєного ворога, чи не долинуть звідкись підозрілі звуки?.. Але вуха вловлювали лише шум моря та ледве чутне дихання лісу.

Моряк щасливо дістався до узлісся і обладнав собі схованку, зв'язавши до купи верхівки густих кущів. Спливала ніч. Стало видно вартового. Протягом дня вартові мінялись кожні чотири години. Надійшов вечір. І коли стрілка ручного годинника почала наближатися до півночі, Сергій виліз із своєї схованки. Він знав тут кожну стежинку і кожен камінчик. Понад берегом звивисто тяглася огорожа з дикого каменю. Наче тінь, прослизнув матрос понад цією огорожею і зник у маяку...

Східці вели нагору. Ноги Самородного пересувалися по них зовсім нечутно. Ось він проминув одну площадку, другу... І тут побачив ворога. Той стояв і з відчиненого вікна дивився на море.

— Може, я щось додумав,— сказав Вакуленко,— поіншому й не могло бути. А що сталося далі, про це ми дізналися від полоненого фашиста.

Одним стрибком моряк досяг вартового. І маяк ожив. Темряву ночі розтяв яскравий промінь.

Десь здалеку, неначе з дна морського, гримнув перший залп. Але одразу ж знизу долинув тупіт ніг. Фашисти бігли дізнатися, що сталося. Адже не було наказу вартовому запалювати маяк!..

Самородний пальнув із пістоleta, і перший же фашист, який висунув голову на площадку, скотився донизу. Десь біла корабельна артилерія, снаряди вибухали у ворожому лігві, а тут гітлерівці стріляли з автоматів, кулі дзижчали і впивалися в стіни.

Раптом ліхтар погас. І Самородний відчув, як тіло його пронизало вогнем — ворожа куля знайшла його.

— Ні, немарно я тут! — вигукнув моряк. — Мені вже не жити, але маяк світитиме!

Відстрілюючись, він черкнув запальничку. Спалахнув бензин. Тоді Самородний почав розхлюпувати палаючу рідину навколо себе. Червоні язики яскравого полум'я лизнули його одяг, ноги, руки, але він в несамовитому пориві вигукнув:

— Єсть давати вогонь!.. Єсть давати вогонь!

Він робив те, на що здатний був в останні хвилини життя. Його зброєю проти ворогів був вогонь. Живий вогонь!

Довго ще біла корабельна артилерія. Довго ще палав маяк живим вогнем і багряні відблиски гойдалися на хвилях.

Тепер не знайдеться жодного корабля на Чорному морі, чи то військового, чи то цивільного, який, проходячи повз цей маяк, не вшанував би пам'ять героя... Ось про це я й хотів розказати тобі, товаришу Бучний. Он глянь на портрет. Ти його не знав. А я бачу його перед собою і зараз живим...

Володимир Бучний ніби прокинувся від незвичайного сну, навіяного розповіддю про легендарний подвиг матроса. А прокинувшись, він знову побачив навколо себе десят-

ки пар очей, що, ніби жаринки, обпікали його. Знову збагнув, що саме тут відбувається, і попросив слова.

Говорив хрипувато, покашлював пересохлим від хвилювання горлом:

— Не треба більше... не треба... Ви ще побачите мене...

Потім читали рішення зборів, голосували. А Володимир Бучний сидів з низько опущеною головою...

7

Після зборів Бучний вийшов на палубу і довго не повертався до кубрика. Він сидів на юті, дивився неуважними очима на катери і шлюпки, які снували туди й сюди по бухті, і тяжко думав. Може, згадував усе своє життя...

Поговорити б оце з ким-небудь. Віч-на-віч — тихо, сердечно, щиро. Спав на думку боцман Сіроок.

«Піду до нього». На серці стало тепліше, а водночас і тривожніше.

Сіроок зустрів Володимира радо.

— Я чомусь так і думав, що ти прийдеш,— і усміхнувся по-батьківському.— Що, добре боки нам'яли?

— Це переживу... А розуму трохи доточили... Сергій Самородний з голови не виходить. Як же це так, товаришу боцман, живцем згорів? Сам себе — у вогонь...

Сіроок попихкував коротенькою рівною люлечкою, позиравав на Бучного з-під густих сивуватих брів.

— А про Матросова знаєш?

— Знаю. Ворожу амбразуру своїм тілом закрит.

— А про Фільченка знаєш?

— Теж знаю, товаришу боцман. Під фашистські танки з гранатами кинувся.

— Та ще й не сам. І його хлопці разом з ним... Зупинили вони ворожі танки і тисячі наших бійців врятували. Теж для того, щоб далі з ворогом билися, звісно. Ось як жити треба.

— Жити? — Бучний запитливо глянув на боцмана.— Так немає ж їх...

Обличчя в Сіроока стало суворим. Насупилися, найжачилися сиві кушуваті брови. Люлька в зубах ще диміла, але він навіть знову підніс до неї запальничку. Дихнув густим димом.

— Тобі не просто так про Сергія Самородного розповідали. А щоб ти зрозумів, що — живий він. Серед нас

живе. Поряд з тобою на переключці стоїть. А ти про нього — як про мертвого... Подвиг — це не на один раз. Сергій не ради себе, а заради тебе горів. Ось що зрозумій. Тоді і з тебе справжня людина вийде.

Уже бухта, в якій постійно гудуть буксири із задимленими кудими трубами й скрегочуть крани, давно зацімліла й заснула, уже вахтовий відбив дві склянки за північ, уже потягло солоним ранковим вітром з моря, а Бучний і Сіроок усе розмовляли, і спати їм зовсім не хотілося.

Старий боцман розповідав, як йому ще з дитинства довелось піти на рибальську шаланду, як він з дорослими рибалками, людьми просмоленими, пропеченими сонцем і продутими вітрами, тягав сіті, промерзав до останньої кісточки в тілі, голодував, недосипав... Потім його забрали служити у царський флот, і життя його було сіре, холодне, як мокра парусина.

— Ех, Бучний, навіть собаці на важкому цепурі і то легше було жити. Ми навіть по-людському сміятися розучилися. А коли людина не сміється, то хто ж вона? Тварина. Тварина безсловесна — та й годі. А ще — горілкою нам очі заливали. Пийте, мовляв, і морди один одному бийте. На те ви й матроси, щоб молодецтво своє показувати! Ось так і жили... Тобі таке й не присниться, бо де ж у тебе такому снові взятися? У зуби тобі офіцери не давали, в канатний ящик тебе на сухар і на воду на три дні не садовили, то й снів таких у тебе не повинно бути...

Видно, вже втомився старий боцман Сіроок, але знову ж дихнув люечкою.

— А потім — революція... Уже ми білогвардійських офіцериків били. А за що ж їх було жаліти? Розплачуйся за всі наші муки! Посіяв гірке поле — збирай гіркий урожай! І умирали ми, і без очей, без ніг та без рук додому повертались, і у вогні горіли, як Сергій Самородний, а ось дивись — живемо! І Самородний живе. А куди ж йому від нас? Він з нами, а ми — з ним. Інакше не можна. А ти кажеш: «Немає їх». Є вони. Живі!

Від Сіроока Володимир Бучний повернувся до кубрика. Тихо, щоб нікого більше не розбудити, підійшов до Вакулєнка, поклав руку на плече:

— Товаришу старшина... товаришу старшина...

Той досипав, глибоко дихаючи, передранковий сон.

Бучний пішов навшпильнях до свого ліжка.

Ремонтували машини. Григорій Вакуленко, знаючи, що його радіоапарати цілком справні, майже весь вільний час віддавав своєму передавачеві. Поки ще там корабель вирушить у море, де колесом закрутяться денні й нічні вахти, треба використати кожну хвилину.

Він перегортав і перечитував десятки книжок, довідників, все це тримав цупко у пам'яті. А серед складних тлумачень, серед багатоповерхових формул і обчислень у книжках були і портрети корифеїв науки. Попов, Ом, Ампер — великі вчені наших днів... І він у хвилини глибокої втоми, ніби відпочиваючи, вглядався в кожну рисочку їхніх облич: «Що ж ви за люди? Чому так багато зуміли?..»

«Чому?.. — ніби навчали вони його. — Бо працювали до запаморочення. І не зважали на втому. А ти ще не все своє сказав. Можеш і більше. Сам знаєш — чому...»

І знову пригадувалось.

Якось зайшли в тиху круглу бухту. Лежить, як рівне блискуче дзеркало. Хоч через голову по ній перекидайся. Спокій... За нею — високі зубцюваті гори, недоторкані, але видно, що вилізани вітрами, — німі і голі. У морі шторм, а тут спокійно, затишно.

Командир корабля наказав Вакуленкові:

— Зв'яжіться з базою, запитайте, у який квадрат маємо йти.

Вакуленко, як завжди, спокійно ввімкнув рацію, надів на голову наушники, та... нічого не почув. Ледь-ледь уловлювались якісь приглушені і дуже невиразні звуки морзянки. Глянув на прилади. Все в нормі. Гарячково почав крутити верньєри туди і сюди... Ні, глухонімий приймач! Бази не чути. Хоч вона й повинна працювати в цей час.

Тоді ввімкнув передавач. Знову ж таки, всі прилади показують, що він цілком справний. Але база не відповідає на його позивні. Не долітають до неї його радіохвилі. Такого ще не було!

Що доповісти командирові корабля? А доповідати треба — зв'язку з базою немає.

Ще й ще порався, бідкався Вакуленко біля своєї радіоапаратури, та все марно. В одній тихій, спокійній бухті, де, здавалося б, пищання комара можна було почути,

його завжди надійна радіостанція була фактично мертвим металом.

Ні він нікого не чув, ні його не чули. Тільки якесь ніби завивання далекого вітру.

«Та що ж це таке? Що це?..» — упадав біля своїх апаратів Вакуленко.

А командир корабля тим часом уже дзвонить:

— Зв'язались? Передали радіограму?

Треба відповідати те, що є.

— Нічого не розумію, товаришу капітан третього рангу. Мене ніхто не чує, і я нікого не чую. Мана якась...

— Я вам дам «ману»! Через півгодини виходимо у море, а ви налагоджуйте свою апаратуру. Доповідати через кожні десять хвилин!

— Єсть, товаришу капітан третього рангу!

А сам аж нетямиться: та що ж це я? Та хто ж я? Радист чи мідна чумичка?

Тим часом завуркотіли машини у глибокому череві корабля, загойдалися борти, вдарила невидима Вакуленкові хвиля — отже, вийшли в море.

І раптом — та що ж це таке, знову?! — і він базу чує, і йому база з першого ж виклику відповідає. Радіограму передав. Відповідь прийняв. Командирові доповів.

Відчув усмішку в устах командира:

— Прийдіть до мене на місток.

Ще гарячий від пережитого, доповів, що «з'явився за наказом», а сам не знає, на яку ногу стати — ну ясно ж, що згасьбив себе, втратив довір'я!

А командир тепер уже відверто посміхається:

— Це я вам перевірку зробив. Давно знаю, що з цієї клятої тихої бухти ніхто ще по радіо зв'язку не мав. Оті лісі гори всі радіохвилі ковтають. Щось там у них є таке всередині... Не хвилюйтесь, у мене наперед було завдання, куди нашому кораблеві йти і що робити.

Хай і так. Але саме тоді й народилася думка у Григорія Вакуленка, що радіоапаратура — не всесильна для далекого зв'язку, як він досі думав. Її треба вдосконалювати. Бо не можна, щоб вона була залежною від отієї вилизаної вітрами гори і тихої бухти.

Ось тоді й почалося...

Григорій Вакуленко довго і мовчки мудрував над хи- мерним мереживом дротиків, конденсаторів, опорів і радіо- ламп. Нарешті повернувся до Володимира Бучного, який був тут же, в радіорубці:

— Ану ще ти глянь... Свіжими очима. Свіжою голо- вою. Бо я — наче очманів... Все ж наче правильно підраху- вав, а прилади потрібної хвили не показують.

Бучний з недовір'ям подивився на старшину. «Жартує він, чи що? Сам же затіяв отой свій передавач, а тут рап- том — «очманів»! Мабуть, вивірити мене хоче...»

Але обличчя у Вакуленка непідроблено щире і справді втомлене.

— Подивись, а я відпочину трохи...

Бучний водив пальцем по схемі, по переплутаних дро- тиках, вимірював омметром опори, перевіряв справність конденсаторів. Тут таки є над чим поміркувати!

А Вакуленко не відпочивав. Одразу ж занурився очима в книжку. Невгамовний він, цей старшина. Та й чим же поганий? Хіба тільки тим, що по службі дуже вимогливий? Але ж він і до себе суворий. Вранці встає раніше за своїх підлеглих, встигає простежити за кожним, щоб добре склав ліжку, щоб своєчасно вийшов на фіззарядку. Потім разом з усіма умивається, снідає і керує роботами та навчанням за корабельним розкладом. Все в нього виходить гарно, до ладу. Якось він сказав своїм матросам півжартома чи серйозно: «На флоті служити легко, треба тільки на всі накази старших відповідати «Єсть!» і точно їх виконувати».

— Ну, як, знайшов там щось? — підняв Вакуленко го- лову від книжки.

— Не так тут просто, старшина. Ніби ребус перед очи- ма. Слово знайшов — літери не вистачає, а знайшов літе- ру — слово не те... А знайти хочеться і літеру, і слово.

— То, може, вдвох давай? Воно ж таки веселіше буде...

Ще зранку Володимир Бучний записався у боцмана Сіроока на берег. Просто тому, що надійшла черга. Але, повечерявши, він знову побіг у радіорубку. Старшина Вакуленко був уже там. Зустрів Бучного ніби не своїм, вкрай схвильованим голосом:

— Володю, є!.. Тепер уже точно є!

Очі його блищали гарячою вологою.

— Ти сядь, сядь, відпочинь...

— Та я не втомився.

— Ні, ти сядь. І я посиджу. Удвох давай посидимо... Мені розказували, що отаке з бухгалтерами буває. Загублять у своїх цифрових нетрях копійку, а потім шукають, шукають, поки сто потів з них не зіллється... А раптом — на тобі! — ось вона, ота клята копійка! Ось і в нас з тобою загублена копійка була. А ти її знайшов.

— Я?! — Бучний дивився на свого старшину трохи з острахом. «Відіспатися б йому, чи що?..»

— Авжеж, ти. Ось глянь. Це ж ти обкреслив олівцем оцей опір? А скільки в ньому не вистачало ом? Ага, не знаєш? А я вже підрахував... Ану, бери олівець, порахуй ще й ти, а я вже тільки тепер сам себе перевірю...

«А може, це ти мене перевіряєш, старшина? — подумав Бучний. — Хочеш знати, на що я здатний?..»

Знову сидів над кресленнями Вакуленка, списував аркуші, а той стежив за кожною цифрою гарячими очима, і — чи підказував, чи заохочував: «Так, так... і в мене виходило... а ось тут ми з тобою помилилися...»

Тільки після відбою, коли Бучний влігся у своє підвісне парусинове ліжко, він, засинаючи, подумав: «Гарно мені з тобою, старшина, було... Каже—моя копійка... Та яка ж вона — моя? Це — все ти, все ти... Стільки працював, а я — тільки збоку... Але — гарно...»

10

Лютував норд-ост, відомий морякам під назвою «ббра». Він вихопився із-за гір, по-розбишацькому вдерся до міста, наробив багато шкоди в порту, переколошматив море і ось шаленіє, мов навіжений.

Страшне господарювання «ббри»! Злітають з будинків, ніби паперові, залізні дахи. Падають віковічні дерева, не маючи змоги втриматись на своєму корінні. То тут, то там кричать на пожежу — сплутуються і горять електричні дроти.

А що робиться в морі! З ревінням і стогоном перекочуються чорні гори води і розбиваються одна об одну. Море скаженіє. Втрачає владу над собою. Навіть у бухті, отороченій підковою гір, клекоче вода, перемішується з ґрунтом, стає чорною і брудною. Кораблі заводять допоміжні якорі, ланцюги натягуються до неможливого, заліз-

мо гарчать і рвуться, і тоді матроси вибігають на палубу — корабель треба рятувати.

Тральщик «Пильний» поки що стояв біля пірса. Ще не знали, що вдарить «бб́ра». Перед нею — тільки холодний вітер сердито дихав з гір.

Але Вакуленко неспокійний. Командира корабля покликано до штабу. Може бути похід. А в моряків споконвіку заведено: «Ідеш у море на тиждень — бери харчів на два». Правда, про харчі йому не треба клопотатись, на це є боцманська команда, Сіроок не прогавить, а ось про «харчі» для своїх радіоприймачів подбати слід.

Покликав Бучного:

— Швиденько збігайте в радіобазу, візьміть літрів з п'ять електроліту. Бо якщо в морі довго пробудемо, то акумулятори можуть залишитись сухими...— І знову вже зовсім по-дружньому: — Тільки ж сам знаєш, Володю, командир у штабі, може з'явиться кожду хвилину, і в море можемо вийти несподівано. Давай якнайшвидше.

— Єсть! Все ясно, старшина!

Бучний загорнув у целофан скляну банку і зійшов з корабля. Вітер продував наскрізь, збивав з ніг. Але дорога була знайома, і Володимир Бучний ішов швидко. Часом навіть біг. Сам розумів, що завдання відповідальне, термінове, баритися не можна.

До радіобазу дістався завидна. А коли повертався з електролітом, то вже зовсім стемніло. Важче стало йти. Боявся оступитися. Легше зітхнув тільки тоді, коли опинився на причалі.

Та наступної хвилини мало не скрикнув... Корабля біля причалу не було. Приголомшений тим, що сталося, він кидав очима туди й сюди, та — дарма. Чорна запона ночі огортала його. А крім того, пішов дощ, хоч і не густий, але холодний.

Бучний обережно поставив бутель з електролітом біля залізної тумби, до якої ще недавно був пришвартований «Пильний», і побіг по причалу. Важко було уявити себе в безглуздішому становищі! Корабель вийшов у море без нього. А він лишився на березі з непотрібним тут електролітом, смішний і безпорадний.

«Що ж робити? Що робити?..» — розпачливо думав Бучний, і в голові у нього туманилось.

Він узяв у руки скляний бутель і побрів з ним понад берегом, все ще обережно ступаючи, хоч на рівному цемента-

товому причалі ніяких ковбань і вибоїн не було та й не могло бути. В ньому ще жевріла надія, що, може, корабель і не вийшов у море, а тільки перейшов на інший причал. А вже бухта велика...

Він наткнувся на буксирчик, на кормі якого, кутаючись у довгополий плащ, стояв вахтовий.

— Ей, браток! — Бучний намагався приховати в голосі схвилюваність. — Тут ось «Пильний» стояв. Не знаєш, куди він перешвартувався?

— Відійшов, а куди — не знаю. Хіба побачиш що-небудь у таку ніч? — байдуже і навіть неохоче буркнув вахтовий з-під гостроверхого капелюха, насунутого на самі очі. — А ти що — відстав?

Найбільша ганьба для моряка — це відстати від свого корабля. І Володимир Бучний, ображений таким запитанням, яке прозвучало як глузування, грубо відповів:

— Тобі в носі свербить — відстав чи не відстав! Товариш там у мене плаває, побачитись хотів.

— Носить тебе в таку погоду!.. — І вахтовий заховав у свій каптур не тільки очі, а й ніс.

Бучний відійшов від буксира, сів на залізну тумбу й задумався. Що робити, справді? Попроситися на якийсь корабель переночувати? Піти в портову комендатуру і розповісти про те, що сталося? Можна й попроситися, можна й розповісти, але що все це дасть? Корабель пішов. Старшина Вакуленко за двох нестиме вахту. Йому буде дуже важко. «Правда, не моя в цьому вина, — намагався втішитися Бучний, — я ніде жодної хвилинки не затримався марно, навпаки, поспішав, квапився, та що з цього? Сиджу ось на тумбі сам-самісінький і мокну під дощем...»

І раптом він шарпнувся всім тілом уперед. В темряві ледь помітно замиготів вогник. Невже? Невже?.. Ой, хоч би це була правда! Напружуючи зір, затамувавши подих, він читав світлову азбуку Морзе: «П-и-л-ь-н-и-й...», «П-и-л-ь-н-и-й...» Чи його хтось викликає на розмову, чи сам він до когось пише?.. Бучний крутив головою, шукав, звідки відповідатимуть... Ага, ясно. Тепер все ясно! Ледь вловима оком зірочка на другому кінці бухти відповідала. Отже, «Пильний» — на сьомому причалі. А чого він там?

Бучний забігав по пірсу, заметушився розгублено. Що робити?.. Бігти берегом навколо бухти на сьомий причал?.. Ні, це надто далеко. Кілометрів зо два набереється. Поки він добіжить, корабель може й відшвартуватися...

Раптом пригадалося: ще вдень запримітив шлюпку, принайтовану до залізного кільця в стіні пірса. Може, вона й зараз там стоїть?

Швидко опустився до води. Шлюпка гойдалася, але була без весел.

Знайшов якусь дошку на березі. Тоді з особливою обережністю вмотив бутель з електролітом, щоб не перекинувся і не розбився, відштовхнувся від берега.

Він гріб дошкою, напружуючи останні сили. Тримав напрямок на корабельний клотик, який моргав і моргав у темряві, наче гасла й спалахувала зірочка.

11

Кок Біленький, зіпершись на лікоть, лежав на ліжку й неголосно, щоб не привернути увагу чергового по кораблю, оповідав одну із своїх численних морських пригод. До речі, жодна з них не трапилася з ним на «Пильному», а все десь на іншому кораблі. Це, мабуть, тому, що його тут ніхто не міг спростувати — він весь час на очах.

— Якось, дорогі мої м'ясоїдики, викликає мене до себе в каюту командир торпедоносця і відкриває військову таємницю...

— А хіба ти й на торпедоносці служив? — недовірливо запитав Біленького молодий матрос, сусіда по ліжку.

— Ех ти, недоїдок! — зневажливо глянув на нього Біленький. — Ти краще спитай, де я не служив... — і далі вже не звертав уваги на необачного матросика, а розказував для всіх. — Так ото викликає він мене та й каже: «Підемо виконувати дуже важливе бойове завдання». — «Завжди готовий!» — відповідаю командирові. «Знаю, — задоволено посміхається він, — коли б у мене всі матроси були такими, як ти, то я б давно уже свій корабель на все Чорне море головним у кільватерну колону поставив». Ну — те, се... «Великий бій, — каже, — буде. А вже після бою команду погодувати як слід. Що, по-твоєму, найкраще, щоб посмачніше?» — «Та що ж, — раджу я командирові, — уже як макарони по-флотському, то кращого й вигадати не можна. І після третьої добавки ще три дні будуть облизуватись». — «Добро, — похвалив мене командир, — знаю твій смак. Тільки ж не забувай, що готувати тобі доведеться не біля причалу, а в гарячому бою». — «Можете не сумніватись, — кажу

йому, — ще ніколи кок Біленький під час бою не ховав голову з переляку».

— Це вже після того, як ти вуса запускав, було? — запитав хтось, і по ліжках прокотився стриманий смішок.

— От чумичка ти непомита! Звісно ж, що після того... — не повертаючи голови на голос, зневажливо відповів Біленький. — То було одне, а це — інше... Вийшли ми, значить, у море. Все тихо, мирно, хоч і війна кругом. Коли це сигнальник: «Бачу!.. Дві самохідні баржі!» Це вони недобитих фріців з Криму вивозили... Вирішили ми: одну — на дно, а другу в полон узяти. Підійшли на дистанцію, — р-раз торпедою! — і немає баржі! До другої. А вона — відстрілюється! Ах ти ж гадючий вишкварок! Ще й відстрілюєшся? Ще тобі мало?.. «Ану, — наказує командир, — підсипи їм свого червоного перцю!» Це він мені наказує, бо бачить, що я біля кулемета стою... У мене ж завжди так було: коли бій — біля кулемета, кінчився бій — давай на камбуз, Біленький... Ну, а тут командир наказує. І так у мене все запалало всередині, що не можу себе й зупинити. Тільки якийсь Фріц Гансович голову висуне, а я його, як оселедця, й пришпилю на місці. А тут ще й хлопці кричать: «Дай їм, Біленький, добавки!.. Фашисти добавки просять!»

Привели ми ту баржу в базу. І тільки, братики мої, любоїдики, схопився я за голову: та у мене ж макарони не готові! Що командир скаже? Гуркочу каструлями, чумичками — таку музику підняв на камбузі, що на весь корабель чути. Ну, скажу вам, кролики-гризунчики, розгубився я зовсім...

А командир побачив таке діло та й каже:

— Не хапайтеся, Біленький, — і показує на мертвих фашистів на баржі, — он дивіться, скільки ви макаронів наробили. І це вже справді макарони по-флотському! По-нашому, — каже. Та ще й обняв мене...

І стільки мені сили додалося після командирових слів, що не встигли браточки-матросики приборку після походу зробити, як я вже поставив їм на стіл макарончики. Та ще й які макарончики! Пахучі, з парою, самі в рот просяться!

— Оце то да!.. — знову озвався молоденький матросик, сусід Біленького по ліжку. Він уже не лежав, а сидів, звівши з ліжка ноги, і зачаровано дивився на кока.

— Що — «да»? — гримнув на нього Біленький. — Давай спи. Бо тебе завтра о шостій розбудять, а мені вже треба буде щось тобі в рот кинути!

Але нікому спати не довелося.

Задзвеніли дзвінки по кораблю, затупотів від кубрика до кубрика розсильний, пронизливо висвистуючи в дудку, і його голос було чути від носа до корми:

— Корабель приготувати до походу!

Боцман Сіроок давно вже був на ногах. Він обійшов усю верхню палубу, заглянув у кожний відсік, пересвідчився, що все лежить на своєму місці і що нічого навіть під час такого шторму не змиє водою. Боцмани — це люди особливого складу, а тим паче такі, як Сіроок. Кожний найменший мотузочок (моряки називають його «шкертиком») у нього на обліку і знає своє місце. І якщо вже йому написано на віку лежати в шкіперській, то там він і лежатиме, але про нього завжди пам'ятатиме боцман. Сидить, наприклад, Сіроок у своїй, розміром з бджолину чарунку, каютці, щось там собі записує — вахту, увільнення на берег, завтрашні роботи чи комусь догану або заохочення, а тут стукає в двері матрос:

— Дозвольте? Тросу не вистачає. Де взяти?

— Довгого?

— Десять метрів.

— Візьми біля першої труби десятиметровий трос.

Він не помилиться. Трос буде саме біля першої труби і саме десятиметровий. Пізніше він знову ляже на своє місце. І навіть коли стане вже непридатним, його не просто здадуть у брукт, а оформлять актом, складеним у трьох примірниках, під якими першим підпишеться боцман Сіроок.

Отже, й не дивно, що він з такою ретельністю та пильністю заглядав у всі закутки корабля.

«Пильний» одержав завдання, яке надовго відривало його від головної бази. Треба було підійти до сьомого причалу, взяти на борт глибинні бомби, щоб перевезти їх в район Геленджика. Після цього кораблеві належало провести ретельне тралення в Н-ському квадраті. Під час війни фашисти наставили там не тільки поодинокі міни, а й цілі підводні мінні банки. Тому й тепер цей шлях для наших кораблів був дуже небезпечний. Треба було очистити море від мін, яких було там «неначе галушок у котлі», як казав кок Біленький.

Черговий по кораблю зіграв «великий збір». З усіх житлових приміщень, з бойових постів метнулися на верхню палубу постаті. Не пройшло й хвилини, як на правому й лівому шкафутах уже стояли дві струнки шеренги матро-

сів. Загартовані в боях, звиклі до найжорстокіших штормів, вони навіть своїм зовнішнім виглядом, здавалось, кидали виклик холодному дощульному вітрові, що сердито хльоскав стрічками безкозирок по обличчях, і дощеві, який не вгавав і на одну хвилинку.

Керував навантаженням глибинних бомб боцман Сіроок. Але матроси й без його покрикувань працювали кожен за двох. Хотілося швидше закінчити цю авральну роботу та розійтися по теплих сухих приміщеннях.

Ще перед тим, як переходити на сьомий причал, старшина Вакуленко доповів Сіроокові, що Бучного на кораблі немає.

— А де ж він? — здивувався боцман.

Але, вислухавши пояснення Вакуленка, сказав:

— Якщо Бучний справжній матрос, то не розгубиться, а знайде свій корабель.

Вакуленко працював разом зі всіма. На серці у нього було тривожно. «Не знайде корабля в такій темряві, відстане,— думав він про Бучного.— Та й звідки ж йому догадатися, що ми перейшли з другого причалу на сьомий?.. От біда! Ні електроліту, ні Бучного! Ну завдасть же мені командир корабля. І є за що. Чому не подбав про електроліт заздалегідь? Не поясниш же йому, що був надто захоплений своїм радіопередавачем! А ще й — старшина! А ще й — воював!..» — картав себе Вакуленко.

У перші хвилини авральної роботи матроси ще ховали голови в плечі, щулились, але швидко увійшли у чіткий, навіть веселий ритм колективної праці. Ні, не помічали матроси ні в'їдливого дощу, ні холодного, рвучкого вітру. Тільки й чути було:

— Ей, бери!.. Разом!

І раптом під самим бортом, з чорної темряви бухти, як тінь, вимайнула шлюпка. В ній на весь зріст підвелася людина.

— Допоможіть, хлопці! Візьміть бутель з електролітом!

— Бучний? — здивовано вигукнув кок Біленький.— Звідки ж ти взявся, медуза тобі в горло?

— Від Нептуна,— весело пожартував Бучний, тремтячи всім тілом. Ніколи ще він не переживав більшої радості від того, що ноги його відчули тверду залізну палубу рідного корабля. Він ладен був упасти на неї грудьми і притулитися щокую...

— Знайшов-таки?.. Встиг?.. — ще не вірив Вакуленко.

— Ваше завдання виконав, товаришу старшина! Електроліт — ось він! — доповів Бучний.

Вакуленко рвучко обняв Бучного:

— Ну, скажу тобі! Та що тут казати?.. Справжній моряк! Але ж і пережив я за тебе, коли б ти тільки знав!.. А шлюпку де взяв?

— Самовільно відчепив від причалу, товаришу старшина... А що мені було робити... А чия вона, сам не знаю.

— Ну, гаразд, гаразд,— заспокоїв його Вакуленко.— Лишимо тут і скажемо вахтовому, щоб знайшов хазяїна. Не велика біда.

12

Корабель притискувало вітром до стінки пірса. Потрібно була неабияка майстерність командира, щоб відшвартуватися і вийти на середину бухти.

За бонами «Пильного» одразу ж вдарило хвилею справа, зліва і загойдало-загойдало, як ляльку, наче невидимий в нічній пітьмі велетенський грався судном. Але корабель розвернувся, ліг на курс і почав розрізати гострими грудьми форштевня тугу воду. Мимо пропливли знайомі обриси зубцюватого мису Залізного, які, ледве вгадуючись, швидко й зникли, потонули в дощовій пелені.

Григорій Вакуленко довго сидів під ходовим містком у затишному від дощу і вітру місці і вглядався в ніч, що вже втрачала свою чорноту, сірішала. Він міг би відпочивати в цей час, бо вахту ніс Бучний, але спати йому зовсім не хотілося. Він належав до категорії тих людей, які вміють довго не спати, не їсти, не відчувуючи гострої потреби ні в тому, ні в другому, і не втрачати бадьорості та працездатності.

Понад чотири роки безперервно проплавав Вакуленко на «Пильному». Тисячі морських миль лишилися за його плечима. Але, незважаючи на це, кожен черговий вихід в море викликав у нього душевне піднесення. Мабуть, саме тому зараз і втік від нього сон.

Корабель проходив місця, які назавжди лишили у Вакуленка гостро хвилюючі спогади. Он далекою темною стіною на тлі сіріючого неба вимальовується мис Піцунда. Тут колись «Пильний» потрапив у пекельну стрілянину. Корабель, як і зараз, ішов на виконання завдання. Зненацька темряву, мов велетенський вогняний меч, розтяв промінь

ворожого прожектора. Він захопив у своє сліпуче світло «Пильного», який самітно мчав по водяній пустелі. Командир корабля діяв, як завжди, рішуче і швидко. Він поставив ручку машинного телеграфа на «найповніший». Корабель щосили стрибнув уперед і почав робити несподівані круті повороти, намагаючись вирватись з щупкої лапи прожектора. Але марно. Сріблястий міст, широкий біля корабля і вужчий до берега, лежав на воді, і, здавалось, нічим неможливо було його зруйнувати. На кораблі було видно як удень. Тоді командир наказав відкрити по прожекторові вогонь з гармат. Після перших же пострілів прожектор згас, але в ту ж мить осторонь спалахнув інший. «Пильний» знову потрапив у сліпуче світло. На березі почали спалахувати постріли. Снаряди падали недалеко від корабля, здійснюючи недоречно красиві барвисті водяні фонтани.

Раптом з темряви простягся сніп-трасуючих куль. Стало ясно, що поряд ховаються в темряві ворожі катери і без бою тут не пройти. Тоді командир вдався до ризику. Повернув корабель на невидимого ворога і наказав відкрити стрілянину з усіх гармат і кулеметів. Він розраховував, що, як тільки зблизиться з катерами, прожектор змушений буде погаснути, якщо фашисти не хочуть, щоб від їхніх катерів залишились тільки трісочки... Так і сталося: промінь зник, наче потонув у морі. Почалась жорстока дуель. Один ворожий катер спалахнув смолоскипом, але в «Пильного» теж влучив снаряд. Він наче зубами вигриз шматок борту. Спогади обірвалися. По тому, як корабель різко нахилився на лівий борт, Вакуленко зрозумів, що курс змінено. Тепер від дощу вже не можна було сховатися, і він пішов у стернову рубку. Тут було душно й темно. Наглухо, попохідному задраєні ілюмінатори не пропускали свіжого повітря. Вузька, як лезо ножа, смужечка світла падала на картушку компаса і часом вихоплювала з темряви обличчя боцмана Сіроока, що стояв біля керма.

Для Сіроока не обов'язково було нести стернову вахту, але кермо було його слабкістю. Він безмежно любив корабель, добре розбирався в усіх флотських хитромудрощах і, коли серед матросів виникала суперечка, яка спеціальність найважливіша на кораблі, встрявав у розмову і авторитетно зауважував:

— А у вас які найважливіші пальці на руці? Отож-то й воно!.. Корабель без машини — все одно що без ніг, без руля — все одно що без рук, без радіо — все одно що без

вух, а без компаса — все одно що без очей. Ясно? А ви сперечаєтесь!..

Але все ж сам віддавав перевагу керму.

Вакуленко довго вдивлявся в Сіроокове обличчя. Воно здавалось суворим і замкнутим. Які думки полонять зараз його стару сиву голову?.. І Вакуленко запитав:

— Про що задумались, боцмане?

Сіроок не повернув голови, не відірвав очей від компаса.

— У мене свої турботи, боцманські...

Штурвал вертівся туди й сюди в його міцних вузлуватих руках. Хоч йому й не видно було, що робиться попереду корабля, та він якимсь притаманним лише йому почуттям угадував мить, коли суднові загрозувала хвиля, скеровував на неї корабель і розтинав її, пом'якшуючи силу її удару.

— Старіти я став...— знову обізвався він.— Думав перевірити блочки на щоглах, а потім і забув... А при такій погоді їх і вирвати може.

Величезне господарство у Сіроока, а йому треба про все пам'ятати. Навіть про найменші блочки. І він пам'ятає. Не з обов'язку, а з любові до моря він ще й тепер, у свої роки, справляється за трьох молодих.

— Ех, старію...— картав себе Сіроок.— Подумати тільки: забув блочки оглянути! От тобі й боцман! Он молодих на кораблі скільки, їх вчити треба, а яка то вже наука, коли вони дізнаються, що їхній боцман забуває діло зробити...

— В рубці! — вигукнула переговорна труба.

— Єсть в рубці! — голосно і радо відповів Сіроок.

— Двадцять вісім градусів ліворуч!.. Скільки на румбі?

— На румбі сто тридцять два!

— Так держати!

«Не треба заважати старому розмовами»,— подумав Вакуленко і вийшов з рубки.

Вже розвиднілось. Ущух дощ. Але вітер став ще дужчим. Хвилі зростали і перекочувалися зі стогоном. Біле густе шумовиння з їхніх гребенів слалося по морю від краю до краю. Важкі чорні й холодні хмари звисали низько над головою. На обох крилах сигнального містка стояли вахтові і невідривно вглядалися вперед. Про все помічене треба було доповідати негайно.

Командир не сходив з містка навіть для того, щоб поїсти. Біленький приніс йому в глибокій каструлі жирний

плов з бараниною, пахучий і дуже гарячий чай — командир пив його маленькими ковтками, грівся.

Коли зустрічні хвилі розбивалися об борти і, розпорошуючись, сягали містка, командир витирав лице, облизував солоні губи і спокійно, без злості лаявся:

— От чорт!.. Прямо в лоб б'є!

Він любив свій корабель. Правда, тральщик — не есмінець, тим більше не лінкор. Але у війні, яка недавно відгриміла, і малому кораблеві доводилося не раз бувати у великому плаванні.

Як у найкращу музику, вслухався командир у потужну пісню машин. Вони ніколи не підводили ні в боях, ні в штормах. Один лише раз було, що від перевантаження в котлах потекли трубки. Тоді котельний машиніст Савинов сорок хвилин працював у котлі при температурі понад вісімдесят градусів, відремонтував пошкодження і одержав за це орден. Незабаром почнеться демобілізація. З багатьма доведеться розпрощатись. Правда, і молоді, ті, що вже після війни прийшли на корабель, почали оморячуватись. Ось Бучний — як змінився! Його й не впізнати тепер. Добрим моряком буде. Треба тільки, щоб офіцери більше вимагали, а то й серед них декому перепочити захотілось...

На корабель сунулась величезна кипуча хвиля. Коли б вона вдарила судно в борт, багато могла б заподіяти шкоди, Але командир з задоволенням відзначив, що стерновий своєчасно і вміло поставив корабель на хвилю, і все обійшлося.

Нараз «Пильний» від важкого підводного стусана злетів у повітря і боком почав сповзати по схилі пінявої водяної годи. Він таки знову вирівнявся, але весь застогнав нутрощами, над палубою батогами майнули дроти.

То від фок-щогли відірвалася антена.

У цю мить у радіорубці Бучний схопився руками за навушники. Він чув, як десь щось застогнало, дзвінко заспівала права машина, працюючи оголеними гвинтами, а в навушниках стало тихо.

— Що сталося? — стривожено запитав Вакуленко, який саме зайшов у радіорубку.

— Зник зв'язок, старшина. Зовсім нічого не чути!

«Антен!..» — подумав Вакуленко, враз згадавши Сірокові слова про те, що блочки можуть відірватися, і миттю вискочив на палубу. За ним вибіг і Володимир Бучний. Справа була ясна — треба лізти на щоглу. Але як полізеш?

У снастях висвистує вітер, ванти скриплять від натуги, корабель черпає воду бортами.

— Дозвольте полізу, товаришу старшина! — голосно пересилуючи виття вітру, прокричав Бучний.

Вакуленко глянув на щоглу. Вона була мокра й слизька.

— Та не бійся, старшина, не впаду! — знову біля самого вуха почув голос Бучного.

Роздумувати було ніколи.

— Давай!.. Тільки прив'яжись чим-небудь.

В одну мить Володимир Бучний опинився на марсовому містку. Тепер треба було метрів зо три проповзти по голій щоглі, ухопитися руками за рею, підтягтися, і так — аж до останньої, найвищої хрестовини... Молоде, гнучке і дуже тіло Бучного хоч і не швидко, але сунулося по щоглі все вище й вище. Бучний відганяв від себе думку, що він може зірватися й полетіти з височини на залізну палубу або в море, але ця думка настирливо лізла в голову.

Корабель здригався від несподіваних ударів хвиль і кренився то на один борт, то на другий, але йшов, боровся з морем і вітром. Бучний разом зі щоглою, неначе велетенський маятник, гойдався туди й сюди. Коли б старшина Вакуленко захотів наказати йому повернутись, то тільки голос надірвав би — все одно Бучний не почув би його. Виття вітру зливалося з ревінням моря — все поглинало інші звуки.

До запасних блочків, до яких треба було причепити антену, лишалося якихось два метри, але саме вони й були найтяжчими. Бучний уже вибивався із сил. Звісно, можна обняти щоглу руками й шугонуть донизу. Це зробити легко. Але що після цього скажуть всі ті, хто там, унизу, на палубі?.. Та чи й можна лишити корабель без радіозв'язку?

Зусиллям волі Бучний примусив себе дертися вище. Руки в нього так замерзли, що пальці майже не слухались його, губи та і все обличчя, здавалось, розпухли від холоду.

Нарешті він ухопився за блочок.

— Єсть!.. — вигукнув з невимовною радістю.

Але його ніхто не почув. Тільки дивилися знизу, як він приладує антену, вовтузиться у височині, майже біля самого клотика, щось робить, обхопивши ногами щоглу...

На палубу спустився швидко. В радіорубці в навушниках уже сидів Вакуленко.

— Та нас же викликають! Ось радіограма... Неси на розшифровку!

Дві доби тралив «Пильний». Витяг з-під води і розстріляв чотири міни. Це ті, на яких міг підірватися військовий корабель, а міг — і звичайний, пасажирський, з жінками, з дітьми. І війни вже немає, а знову — смерть, неоправдане горе... Кожна незнайдена міна таїть у собі сотні і тисячі смертей.

Тралили по «квадратах», на яких розуміються тільки моряки. Йшли в одному напрямку, потім у іншому, тягнучи за собою трал, який, ніби коса бур'ян, підтяває під самий корінь. Недаремно тральщиків називають орачами моря. Важка робота й небезпечна. Міна може вибухнути під кораблем раніше, ніж потрапить у трал. Особливо — акустична. Вона лежить на дні, на якірці, і чекає тільки звуку. Звуку гвинтів, машин... Ось один корабель пройшов над нею — вона підстрибнула на кілька метрів. Другий — ще підстрибнула... П'ятий... сьомий... І раптом — вибух. Вона досягла днища корабля...

Таке сталося і з «Пильним».

Вибух неймовірної сили. Спершу підняло корму, а ніс занурився у воду. Потім корма осіла. Життя судна обчислювалося хвилинами, а може, секундами.

Боцман Сіроок, кинутий вибуховою хвилею, ледве звівся на ноги і зараз же побіг до корми. Там уже працювала аварійна команда — рятували від води машинне відділення.

За невідомо якими законами вибухової хвилі шматок заліза влетів у радіорубку, хоч вона була розташована на кораблі далеко від місця вибуху, понівечив апаратуру. Вакуленко доповів про це командирові. Той наказав зробити все можливе, аби зв'язатись із базою, а Бучному бігти на допомогу аварійній команді — треба рятувати корабель!

Біжачи палубою, Володимир Бучний раптом звернув увагу на те, що глибинні бомби димляться.

«Вибухнуть!.. Зараз вибухнуть!.. — блискавично промайнуло в голові. — І корабель, розвалюючись, піде на дно. Разом з аварійною командою, разом з усім екіпажем!..»

Він знав, що біжить назустріч смерті. Кожен його крок, кожен удар серця в цю ось мить можуть бути припинені назавжди. Але він біг до глибинних бомб. «А може, встигну, може, встигну!..» Їх дванадцять!..

Дванадцять разів треба нахилитися, щоб підняти кожную з них і викинути у воду! Але яка вибухне раніше?

Бучний крикнув когось на допомогу. Навалилися, підважили бомбовий візок... І вже тоді, коли вода заховала в собі смертоносний вантаж, а корабель хвилями відкотило осторонь, стався вибух.

Бучного підняло, кинуло...

На якусь мить він побачив вершок щогли, гарне синє небо, знайомі, але невиразні обличчя, і все це зникло...

14

Вже тридцять шість годин гойдається на хвилях безпомічний тральщик «Пильний». Немає в нього ні гвинтів, ні стерна, ні головного компаса, який теж знесло вибухом. Та найгірше те, що не працює рація. База не знає, що сталося. Ні передати, ні прийняти. Метляється кораблик на хвилях, але добре вже хоч те, що — на плаву.

Командир корабля зібрав команду, яка лишилась.

— Скрутно нам. Без ходу, без радіозв'язку... Але я закликаю вас зберігати спокій і витримку. Під час війни і гірше було... Та, власне, у нас ще й зараз війна. З ворогом, який таїною лежить у підводних глибинах. Не знаю, скільки це триватиме, але сьогодні — ми ще на війні...

Корабель збивало вітром на південний захід, далі й далі у відкрите море. Його повертали на всі боки якісь нечисті сили, ним грався вітер. Від вахт і робіт були звільнені лише двоє: кок Біленький і Григорій Вакуленко. Біленькому треба готувати їжу — без цього не проживеш, а Вакуленко пообіцяв командирові, що ось-ось зв'яжеться з базою своїм новим передавачем.

Навіть у цих обставинах Біленький не втрачав почуття гумору.

— Оце вам, хлопчики, суп-пюре з горохом. Ви фізику і хімію знаєте? Так от, суп — це фізика, а пюре — це хімія. А все разом взяте — вітаміни. Ковтайте, поправляйтесь...

— Що ти нас хімією та фізикою годуєш? — не витримав хтось, підтягаючи на животі ремінь з мідною важкою бляхою. — Наїстися дай!

— Дам. Завтра ж дам, — запевняв Біленький, — наварю вам галушок. А ви знаєте, що таке галушки? Ех, не знаєте ви, бідолашні мої голодні кролики! Це — борошно, перебите з яйцями, потім — часничок та ще й потовчений... Ох,

сам би їв, та де його взяти, того борошна? Ну, трохи є, на-шкребу, не все ж одним разом поїсти. може, ще довго на хвилях гойдатись доведеться...

Хто — сміявся, а хто — лаявся:

— Не навівай смуток у животі своїми галушками!

А коли на камбузі нічого було робити, Біленький ішов на бойові пости, в кубрики і запитував:

— А що, хлопці, чи було коли-небудь таке, щоб матроси з тральщика «Пильний» на якусь там галушку з часником красу свою флотську і матроську гордість міняли?

— Сам ти галушка, якщо таке питаєш.

— Отож воно й є... — задоволено посміхався Біленький. — Ось я вам розкажу одну історію, ви ще не чули...

Він підсїдав до гурту і знову: чи щось вигадував, чи так воно й було — хіба розкусиш цього Біленького? Але з ним було гарно. І усмішки, і жарти, і вже й їсти не так хочеться...

Вакуленко ж тим часом не відходив від свого передавача. Розумів: доля корабля, команди зараз від нього залежить. Розбиту радіоапаратуру відремонтувати в морі неможливо. А його передавач ось-ось запрацює. Тоді він передасть радіограму, вкаже свої координати — і прийде допомога...

Бучний лежав тут же, в радіорубці, на корковому матраці, вкритий теплою ковдрою. Часом він марив. Крізь галас вітру і шттовханину хвиль чув гомін свого трактора. До нього, як з туману, приходив якийсь давній друг Петро, видно, теж тракторист, і вони розмовляли: «Здоров, Петре! Як же давно ми з тобою не бачились!.. Та що ти?.. Я зараз не землю орю, а воду... хм... чудний ти... У тебе — земля, а у мене вода...» — і облизував язиком гарячі, пересохлі губи. Потім ніби прокидався:

— Це ти, старшина? А я думав — Петро... Щось таке зі мною...

— Потерпи, потерпи... вже скоро...

— Що — «скоро»?

Володимир Бучний зводився на лікоть і мовчазно стежив за роботою Вакуленка.

А той працював і працював.

Одного разу в двері радіорубки тихо і обережно постукали. Раз і вдруге. Вакуленко відчинив. Стоїть кок Біленький з паруючою каструлею і кухлем чаю.

Вакуленко болісно скривився. А Біленький, зовсім не властивим йому голосом, дуже категоричним, сказав:

— Командир корабля наказав, щоб ви добре поїли. Обое.

— Наказав? Ага, давай... Поїмо, Володю?.. Та звісно ж, що поїмо.

Він узяв з рук Біленького гарячу каструлю, чай і причинив за ним двері. Погодував Бучного, сам сьорбнув гарячого солодкого окропу і знову прикипів до свого передавача.

Стояла північ. Третя північ відтоді, як стався вибух. Григорій Вакуленко не знав, що вона — третя. Він загубив лік часові. Очі в нього були червоні від неспання. Часом ронив важку голову на стіл, а через кілька хвилин знову брав паяльник... Ох, не помилитись би, ох — не помилитись!.. Командир корабля жде. Команда жде...

Світало, коли він доповів, що його саморобну рацію можна запустити.

І ось вони — в радіорубці. Вакуленко сидить на стільці біля своєї апаратури. Командир стоїть поряд. Чує, як гудуть умформери, бачить приховане й таємниче світло радіоламп, стежить за тонкими й нервовими пальцями Вакуленка, які ще не наважуються приторкнутися до чорної плескастої головки радіотелеграфного ключа.

— Ну, кличте ж... викликайте...— неголосно мовить командир корабля.

— Хвилююсь, товаришу капітан третього рангу...

Командир поклав долоню на Вакуленкове плече.

— Розумію... Але давайте, кличте...

Той натискує на ключ. Чує в навушниках характерне шарудіння, попискування... Минають хвилини. Рухається стрілка циферблата стінного морського годинника. Рясний піт вкриває чоло Вакуленка...

— Ще, ще викликайте... Зовіть...

Пальці знову лежать на ключі. Вуха ловлять найслабкіші, найвіддаленіші звуки... І раптом Вакуленко вихоплює з-поміж них свої позивні. Його почули! Йому відповідають! Знеможений, він хапає командира за руку, припадає щокою до сукна його рукава.

— Заспокойтесь, заспокойтесь...— говорить йому командир корабля.— Адже база почула нас...

Десь через вітряний простір летять звуки радіошифру. Прийде допомога.

Прийде!

Зі сходом сонця до бортів притулилися два тральщики. Один забрав поранених і найшвидшим ходом пішов до бази. Другий узяв на буксир «Пильного».

Бучний не захотів лишати свого корабля. Запевнив лікарів, що почуває себе вже добре. Ну, трохи бік болить, то — минеться. Навіть попросився на палубу. Тут його оточили матроси. Запобігливо підтримували, коли корабель хилився набік. Суворі і ніжна матроська дружба!

Вакуленко тим часом спав. Вперше за три доби. Біленький кілька разів підходив до нього, дослухався, схиливши голову, як той дихає, і пальцем сварився на матросів:

— Тихо... спить...

При цьому щоразу звідкись з'являвся боцман Сіроок і обпікав Біленького грізним шепотом:

— Н-ну!.. Швендяєш тут!

Сон Вакуленка оберігали гуртом.

День був прозорий. Вода в морі блищала, іскрилась блакиттю. Володимир Бучний сидів на півбакові і відчував, що тіло його наливається силою.

Підійшов Сіроок, вмовстився поряд.

— Свіжим вітерцем дихаєш?

— Кращого ніде не знайдеш, товаришу боцман,— розправив груди Бучний.— Гарно як... І море спокійне.

— Спокійне, кажеш?..— Сіроок задумався.— Синку ти мій дорогий, море ніколи не буває спокійним... Ось уже й війні кінець, а ми з тобою ще на мінах підриваємось.

— Та витралимо ж їх, товаришу боцман!

— Витралимо — це правда. Люди без страху по морю плаватимуть. Але я ось думаю, скільки ще мін нам війна залишила! Не тільки в морі, а й взагалі, в житті. Довго ще нам тралити доведеться... Та нічого, сили вистачить... Ти сиди, відпочивай, а я піду по кораблю подивлюся, бо скоро на базі будемо.

Він неквапливо пішов, оглядаючи палубу хазяйським оком, а Бучний лишився сам. Сидів і думав: «Звісно, багато лиха накоїла війна. Але ж як гарно жити на світі, мати таких друзів, як Вакуленко, боцман Сіроок, Біленький, Савинов, знати, що й самого себе заради них не пошкодуєш».

ЗМІСТ

ОПОВІДАННЯ

Воєнне щастя	5
П'ять миль	12
Повість про боцмана Смолу	17
Фотокартка	27
«Тату, привези мені ордена...»	29
Кохана	33
Концерт	36
Розмова біля колодязя	43
Комендор Степовий	47
Жди, люба дівчино	53
Сад	67
Без берега	76

ПОВІСТЬ

Спокійне море	81
---------------	----

РОМАН

Крута хвиля	125
-------------	-----

Ткач Дмитрій Васильевич
СПОКОЙНОЕ МОРЕ

Рассказы, повесть, роман
(На украинском языке)

Издательство «Радянський письменник»

Редактор *Я. В. Гончарук*
Художник *В. Ф. Морозов*
Художній редактор *М. П. Вуєк*
Технічні редактори *В. В. Чала,*
Т. Я. Смолякова
Коректор *М. Л. Брандіс*

70 коп.

